

1002

282
4-39

ՀԵՐՁՈՒՄԾՈՂ ՊԱՊՈՒԹԻԻՆ

ԿԱՄ

Հ Ռ Ո Վ Մ

ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է 1961 թ.

Ի ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՄ

Գ Ո Ր Ծ

ԱՐԲԱՅ ԿԵԹԷԻ

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն

Մ Ի Ա Ր Ա Ն Ի Յ Չ Ա Ր Ի Ա Փ Ա Ն Ս Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Շ Ա Ն Ի Վ Ա Ն Ա Յ

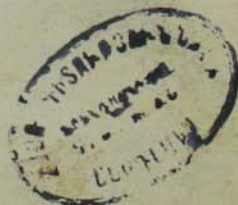
5626

Յ Ա Ր Մ Ա Շ

Ի Տ Պ Ա Ր Ա Ն Ի Ն Ո Յ Ն Ս Վ Ա Ն Ա Յ

— 1869 —

ՀԻՎԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲՈՒՆԻՈՋՐԱՆ

1917

Մ Բ Ո Ւ Ն

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Ե Ր Ր Ե

ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀՐԱՄԱՆԱԿ ԳԵՐ ՎԱՆԱՀՕՐ ՄԵՐՈՅ
Տ Գ Է Ո Ր Գ Ա Յ Ծ Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ի
Կ Ա Լ Ի Ք Մ Ա Ն Ե Ն Ն Ն Ն

A $\frac{II}{5808}$

Յ Ա Մ Գ Ն Ն

ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

— 1917 —

Պապը թագաւոր է, եւ քրիստոնէական եկեղեցւոյ ծայրագոյն քահանայապետն եմ կըսէ :

Իւր թագաւորութեան վրայ չէ մեր խօսելիքը . եւ ինչ հարկաւոր է, ան քիչ ատենէն պիտի կործանի, ինչպէս որ նախանամութիւնը վճռած է . Օտարական սուրններ եւ ջատագոյններու իմաստակութիւնք ալ չպիտի կրնան զինքը վերկել . Իթէ թագաւորութիւնն հարկաւոր է քահանայապետութիւնը պաշտպանելու համար, ինչպէս որ կպնդեն, աւելի արդարացի է անոր անկմանը փախաքիլ, որովհետեւ այն քահանայապետութիւնը յարկաւոր է :

Ասիկա պիտի ցուցնեմք մեր այս դործոյն մէջ :

Մեր այս նպատակին հասնելու համար ոչ իմաստակութեանց, ոչ կեղահարձ ապացոյցներու եւ ոչ ճոռոմարանութեանց դիմած, այլ բուն պատճառէն քաղուած արդիւնքներ վկայ բերած ենք . ձեռք պիտի առնենք քննելու՝ թէ ինչ էր Հռովմայ եպիսկոպոսութիւնը քրիստոնէութեան սկիզբները, եւ դարէ դար յաջորդարար իջնելով պիտի հաստատենք՝ թէ առաջին ութ դարերուն մէջ հոգեւոր պապութիւնը հիմակու հասկցուած կերպովն երբէք եղած չէ, թէ՛ Հռովմայ եպիսկոպոսը ուրիշ եպիսկոպոսաց հաւասար իշխանութեամբ եւ պատուով պարզ եւնիւոյն է՝ էր առաջին երեք դարերուն, թէ՛ առաջնութեան պատիւ մը առանց տիեզերական իրաւասութեան ձեռք բերու չորրորդ դարուն, թէ՛ այս պատիւը իրեն հիմն ունի միայն եկեղեցւոյ որոշմունքները, թէ՛ իւր ունի իրաւասութիւնը, զոր ունի իւր եկեղեցւոյն մօտակայ

մասնական եկեղեցեաց վրայ, միայն ժողովներով վաւերացեալ
 -- -- -- -- -- Է հաստատուած է :

Գալով յարդիւնէն էր--նոց սահմանեալ, բացարձակ եւ
 տիրեցեալիան գերիշխանութեանը, այսինքն է պապութեան,
 առաջին ութ դարերու ընդհանրական վիկայութիւնք եւ դործք
 ոչ թէ միայն չեն հաստատեր, այլ եւ կգատապարտեն :

Պատմութիւնը քանի մ' անօգուտ վորձերէն յետոյ մե
 զի կցցնէ թէ իրաց արտաքին դիպուածներ յիններորդ դա
 րուն ծնան եւ հաստատեցին զպապութիւնը քաղաքական եւ
 եկեղեցական երկու հանդամանքերով : պապութեան ճշմա
 րիտ հիմնադիրը Ագրիանոս Ա. էր, աւելի հաստատութիւն տու
 ողը Նիկիոյայոս Ա., իսկ վերջին կես բարձրութեան հանողը
 Գրիգոր Է. էր :

Ագրիանոս Ա. իրապէս առաջին պապն է :

Ատորմէ յառաջ Հռովմայ գահուն աթոռակալները պարզ
 եղիւնք--նէր են, եւ յաջորդ ոչ թէ Պետրոսի՝ ինչպէս որ կըսեն
 եւ կպնդեն ուժգին, այլ Լինոսի, որ մինչդեռ Պետրոս ա
 ռաքեալը Հռովմ եկաւ իր մարտիրոսութեամբը քարոզած հա
 ւատքը կնքելու՝ նոյն քաղաքին եպիսկոպոսն էր արդէն :

Պապութեան ջատագոյները պատական գերիշխանու
 թիւնը մինչեւ քրիստոնէութեան սկիզբը հանելով՝ պատմա
 կան մեծ ու անտեղի սխալ մը կգործեն : Այս մէկ սխալը հա
 զարաւորներու գունն բացաւ, որովհետեւ եկեղեցական
 պատմութեան եւ նախնի Ս. Հարց գրուածներուն մէջ իրենց
 թիւր ատուածաբանութեան նպաստող ապացոյցներ գտնել
 ուղեցին, հետեւապէս գործերը քաշքշեցին, վիկայութիւն
 ներն անրնական ըրին, մինչեւ Ս. Գրոց վրայ յարձակմունք
 ընել ժպրհեցան, եւ սուտ ու չարախառ մեկնութիւններով
 կրօնաբարեխն՝ որ իրենց գրութեան նպաստաւոր -- -- --
 Էիւ մը հանէ :

Ահա այս կերպով Հռովմայ եկեղեցին առաջին անգամ
 օրինակ տուաւ առանձնական մեկնութիւններ տալու, զորք

բողոքականութեան՝ վրայ կղատապարտէ . Առաջին անգամ Աստուած ային Ս . Գրոց մեկնութեան ինքնաշնորհ մերժեց , արհամարհեց , մէկդի դրաւ Բնութեան մեկնութիւնը , որուն հաւատարիմ արձագանգ եղած են եկեղեցւոյ Հայրապետները , եւ իւր գերշխանութեամբը Ս . Գրոց մէջ եկեղեցւոյն շտեմածը՝ ինք տեսնել ուղեց . Այսպէս իւր գողունի գերշխանութեանը Աստուած չի հիմն տուաւ . Այս աղբիւրէն հանեց բոլոր այն հետեւութիւնները որ ինքնաբերութեամբ կուգան , թէ Պապը փոխանորդ Յիսուսի Գրիստոսի , հարկաւոր կեդրոն եկեղեցւոյ , խարխիս Գրիստոնէութեան եւ անսխալ բերան է երկնից :

Պապական այս մոլորութիւններն արեւմտից ամէն կողմերն անանկ յաշողութեամբ տարածեցան , մինչեւ բողոքովին եւ ընդհանրապէս ընդունուեցան . Ասոր դէմ , յիբաւի , շարունակ բողոքներ եղան , սակայն ժամանակը խղիւղիկ կամ կիսաձայն ըրաւ զանոնք , եւ պապութեան զեղծմանց դէմ խօսողներն անգամ՝ այս շինուածքը հարկաւորապէս աստուածային հիմմ՝ ունի , ըսել առին :

Այս սխալմունքներն մուտ գտած են այսօր ոչ թէ Հռովմէական կղերին եւ բարեպաշտ մարդկան ըմբռմանց մէջ միայն , բանական աղանդաւորք (ռասիօնալիսթ) եւ անդի — քրիստոնեայք անգամ այնպէս ըմբռնած են , թէ Պապը քրիստոնէական եկեղեցւոյ ծայրագոյն գլուխն է , եւ իւր հոգեւորական արտունութիւնները ՚ի քրիստոսէ են . Բողոքականք անգամ չեն համազուրկ թէ առանց պապի ալ քրիստոնէից եկեղեցին ինքնաշնորհ է , ու քրիստոնէից եկեղեցի ըսելով՝ չըռովմայ եկեղեցին կրմանան :

Մենք անգամ այս հասարակաց սխալմունքովն մոլորեալ՝ եւ անոր մէջ իրբեւ յաստուածային եւ յաներկրայելի ճշմարտութեան վարժուած էինք . Պարտաւորեալ ինքնաշնորհ Գրիստոնէական համար բաղմագիծի զննութիւնները ընելու ատեննիս , շատ խնդիրներ՝ որ մեր նպատակին մէջ անուղղակի կերպով մը կմտնէին՝ խեղք չենք բրեր վննելու , եւ կապեալ աջօք մէկ քանի ճշմարտութենէ հեռի կարծիք ընդունած էինք :

Ասոր համար մեր այն գրքին մէջ պապութեան խիստ՝

Նպատաւոր սարքերութիւններ , եւ մէկ քանի սխալ պատմութիւններ սարդեցան : Սխալնիս երեւան հանելով՝ մոլորութենէ զդուշացնելու համար ձեռքերնիս ընկած առիթը չպիտի փախցունենք , եւ այս գիրքս այս մեր նպատակին շատ յարմարաւոր է :

Պատմութիւն եկեղեցւոյ Գուգի գիրքս դատապարտեց Հռովմ , որովհետեւ իւր պահանջմանցը ուղածուն չափ նպատաւոր չէր . ես ալ դատապարտեցի , որովհետեւ անոր մէջ հռովմէական կանխակալ կարծեաց առջեւ , որ իրբեւ ճշմարտութիւն տրուած էին մեզ , եւ դեռ հիմնովին քննելու ուշագիւր եղած չէինք , չափազանց պատկառանք եւ ակնածութիւն պահեցինք :

Եթէ Աստուած տյն գրքերնիս վերստին տալողբելու միջոց մը տայ , ՚ի խղճէ պարտաւորութիւն կզգամ ուղղել սխալներս , ըստ ինդրոյ Հռովմոյ կընենք՝ եթէ բարեհաճի մեր սխալմբ զմեզ յայլմահարել . այսօր ըստ ինդրոյ խղճմտանաց պիտի ընեմք՝ որովհետեւ միտքս ազատ է ամեն կերպ նախապաշար մունքներէ :

Չկայ երբէք անսխալ մարդ մը , ասոր համար ո՛րչափ մարդ մը անգիտութեամբ կարծիք փոխելուն կամ շահատիրութեամբ փոխած կեղծելուն համար անպատիւ կհամարուի , նոյնչափ ալ սխալը ճանչնալուն եւ ուղղելուն համար սպատուաւոր :

Պատական գերիշխանութիւնը յԱստուածուստ համարող հռովմէական ուղղափառացնկատմամբ շատ զիջմամբ կփարուինք , գիանալով՝ որ այս նախապաշարումը ամենուն ալ իրբեւ կըրօնի դասախարակութեան նախնական տարերքը սկզբէն աւանդուած է , եւ ամէն այն եկեղեցւոյն անգամ անկէ ազատ չէ . եւ որչափ այս շարիքը Հռովմոյ եկեղեցւոյն՝ կամ համօրէն առնելով , բոլոր արեւմուտքի մէջ խոր արմատ ունի , նոյնչափ հարկաւոր է անոր գէմ ուժով կուռիլը :

Շատ տարիներէ ՚ի վեր շարունակ այս գործոյն ետեւէ էինք . եւ գոհութիւն Աստուծոյ , մեր ջանքերը սպարապ չգացին , կըյուսանք՝ թէ մեր այս գործը անպտուղ սլիտի չըլլայ :

մանաւանդ թէ շատ բարեպաշտ մարդիկներ պիտի խրախուսուին , եւ հետզհետէ թիւերնին շատնայ . եւ տեսնելով պապութեան կողմանէ եղած զեղծմունքներն եւ ամէն կերպ չափազանցութիւնները , ալ չպիտի կրնան իրենց հին մոլորութիւնները պահել . Պապութիւնը աստուածային եկեղեցւոյ կեդրոն տեսնելու վարժուած , նորաձեւութեանց եւ սեղանակազուտ յափշտակութեանց այս որջին մէջ իրենց վարժութեան հակառակը լսելուն պէս՝ իրենք իրենց պիտի հարցունեն — ուրեմն Յիսուսի ֆրիստոսի եկեղեցին ո՞ւր է — :

Պապութեան յափշտակած պսակը գլխէն առնուելովն՝ ուղղափառ եւ կաթողիկէ եկեղեցին յանկարծ իւր փառացի տեւականութեամբն եւ ընդհանրականութեամբը կերեւի :

Պապութիւնը այս պսակը գլուխը դրած սեպհականել կուզէ . հանենք այս պսակը , տես՝ թէ ինչպէս այն ատեն պայծառ պիտի երեւի անընդմէջ եւ յանձուն դարս մշտնջենաւոր . յայտնութեան հաւատարիմ աւանդապահ . թէ Հոռմէն եւ թէ որ եւ է աշխարհէ եկած մոլորութիւն մերժող . եւ միայն ընդհանուր կանոնի կրսեմ՝ որուն հիմը Աստուծոյ խօսքը եւ մեկնիչն ալ ժողովներն եւ հայրապետներն են . Այս սուրբ ընկերութեան մէջ ոչ յոյն կայ՝ ոչ բարբարոս , այլ ֆրիստոսի . եւ ամենքը կրնան ազազակել անունս ֆրիստոսի , աւելի անունս ալ — ինչ է . որովհետեւ կհաւատան որոնց բացարձակն եւ հարկէն՝ Տիրոջ սորվեցուցած , եւ ամէն տեղւոյ եւ ժամանակի մէջ եկեղեցւոյ ձեռօք անարատ պահուած վարդապետութիւնը :

Պապը իւր շահուն համար եկեղեցին իւր գերիշխանութիւնը ճանչցողներուն մէջ ամիօրինկ կուզէ , որպէս զի զանոնք կլլէ , եւ եւէ եկեղեցին ըսէ . Օ՛ն՝ կործանենք կանգնած ամբարտակը , եւ ահա պիտի տեսնենք եկեղեցին չքնաղ՝ իւր բովանդակ գեղեցկութեամբը . զուարթ՝ իւր ազգեցութեամբը . առանց երկրային ցանկապատներու բոլոր մասնական եկեղեցիք անդամ առնելով . այն եկեղեցիները կրսեմ՝ որ կապեալք են իրարու մէկ հաւատքով . հաղորդեալք ՚ի ձեռն հաւասարապատիւ առաքելական Հովուաց . միացեալք ՚ի Յիսուս ֆրիստոս ՚ի մեծ քահանայապետ եւ ՚ի մի գլուխ եկեղեցւոյ :

2
ղեցւոյ եւ առաջնորդեալք 'ի Հողւոյն սրբոյ •

Քրիստոնէից առաջին դարերու այս սքանչելի միութիւնն
ն՝ի պառակտեց •

— Պատը : —

Յիսուսի քրիստոսի տեղը բռնեց , եւ ըսաւ բոլոր եկեղեցիներուն • — Իմ վրաս եւ ինձմով կրնաք միանալ • ձեր հովուաց պաշտօնը ինձմէ կրաչխի • վարդապետութիւնը ինձմէ պիտի բղխէ • ես ծայրագոյն Հովիւն եմ , արտունութիւն ունիմ զամենը կառավարելու • ես դերագոյն դատաւորն եմ , ես զամենը կրնամ դատել , առանց մէկէ մը՝ որ ոք եւ ըլլայ , դատուելու • ես երկնքի բերան եւ անխալ միջնորդն եմ Աստուծոյն • —

Պապութիւնը մէկ քանի եկեղեցիներու վրայ յափշտակած իշխանութիւնը տարածելու համար արտաքին դէպքերէ բան մը ձեռք ձգած ըլլալով՝ իրաւունք կունենայ խանդարելու :— Ինչպէս եկեղեցւոյն ներդաշնակութիւնը • — Ամենեւին ոչ • Իւր յափշտակութեանց դէմ կեցող եկեղեցիները այն ներդաշնակութենէն դուրս կմերժէ , բայց իրապէս ինք մերժուած է • Ոչ թէ ճշմարտապէս կաթուղիկէ եկեղեցիներէն միայն ապստամբեալ է , այլ իր եկեղեցւոյն անդամ աւանդութիւնն աւրած է , եւ մինչեւ Հռովմայ եպիսկոպոսութեան վրայ եղած աւանդութիւնը նոյն եկեղեցւոյ մէջ առաջ ինչպէս որ էր՝ այնպէս թողած չէ • Առաջին օրէ դարերու հռովմէական աւանդութիւնները յետագայ դարուց աւանդութեան համաձայն չեն • Ուստի պապութիւնն իւր ճշմարիտ տեւա կանութիւնն այն ատենէն աւրեց՝ յորմէ հետէ նորաձեւութիւնն իր մէջ սկսեց •

Հռովմէական եկեղեցւոյ անդամ մը անոր նախնական ժամանակի վարդապետութիւնները ձեռք առնելով , եւ պապութեան վերջամուտ նորաձեւութիւնները թողլով՝ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ ներդաշնակութեան մէջ կմտնէ , կըլլայ անդամ ճշմարիտ եկեղեցւոյ Յիսուսի քրիստոսի • այն եկեղեցւոյ , որուն երկու գլխաւոր յատկութիւնքն են տեւականութիւն եւ ընդհանրականութիւն •

Քան լիցի , որ հերձուած անուն տալով թշնամանենք այն

պաշտելի եկեղեցին , որ յայտնեալ վտորդապետութիւնն իւր նախնական անարատութեան մէջ , եւ առաքելականութիւնն անխախտ եւ շարունակ պահած է . Պապութիւնը այս եկեղեցիները հերձուած կճանչնայ , իւր յախշտակութիւններէն դո՛հ չըլլալուն համար . Ահա ժամանակը՝ որ սխալ մ' ուզղելու ամենէն պատեհադոյնն է :

Մենք պիտի ապացուցանենք՝ թէ հերձուած ողբ նոյն ինքըն պապութիւնն է , որ ինք բաժանումն ձգած , նորածեւութիւններով զայն հաստատած եւ շարունակած է , եւ հիմայ ալ միւսները ներշնչած համարած է :

Ասիկա ապացուցանելով՝ իբաւունք պիտի տանք ճշմարտապէս կոթողի համարելու այն եկեղեցիներն , որ այսօր հերձուած համարուած են պապին գերիշխանութիւնը չճանչնալուն եւ մերժելուն համար , եւ թէ նոյն ինքն պապութիւնն ուրիշները հերձանել ուղղելով՝ ինք ներշնչած է ճշմարտ եկեղեցիէն :

Արեւմուտքի մէջ շատ մարդիկ պապութիւն եւ քրիստոնէութիւն բառից նշանակութիւնը չլիով ըմբռնած են , եւ քրիստոնէութիւն ըսելով՝ միայն պապութիւն կհասկնան . դժբաղդաբար ճշմարտան այն է՝ որ պապութիւնը Աւետարանի եւ քրիստոնէութեան դաղախարին բոլորովին չի դո՛ւրսէ : Գաղախարի մը ժխտումնը կրնայ հաստատութիւն համարիլ :

Շատերը պիտի դարմանան՝ թէ ինչո՞ւ այսչափ համարձակութեամբ այս խնդրոյն ետեւէն ընկած եմք . պատասխան կուտանք՝ թէ այս դարուս մէջ միշտ ողջմտութեամբ եւ առանց յետասախտ խորհուրդներու խօսիլ պէտք է . սխալումներու առջեւ ոչ պատկառանք ունինք , եւ ոչ անոնց համար խընայութիւն գիտենք . Ամէն մարդ կրնայ խաբուիլ , եւ ամէն խաբուած մարդիկ ներողամտութեան եւ սիրոյ արժանի են , բայց մարդիկ խաբող վրէպ սկզբունքի անչափ հետաքննութիւնն ալ սիրոյ զգացման հնազանդելէ կձագի . — Ճշմարտութիւն խօսելը սիրոյ դորձերուն ամենէն մեծն է — գրեց փոտ Յունաց պատրիարքն առ Նիկողայոս պապը :

Քրիստոնէական եկեղեցին չարաչար պառակտեալ է, Յաւազին տեսարան մը ներկայացուցած կըլլանք, եթէ քրիստոնէական ընկերութեանց ներքին խռովութիւններն եւ եկեղեցիէն ապստամբեալ աղանդոց ընդդիմախօս վարդապետութիւնները պատմել ուզենք։ Միշտ վէճերն եւ հերետիկոսութիւնք իրենց պատճառն ունին։ Յիրաւի, այն վարդապետութեանց համար, որ ոչ 'ի յայտնութենէս' եւ ոչ 'Էսէս' են՝ վիճաբանութիւն կրնայ ըլլալ։ Հերձուածոց համար ալ Պօղոս առաքեալը ոչ ոք է ըլլալէ, հաւատացելոց հաւատքին հաստատութեան եւ լուսաւորութեան համար։ Ա. Կ. Բ. Բ. ԺԱ. 19։

Բայց ամենէն աւելի մեծ ու ծանր պառակտում մը կայ, որ թէ կարեւորութեամբն եւ թէ՛ արտադրած արդիւնքներով ամենէն աւելի ուշադրութեան արժանի է, այս է՝ արեւելեան եւ արեւմտեան կաթողիկէ եկեղեցեաց մէջ եղած բաժանումը։

Ամէն ճշմարտապէս քրիստոնեայ սիրտ՝ անկարելի է որ անխռով նայի այս երկու եկեղեցեաց մէջ այնչափ դարերէ 'ի վեր մնացած բաժանման վրայ, որոնք մէկ առաքելական ծագումն ունին։ Բայց մէկզմի առնելով՝ նոյն հանգանակը, նոյն խորհուրդը, նոյն քահանայութիւնը, նոյն բարոյականն եւ նոյն պաշտամունքն ունին։ Իսպէս միութիւն կայ. բաժանումն ալ իններորդ դարէն 'ի վեր հաստատապէս կայ, կրօնական եւ

ընկերական այս մեծ յանցանքին պատասխանատու թիւնը ուր՞ է կապտկանի, Աստուածաբանի մը զբաղմունք ըլլալու ծանր խնդիրներէն մէկն ալ աս է, զոր չպիտի կրնայ լուծել առանց երկու եկեղեցիներէն մին դատապարտելու եւ մեղադրելու՝ որ Միւսին իւր եկեղեցւոյն էական պայման դնող Յիսուսի Գրքիստոսի խօսքը առ ոտն կոխած է. Ստուգիւ առանց քըրիստոնէական իմացուածը տակն ու վրայ ըլլալու՝ բաժանումը չկրնար մնալ եւ տեւել. Արեւելեան եւ հռոմէական երկու եկեղեցիք ալ այս բանիս համոզուած են. Ասոր համար է՝ որ երկուքն ալ հերձուածոյն պատճառը իրարու վրայ կձգեն, եւ Աստուծոյ ու մարդկութեան առջեւ յանցանքին պատասխանատու թիւնը չեն ընդունիր .

Իհարկէ ասոնց մէկն յանցաւոր է, յի՞ծէ երկու կողմի եւ պրերկի գործերն ստորագրեմք, պիտի տեսնենք՝ որ չնչին բաներ են, եւ հերձուածոյն պատճառ համարելու չափ կշիռ մը չունին. երկրորդական կետերու վրայ եղած կռիւներն եւ ընդունայնութեամբ կամ հպարտութեամբ տեղի գտած սիրտ ճմլելները հաստատուն կռուոյ առիթ չեն կրնար ըլլալ. հիմնական եւ մշանջնաւոր բաժանման համար արմատական եւ մինչեւ իրաց էութեան գալու պատճառներ պէտք են .

Ըսել է՝ առջեւնիս գրուած այս խնդիրը լուծելու համար ամենէն զօրաւոր եւ խորին պատճառը փնտռելու եմք, որ հերձուածոյն գոյութեան ու մինչեւ ցայսօր տեւականութեան յատուկ ըլլայ. Այս խնդրոյն մէջ մանեղնուս պէս՝ ամենէն յառաջ աչքերնուս զարնուած բանը այն տարբերութիւնն է՝ որով արեւելեան եւ արեւմտեան երկու եկեղեցիք փոխխակի իրարու կմեղադրեն, Հռոմէական եկեղեցին կանգէ՝ թէ արեւելեանը շահու սիրով կամ հպարտութեամբ՝ թշնամութեան եւ ռիսոյ ծարաւ մը յագեցնելու համար իրմէն հերձեալ է. Այս կերպ պատճառներէ արամաբանօրէն հետեւածը անցաւոր կռիւներ միայն կլլայ. Իսկ արեւելեան եկեղեցին ընդհակառակն աւելի արմատական եւ օրինաւոր պատճառ մը կուտայ հերձուածոյն, թէ հռոմէական եկեղեցին յանուն Աստուծոյ ընդհանուր եկեղեցւոյն վրայ ապօրինաւոր լուծ մը, այսինքն է պապական գերիշխանութիւնը ընդունել տալ կուզէ, որ հակառակ է թէ եկեղեցւոյ աստուածակարգ սահմանադրութեան, եւ թէ տիեզերական ժողովոց որոշմունքներուն .

Եթէ արեւելեան եկեղեցւոյն այս պատճառները ճշմարիտ են , հռոմէական եկեղեցին հետեւապէս յանցաւոր կըլլայ :

Այս կէտն որոշ ըմբռնելու համար , փնտռած ենք՝ թէ երկու եկեղեցեաց մէջ բաժնուելէ յառաջ վերաբերու թիւնն ին ինչ էր . եւ իրօք ալ այս վերաբերու թիւնն յստակ եւ որոշ ցննելու ենք , որ երեւի՝ թէ հերձու մը ո՛ր կողմէն սկսած է :

Եթէ ստոյգ է՝ թէ հռոմէական եկեղեցին առաջին դարերու մէջ անդոյ եւ հետեւապէս անօրէն իշխանութիւն մը դնել ուղած է բոլոր եկեղեցեաց վրայ , հերձուածոյն պատասխանատուութիւնն ալ միայնակ իրեն կ'մնայ . Մենք այս քննութիւններն հանդարտութեամբ եւ առանց նախապաշարման ըրած՝ եւ այս հետեւութիւնները դտած ենք :

Հռոմմայ եպիսկոպոսը ութ դարերու մէջ յԱստուծոյն էր զերիշխանութիւն մը չունեցաւ :

Հռոմմայ եպիսկոպոսին յԱստուծոյն էր զբոլոր եկեղեցւոյն վրայ զերիշխանութիւն պահանջելը բաժանման ճշմարիտ պատճառն է :

Այս եզրակացութեանց համեմատ ապացոյցներս պիտի շարենք . բայց առաջ այն քննենք՝ թէ Հռոմմայ եպիսկոպոսին տիրութեան զերիշխանութիւն պահանջելը Աստուծոյ կամ Ս . Գրոց խօսքերէն հիմն ունի՞ :

Բ .

Աստուծոյ ինչո՞ւ պատճառն զերիշխանութիւնը իրաւաւոր է :

Եկեղեցին ըստ սրբոյն Պօղոսի տաճար մը կամ կրօնական շէնք մ' է , որուն քարերը բոլոր հաւատացեալներն են :

« Դուք — ըսաւ Երիստոսի հաւատացեալներուն — առաքելոց եւ մարգարէից վրայ շինեալ էք , որուն անկիւնակալ վէմը Յիսուս Քրիստոս է , յորում բոլոր շէնքը հաստատուած կըարձրանայ , որպէս զի տէրամբ սուրբ տաճար ըլլայ , դուք ալ այն շէնքին վրայ դրուած էք իբրեւ հողեւոր շինուածք մը՝ յորում Աստուած կընակէ : » Եփե . Բ . 20 — 22 :

Ահա , ըստ սրբոյն Պօղոսի , եկեղեցին հին եւ նոր կտակա-

բանի բոլոր հաւատացելոց ընկերութիւնը կամ ժողովն է . հի-
ները ուսեալք 'ի մարդարէից . նորերն յառաքելոց . եւ 'ի մի-
ասին կձեւացունեն հոգեւոր շինուած մը , որոյ հիմը Յիսուս
Քրիստոս է , յառաջնոց երկրպագեալ իրբեւ հանդերձեալ
Մեսիա . 'ի վերջնոց իրբեւ բան աստուածային զգեցեալ ըզ-
մարդկութիւնն . Մարդարէք եւ առաքեալք խորհրդական
շինուածոյն առաջին քարերն են . հաւատացեալները անոնց
վրայ յողեալ իրբեւ 'ի վերայ խարսխաց կկազմեն զնոյն ինքն
շինուածք , վերջապէս Յիսուս Քրիստոս է գլխաւոր վէմը ,
անկեան վէմը , որ չէնքին հաստատութիւն կուտայ .

Յիսուս Քրիստոսէ ուրիշ հիմնական կամ գլխաւոր վէմ
բնաւ չկայ . « Ոչ ոք — գրեց պօղոս առաքեալն առ կորն-
թացիներն , Ա. Կորնթ. Գ. 11. — ոչոք չկրնար դնել ուրիշ հիմ մը
քան զդեբալն՝ որ է Յիսուս Քրիստոս , » Պօղոս առաքեալն
առ կորնթացիս անոր համար այս խրատը կուտայ , որովհե-
տեւ անոնց մէջ շատերը Աւետարանի քարոզիչները իրբեւ
հիմն եկեղեցւոյ կնկատէին . « Լսեցի ձեր համար ելլայիներ ,
— կըսէ — թէ ձեր մէջ հակառակութիւն կայ . մէկը կըսէ՝ թէ
ես պօղոսեան եմ . միւսը ես ապօղոսեան . եւ միւսը թէ ես
կեփայեան եմ , միւս մ՝ ալ՝ թէ ես քրիստոսեան եմ , Քրիս-
տոս կրածնուի՞ . միթէ Պօղոս ձեզի համար խաչ ելաւ . »

Պետրոս ալ ինքնին , Պօղոս առաքելոյն նայելով , չէր կը-
նար ըլլալ ո՛չ հիմնական վէմ , եւ ո՛չ փոխանորդ Յիսուսի Քրիս-
տոսի . Պօղոս ալ չէր կրնար ըլլալ . Պետրոս եւ միւս ամեն
առաքեալ կամ առաքելական մարդիկ Պօղոսի համար ուրիշ
բան չին՝ թայց եթէ պաշտօնեայք Քրիստոսի եւ առաջին քա-
րինք խորհրդական շինուածոյն .

Սուրբն Պօղոս եկեղեցին կնամանցունէ նաեւ մարմնոյ մը՝
որուն գլուխը Քրիստոս է , անդամներն ալ հովիւները եւ հա-
ւատացեալները . « Քրիստոս — կըսէ — ոմանք առաքեալ ,
ոմանք մարդարէ , ոմանք աւետարանիչ , ոմանք հովիւ եւ
վարդապետ ըրաւ , որպէս զի ամենքն ալ պաշտաման գոր-
ծով աշխատին հաւատացելոց հաստատութեան եւ Քրիստոսի
մարմնոյն շինութեան , մինչեւ որ ամենքս ալ հասնինք 'ի մի
միտարնութիւն հաւատոյ եւ գիտութեան Ռոգււոյն Մատուծոյ .
եւ կատարեալ մարդ ըլլանք , այն է այն հասակով՝ յորում
Քրիստոս մեր մէջ կատարելապէս նկարուի . որպէս զի այնու-
հետեւ վարդապետութեան ամէն հողմերէ , մարդկային խա-

Էբէութենէ եւ խորամանկութենէ շարժող եւ խռովող տղայքներ չըլլանք , այլ ըստ ճշմարտութեան գնալով 'ի սէր՝ ածիմք եւ զարգանամք 'ի Ֆրիստոս , որ գլուխ է , եւ որմէն ամբողջ մարմինը՝ որուն ամէն խաղալեօք կապուած եւ յարմարուած են անդամներն , կեանք կառնէ : » Եփե . Գ . 11 — 16 .

Ըսել է՝ մէկ հատ մ՝ է եկեղեցին , որուն գլուխն ալ Ֆրիստոս է . կաորները թէ՛ հաւատացեալներն են եւ թէ՛ հովիւները , նոյն եկեղեցւոյն ծոցոյն մէջ կաշխատին հովիւներն ըստ զանազան պաշտամանց՝ յոր կկանչուին հաստատել քրիստոնէական կեանքը եւ անոր մէջ բովանդակեալ սէրը :

Եկեղեցւոյ այս վճիռներուն մէջ մէկ ծայրագոյն , բացարձակ եւ անսխալ քահանայապետէ մը կառավարուած միապետութիւն կերելի՞ մի :

Այս եկեղեցին է ահա , իր միութեան եւ տիեզերակա նութեան մէջ այս կերպով հասկցուած եկեղեցին է՝ զոր սուրբ Պօղոս առաքեալը աստուածային գիտութեանց ականդապահը կհամարի , այս է ճշմարտութեան սիւնը եւ հաստատութիւնը , ինչպէս որ ըսած է առ Տիմօթ . գրած առաջին թղթոյն մէջ . Գլ . Գ . 13 .

Սուրբ Պետրոս առաքեալն ալ , որուն հռովմէական աստուածարանք կընծայեն եկեղեցւոյն բացարձակ եւ առաջին իշխանութիւնը , չունեցաւ երբէք առաջնութեան գաղափար մը , որով սուրբ Պետրոսի շնորհք մը ըրած կհամարին , եւ յաջորդութեամբ առ Հռովմայ եպիսկոպոսունս կիջեցընեն : Առ երիցունս եկեղեցւոյ խօսած ատեն այսպէս կսկսի . Թիմ . Գլ . 1 . « Ես ձեր երիցակիցը , Ֆրիստոսի շարչարանաց վկայն եւ հանդերձեալ փառաց հաղորդը կաղաչեմ՝ զերէյներդ . . . Աստուծոյ ձեզի յանձնած հօտը արածեցէք , վերակացու եղիք անոր ոչ թէ ականայ՝ այլ կամաւ եւ Աստուծոյ համար , չէ թէ շահախնդրութեամբ՝ այլ յօժարութեամբ , չէ թէ տիրապետելով՝ այլ ձեր առաքինութեամբը օրինակ ըլլալով , որպէս զի՝ երբ որ Հովուապետը կամ Հովուաց Գլուխը երեւի , փառաց անթառամ՝ պսակով պսակուիք : »

Սուրբ Պետրոս՝ Հովուաց Գլուխը մէկ կճանչնայ՝ որ է՝ Յիսուս առ Ֆրիստոս , իր քահանայութեան կարգակից կանուանէ քահանայները , չխօսիր ոչ իր առաւելութեան եւ ոչ գերիշխանութեանը վրայ . Եկեղեցւոյ ուրիշ հովիւներէն վեր չսըլանար , այլ ընդհակառակն՝ իբրեւ առ եղբարս եւ հա

ւասարս իրեն խրատ տալուն ուրիշ իրաւունք մէջ չբերէր, եթէ ոչ՝ Գրիստոսի շարչարանաց եւ թափօր լերին վրայ յայտնուած հանդերձեալ փառաց տիտղոսը :

Սուրբ գրոց մէջ պատահած չենք տեղ մը, ուր Յիսուս Քրիստոս բոլոր եկեղեցւոյն մէկ հատիկ դլուխն եղած չըլլայ, եկեղեցիին ալ բոլոր ամբողջութեամբ չէ եւ նոյն նկատուած չըլլայ բաղկացեալ 'ի հաւատացելոց եւ 'ի հովուաց :

Հովիւները եկեղեցիին լաւ կառավարելու համար հարկաւոր եղած իշխանութիւնը Գրիստոսէ ընդունած են . ոչ ոք կրնայ հակառակիլ, ոչ ոք կրնայ ժխտել թէ առաքելոց տրուած իշխանութիւնը անոնց օրինաւոր յաջորդներուն չի անցաւ . Որովհետեւ եկեղեցիին և հովիւներն ըստ մտաց Յիսուսի Գրիստոսի պիտի շարունակեն մինչեւ ցկատարած աշխարհի . Գրիստոս իւր համբառնալէն առաջ ըսաւ . « Գացէք, սորվեցուցէք բոլոր հեթանոսներուն, մկրտեցէք զանոնք յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, բոլոր իմ պատուէրներս անոնց պահել տուէք, եւ ինչպէս հիմայ, մինչեւ 'ի կատարած աշխարհի ալ ձեզի հետ եմ » . Մատթ. Իր. 19 — 20 :

Կհետեւի ուրեմն՝ թէ Յիսուս Գրիստոս մշտնջենապէս եկեղեցւոյ Հովուաց հետ է . Առաքեալներուն ըսելով՝ Հովիւներուն ըսաւ . « ով որ ձեզի կլսէ, ինձ կլսէ . ով որ զձեզ կանարգէ, զիս կանարգէ » . Գարձեալ առաքելոց ըսաւ . « սուրբ Հոգի առէք, որու մեղք որ թողուք՝ թողուի, ով որ կապէք՝ կապուի » . Յուէ . Ի . 22 — 23 :

Ընդհանուր կերպով առաքելոց տրուած այս իշխանութիւնը 'ի մասնաւորի սուրբ Պետրոսի Խորհրդէն էր Գրիստոս . Հըռոսովմէական աստուածաբաններուն իրենց ջանքին պատասպարան առած ապացոյցներէն մէկը աս է . ասով կպնդեն՝ թէ Պետրոս մասնական առաւելութիւն մ' ունէր, եւ անկէ ալ յաջորդաբար անոր աթոռակալներուն անցած է . Սակայն այն չեն տեսներ՝ թէ այս իշխանութիւնը հասարակօրէն ամենուն ալ տուաւ, թէ միայն Պետրոսի խոստացած չէր Անշնորհ, այլ համօրէն առաքելոց յանձիննորա . Այսպէս է Ս. Կիսրիանոսի և բոլոր եկեղեցւոյ հարց շատին տեսութիւնը . Հռոսովմէական աստուածաբանք 'ի նպաստ այս խնդրոյն ուրիշ խօսքեր ալ վկայութիւն կրերեն . Օ՛ն անոնց դէմ խօսինք . Ահաւասիկ առաջինը .

« Գուն վէմ ես, եւ այդ վիմին վրայ իմ եկեղեցիս պիտի շինեմ, եւ դժոխոց դռները չպիտի կրնան զանիկայ յաղ-

Թահարել : ՝ Մ՝՝ . ԺԿ . 18 — 19 .

Պապերուն նայելով , այսպէս պէտք է հաւատալ թէ այս խօսքով Պետրոս եւ Հռովմայ եպիսկոպոսները յաջորդաբար հաստատեալք են ՚ի Յիսուսէ Գրիստոսէ իրբեւ եկեղեցւոյ հիմնական վէմը , եւ մուրումնաւոր նման գոտիոց գոնբուն չը պիտի կրնայ այս վէմը խախտել . Ասով կհետեւցունեն թէ իրենք եկեղեցւոյ գերագոյն վրումներն են .

Այս փաստը ճիշտ բլլալու համար , պէտք է որ միայն Պետրոս առաքեալն առանց միւս առաքելոց հիմնական վէմ եկեղեցւոյ դրուած բլլայ , եւ այս առաւելումներ Անթուէզանենայ , այլ Պապանթէն որով եւանցանելի յաջորդաբար առ եպիսկոպոսունս Հռովմայ .

Բայց՝ ո՛չ երբէք .

Միւս առաքեալները մէկդի առներով՝ Պետրոս առաքեալը եկեղեցւոյն վէմ անուանուած չէ . Բացարձակ զլուխ ալ դրուած չէ . Մենք այս ըսածնուս ապացոյց ունիմք սրբաբոյն Պօղոսի վերն ըսած խօսքերը , որոնց մէջ գրապէս կը հաստատէ այս առաքեալը՝ թէ եկեղեցւոյն հիմնական վէմեր առաքեալներն ու մարգարէներն են , ամենեքին յօգեալք ՚ի վէմն անկեան՝ որ է Յիսուս Գրիստոս .

Եկեղեցւոյ վէմ տնտղոսը չենք կրնար տալ Պետրոսի առանց Ս . Դրոց իմաստը խարգախելոյ եւ եկեղեցւոյն աւանգումները խանգարելոյ . Յիսուս Գրիստոս ըսած է՝ թէ Մարգարէներէն գուշակեալ վէմը ինքն է . Մ՝՝ . ԻՍ . 42 , Դ՝՝ . Ի . 17 — 18 . Պօղոս առաքեալն ալ կըսէ . վէմը ինք Գրիստոս է . Ս . Կ՝՝ . Ժ . 4 . Պետրոս առաքեալն ալ այս ճշմարտութիւնը կը սորվեցունէ . Ս . Թ՝՝ . Բ . 6 — 7 — 8 .

Եկեղեցւոյ Հայրերէն շատերը մեր Անգլալեռնականաց պէս բառից այդ խաղը չունեցան , եւ « այս վէմին վրայ իմ եկեղեցիս պիտի շինեմ » խօսքը Պետրոս առաքելոյն չյատկացուցին* .

* Լափնիոս , Սորյոնի վարդապետը , որ աստուածաբանական շատ բազմաշատոր գրքերով ծանօթ է , եւ մէկը չկրնար ըսել թէ սուրբ գրոց վարդապետութեան վրայ խորամուխ հմտութիւն չունէր , այս ինչոյն վրայ ուղղափառական իմաստը պարզ եւ մեկն զուրցած է : Յատկաւ եւ վաւերական վիպութիւններով ցցուցած է թէ եկեղեցւոյ վարդապետներէն կամ Հայրերէն խիստ քիչերը Պետրոս առաքելոյն կուտան վէմ տնտղոսը , յորց վերայ եկեղեցին շինուած պիտի բլլայ . մինչեւ շատերը չեն տար , եւ Յիսուսի Գրիստոսի այս խօսքերը բոլորովին քնդհակառակն կը մեկնեն : Ով որ ըսածիս հաւատք չընծայէր , թող անոր Թղթոց հաւաքածոյները տըք անցունէ , որոնք առաջին կարգի իմաստնոց գործեր համարուած են :

Համոզուելու համար այլ թէ Եկեղեցոյ Հարց մեկնութիւնները ճշմարիտ են ըստ ամենայնի, բաւական է յիշել պարագայները, յորս Գրիստոս Պետրոսին այն խօսքը զուրցեց. Հարցուց իւր աշակերտներուն թէ, որդւոյ մարդոյ համար ի՞նչ կըսեն. Աշակերտներն ալ ըսին թէ « ոմանք յովհաննէս Մկրտտիչն է կըսեն, ոմանք Եղիան, ոմանք Երեմիան կամ Մարգարէներէն մէկը. — Դուք ի՞նչ կըսէք ինձի համար — ըսաւ. պատասխան տուաւ Սիմօն Պետրոս. « Դու ես Գրիստոս որդի Աստուծոյ կենդանոց ». Յիսուս պատասխան տուաւ. « երանի՛ք եղի Սիմօն որդի Յովնանու, որովհետեւ մարմին կամ արիւն (արարածական բնութենէ մէկը) չէր որ քեզի այդ յայտընութիւնն ըրաւ, այլ երկնաւոր Հայրս. ուստի ես ալ քեզ կըսեմ, որ լէ՛ն քե՛ (Պետրոս) ես քե՛ն, իմ Եկեղեցիս այդ վիճակին (Պետրոսն) վրայ պիտի շինեմ, և այլն ».

Այս պարզ խօսքին նշանակութիւնը միայն այս է. Ուստի կըսեմ քեզ, զոր ես վէ՛մ (Պետրոս) անուանած եմ հաւատքիդ հաստատութեանն համար, կըսեմ քեզ՝ թէ այդ ճշմարտութիւնը՝ զոր դուն խոստովանեցար, Եկեղեցւոյն հիմնական վէ՛ն է. մոլորութիւնք չպիտի կրնան այդ ճշմարտութեան յաղթել :

Ս. Օգոստինոսի մեկնութեան կամ տեսութեան համեմատ խօսելով, չըսաւ Սիմօնի՛ թէ դու վէ՛ն, այլ վէ՛ ես . Ս. Օգոստինոսի ըուն խօսքը մէջ բերենք. « Չէ՛ թէ՛ կըսէ, քու վըրայդ՝ որ վէ՛ ես, այլ ո՞ր վէ՛ն վըրայ իմ Եկեղեցիս պիտի շինեմ, այն է դաւանութեանդ, կամ դու ես Գրիստոս Աստուծոյ որդին՝ ըսելուդ վրայ . Ես զքեզ իմ վրաս պիտի հաստատեմ, չէ՛ թէ՛ զիս քու վըրայ . Մարդոց վրայ շինուիլ ուզողներ կըսէին, ես պօղոսեան եմ, ես ադոլֆոսեան, ես Էլիոյեան կամ Պետրոսեան, (վէ՛ն) . բայց որոնք որ ոչ թէ Պետրոսի կամ վէ՛ն, այլ վէ՛ն վըրայ հաստատուիլ կամ շինուիլ կուզէին, կըսէին, ես Գրիստոսեան եմ » .

Շատ տեղ շատ անգամ վէ՛ բառին վրայ խորհրդաւոր իմաստով խօսքեր կան Ս. Գրոց մէջ . բայց միշտ եւ գրեթէ ամէն անգամ Գրիստոս կնշանակեն, եւ բնաւ մօտէն կամ հեռուանց Պետրոս առաքալ նշանակած չեն . Ս. Գրոց ամենէն հաւատարիմ մեկնիչը առաջ Ս. Գիրքն է . Շատ իրաւամբ ուրեմն Եկեղեցւոյ Հարց եւ հին վարդապետաց շատերը մեծ մասամբ մեր հասկցած իմաստին համաձայն խօսած են, վէ՛

բառով միայն Բէ՛նուս Բը՛նուս կամ Նը՛ս սարսաձայն հասարակ Գ խմանալով :

Այս մեկնութիւնը օրինաւորութեան եւ ճշդութեան երեք պատճառ ունի . մէկ մը՝ որ համաձայն է բնաբանին . երկրորդ՝ որ սուրբ Դրոց միւս տեղերուն կյարմարի . երրորդ՝ Եփեսոսի Բրիստոսի բառի խաղ մը տուած չենք ըլլար* :

Իսկ հին գրիչներէն քիչերը՝ որ բառին վրայ խաղ դրացին , անոնք ալ բնաւ Պապին գերիշխանութեան նպաստաւոր իմաստով խօսած չեն , եւ այնպիսի դրութեան մը շահաւոր քաշքշուք հետեւանքներ չեն հանած . մանաւանդ՝ թէ այդ հետեւութիւնը բոլորովին անոնց դէմ ընդդէմ հակառակ կու գայ :

Իրաւ է՝ որ Պետրոսին ըսաւ այս խօսքը , բայց խօսքն ամբողջ կարգացողը կտեսնէ՝ որ ասով միւս առաքելոց վրայ առաւելութեան բան մը չտուաւ . Եփրաւի , Եփեսոս Բրիստոս վերի Դ՛՛՛՛ է՝ Վէ՛՛ խօսքը ըսելէն յետոյ դարձեալ առ Պետրոս իւր խօսքն ուղղելով , ըսաւ .

Բեղի պիտի տամ՝ երկնից արքայութեան բանալին , ով որ

* Մեր եկեղեցւոյ վարդապետներէն խիստ բազմապատակ եւ աստուածաբան Ս. Տարապետն Ն. Ենորճայի « Ի թուղթն ընդհանրական » կգրէ : « Եւ արդ այս դաւանութիւն ճմարիտ հաւատոյ հիմն է աստուածայնոց տաճարի » որ Ի մեզ : Իսկ գործք բարեաց շինուածն է Ի վերայ այդ հիման , որպէս եւ Տէրն « զգաւա՛նութիւն » Պետրոսի եղ. որպէս « զվէ՛մ » հիմն իմանալի եկեղեցւոյ իւրում , եւ զինքն որպէս զշինող , եւ զնոսրելոց իւրոց բարեգործութիւնս՝ որ յամենայն ազգաց , իբրև զնեւթ շինուածոց , փոխանակ քարի , փայտի եւ այլոց պիտայնց » : Միթ. Թրգ. :

** « Դու ես Վէ՛մ » նշանաւոր խօսքին այս կերպ մեկնութիւն տուողներն են Ս. Հիլարիոս , « յաղագս Երրորդութեան » Գիրք 6 : Ս. Գրիգոր Նիւսացի , « Ի գաւառուստ Տեսան մերոյ » : Սուրբ Ամբրոսիոս , Գիրք 6 , Թ. Գլ. Կուխաստ , եւ Բ. Գլ. առ Եփեսացիս թղթոյն : Ս. Հերանիմոս , Ի 18 համար ժՁ. Գլ. Մատթէի : Սուրբն Յովհան Ոսկերեան , 55 եւ 85 յորդորակը յաւետարանն Մատթէի , եւ Ա. Գլ. Թըքթոյն առ Գաղատացիս : Ս. Օգոստինոս , 7 եւ 125 ճառք Ի սուրբն Յովհաննէս , քարոզ ժ. Ի վերայ բանից Տեսուն քաղեայ յաւետարանն Մատթէոսի : Ս. Գիրք Յեան կոյմանց , Ահակիոս , յորդորական առ ժողովն Եփեսոսի : Ս. Կիրեղ աղէքսանդրացի , Գիրք Դ. Ի վերայ Եսայեայ , Գիրք Գ. « յաղագս երրորդութեան » : Սուրբ Լէոն Ա. քարոզ Բ. եւ Գ. « յընտրութիւն իւր յեպիսկոպոստութիւն » , քարոզ « յայնպիսեպոսութեան Տեսան մերոյ » . քարոզ Բ. Ի ծնունդն Պետրոս եւ Պոլոս առաքելոց : Մեծն Գրիգոր , Գիրք 5. Թուղթ 55 : Յովհան Կամասկացի , Ի ճառն « յայնպիսեպոսութեան Տեսան մերոյ » :

Սուրբ Հարց այս մեկնութիւնները պահուեցան արեւմտաւորի մէջ , մինչև այն դարը՝ յորում Անդրայեանականութիւնը իւր գրութիւնն սկսաւ ժՁ . դարուն ժեղովիթներու ձեռքը : Ասիկա ապացուցանելու համար հերիք կըլլայ մէջ բերել , Յովհան Օսլէանցին . Գիրք Գ. « յաղագս պաշտան պատկերաց » : Նիկիոյցոս առաջնոյ Թուղթ 6 առ Փօստոս : Սթան ար Գլիւնի « քարոզ Ի վերայ ամուսն Ս. Պետրոսի » : Հուսթերատոս Գիրք Գ. Ի սուրբն Մատթէոս , եւ Գիրք ժ. Ի վերայ Յայնտութեան գրոց : Թովմաս Ագուինացի « յապացոյցան » . Յօդ Ա : Անտրինոս Ի ժՁ. Գլ. Ս. Մատթէի : Եկերիոս Գիրք Բ. « յաղագս առաջնութեան Ս. Պետրոսի » : Բուզյիկ Կարգինալ , « Ի Կաթուղիկէ միութիւն » Գիրք Բ. Գլ. 15 եւ 18 :

կապես՝ կապուի թէ՛ երկրի եւ թէ՛ երկնքի մէջ, « Երկու խօսքին մէջ ալ երկու Իսրայէլ ըրաւ . առաջին, թէ Եկեղեցին պիտի հիմնէ հաստատուն եւ անդրդուելի իր անձին առ տուածութեան վրայ ունեցած հաւատքին մէջ, եւ մոլորութիւնը չպիտի կրնայ զարնել եւ յաղթահարել, երկրորդ, Պետրոսին կարեւոր պաշտօն մը պիտի տայ Եկեղեցւոյ մէջ :

Անհնարին անտեղութիւն մ՝ է կարծելը, թէ փականայ իշխանութիւնը միայն Պետրոսին տրուեցաւ, եւ միւս առաքելոց չտրուեցաւ . որովհետեւ Պետրոսի ըսած խօսքերը բոլոր միւսներուն ալ մէկ ժամանակի մէջ եւ մէկ ձեւով զուրցեց՝ եւ տուաւ . Մատթ. Եր. 18. մանաւանդ թէ՛ միայն Պետրոսին չըսաւ, թէ ես « քիչ հետեմ մինչեւ ՚ի կատարած աշխարհի, այլ յոգնակի ամենուն ալ թէ քիչ հետեմ » :

« Զիտուս — կըսէ Ս. Մատթէոս աւետարանիչը վերջին գլխայն մէջ — իւր աշակերտներուն ըսաւ . երկնքի մէջ եւ երկրի վրայ ամէն իշխանութիւն տրուեցաւ ինձի, « քիչեւ, « քիչեւ » քիչեւ քիչեւ, « քիչեւ » ինչ որ պատուիրեցի . Իհաճաւասիկ ես ձեզի հետեմ մինչեւ աշխարհին կատարածը . »

Կկարգամք Ս. Յովհաննէս աւետարանիւն մէջ, Գլ. Ի. 21 . ինչպէս որ հայրս զիս զրկեց, ես ալ զձեզ կզրկեմ, « Այս խօսքերէն յետոյ փշեց անոնց երեսը եւ ըսաւ . « Առէք Ս. Հոգին, որուն մեզքն որ թողուք՝ թողուի, որն որ կապէք՝ կապուի . »

Պարզապէս յայտնի է, Պետրոսի խոստացածը՝ Պետրոսին միայն չտուաւ, այլ հաւասարապէս ամենուն ալ . Ս. Ս. Պետրոս կխօսէր երբեմն Քրիստոս իբրեւ առ նոսա համօրէն, եւ իբրեւ նաեւ կամ Երեմիայի առաքելական մարմնոյն* .

Նշանաւոր գէպքի մը մէջ Քրիստոս խօսքն առ Պետրոս ուղղելէ չհետեւելի՛ր թէ մասնաւոր եւ զերազոյն առաւելութիւն մը տրուեցաւ անոր .

Յայտնի կտեսնուի Աւետարանին մէջ՝ որ Քրիստոս իւր խոստումը միայն Պետրոսի չըրաւ իբրեւ բացառեալ անհատի մը . Պետրոս ալ միւս առաքելոց հետ առաւ իշխանութիւնը . Եթէ Քրիստոս այնպիսի նպատակ մը ունէր՝ որ իր եկեղեցւոյն

* Այս խօսքն այսպէս կմեկնեն. Արդիւնէս, « ՚ի Ս. Մատթէոս » . Ս. Կիւրիանոս « ՚ի Միութիւն Եկեղեցւոց » . Ս. Օգոստինոս, « ՚ի Մ. եւ ձժԸ. Տառն ՚ի Ս. Յովհաննէս », ՚ի Քարոզ Մե. ՚ի Տնունդ առաքելոց Պետրոսի եւ Պողոսի. Ս. Ամբրոսիոս Եր. Սաղմոսն. Ս. Փակիմոս « ՚ի Թուղթն Գ. առ Ամբրոսիոս » :

մէջ գերագոյն եւ բացարձակ գլուխ մ' ունենար , կպատշաճէր՝ որ Ս. Գրոց մէջ ալ մասնաւոր նշան մը կենար այն որոշեալ գլխոյն բարձր կամ աւելի իշխանութիւններ տրուած ըլլալուն . ընդհակառակն , կտեսնեմք՝ որ յայտնեալ ճշմարտութիւնը անարատ պահելու մասնաւոր իշխանութիւնը եւ փականքը Պետրոսի տրուած է միայն հաւաքականապէս առաքելութեան մէջ հաւասար եղող պաշտօնակիցներով մէկտեղ .

Պողոս առաքեալը չէր գիտէր ուրեմն՝ թէ աւետարանիչները գերագոյն իշխանութիւնը Պետրոս առաքելոյն տուին . վերը մէջ բերածներնէս զատ Գաղատացւոց թղթոյն մէջ , Գլ. Բ. 7 — 8 — 9 , կկարգամք , որ կրսէ՝ թէ անթրիատութեան առաքելութիւնը իրեն տրուեցաւ , թրիատութեանն ալ Պետրոսին , եւ զՊետրոսը մեծ քան զՅակոբոս եւ զՅովհաննէս չէր համարէր , այլ ասոնք ալ անոր պէս Սէնտիսիոյ կանուանէ . մանաւանդ որ ասոնց Սէնտիսիոնը տալէ յառաջ , Յակոբոսը Եպիսկոպոս Երուսաղէմի անուանեց . Այնչափ չէր հաւատար Պետրոսի առաւելութիւն մ' ունենալուն , այնպէս որ զինքն յանդիմանեց , որովհետեւ , կրսէ , մեղադրուած էր . Ա՛ր . 11 .

Երբոր առաքեալներն յերուսաղէմ ժողովեցան , Պետրոս այն ժողովոյն մէջ իբր պարզանգամ մը և ոչ իբրև գլխաւոր մը խօսեցաւ . ամենէն յառաջ ալ չխօսեցաւ , այլ շատերէն յետոյ . կարծես հարկի մը տակ ալ էր ճանչցուներու հին եւ նոր հաւատացելոց եւ համօրէն առաքելոց ՝ թէ թրիատութեան եւ ուրիշ հրէական սովորութեանց վրայ իր անձնական կարծիքը փոխած է . Յակոբոս , Երուսաղէմի Եպիսկոպոսը , վճիռներն հաւաքեց , ընդունուած որոշումը վճռեց , եւ գործեց իբրև ժողովոյն ճշմարիտ նախագահը , Գ՛ր . ԺԵ . 7 — 21 .

Ըսել է՝ թէ առաքեալներն Եկեղեցւոյն հիմնական վէճէին համարեր զՊետրոս առաքեալը . հետեւապէս , Գ՛ր . Ե՛՛՛ վէճ խօսքին պատական մեկնութիւնը թէ Ս . գրոց հակառակ է եւ թէ կաթողիկէ աւանդութեան .

Մեր հասկցած իմաստը բոլորովին ճշմարիտ եւ անհերքելի կթուի մեզ . Մեր մեկնութիւնը Ս . Գրոց ամէն տեղի խօսքերուն յարմար կուգայ . ընդհանրական կամ աւանդական տեսութեամբ ամէն երաշխաւորութիւն ունի . վերջապէս ինքիբն ալ առանձին քննելով , ամենեւին ասկէ ուրիշ որինաւոր իմաստ չկրնար տալ , վկայութեանց պարզ գրուած քէն

կհետեւի թէ փրկիչն ուրիշ նպատակ չունէր, այլ միայն իր անձին եւ իւր աստուածութեան վրայ բոլոր աշակերտաց ուշադրութիւնը հաստատել, նպատակը կամ դիտաւորութիւնը իւր աստուածութիւնն էր, հարցումն ու պատասխաններն ալ ուղղակի այս նպատակին կպատկանէին, ապացոյցներն ալ պէտք է այս նպատակին յարմարին, եւ ոչ թէ Պետրոսին եկեղեցւոյ գլուխն ըլլալուն, կամ Քրիստոսի իւր աստուածութեան վրայ խօսելու ատենն անոր քահանայապետական գերիշխանութեան սահմանուելուն, որ էպպէս անհնարին է :

Տեսնենք հիմայ՝ թէ հռոմէական աստուածաբաններուն ՚ի նպատակ պատկան գերիշխանութեան մէջ բերած վկայութիւնները կրնան հաստատել թէ Քրիստոս իր եկեղեցւոյն մէջ այս իշխանութիւնը դրաւ :

Ղուկաս աւետարանչին այս խօսքին կոթընած են . « Սիմօն, Սիմօն, սատանան ուզեց շնչ յորենի պէս խարբալել, բայց ես ղեշ հաւատաւոր աղաչեցի, որ հաւատքը չպակսի, դուն երբեմն պիտի դառնաս, եւ եղբայրներդ հաստատես . իբ. 31 :

Յիսուս Քրիստոս Պետրոսով առաքելներուն կխօսէր . ըսաւ թէ սատանան թոյլտուութիւն ուզեց զիրենք տակնու վրայ ընելու, կամ որ նոյն է հաւատքին ծանր փորձութեան տակ դնելու . Բնադրին շնչ խօսքը ուշադրութեան արժանի է . Սատանան թոյլտուութիւն ուզեց՝ չառաւ . Առաքելները իրենց Տէրոջ ցաւալից մահուան եւ շարժարանաց փորձութիւններուն առջեւ հաւատքին հաստատուն պահեցին . միայն Պետրոս, ՚ի պատիժ իւր յանձնապատանութեան նեղն ինկաւ, ուրացաւ Տէրը երեք անգամ . Բայց փրկիչն յատուկ աղաչանաց շնորհիւ դարձաւ . իւր անկմանէն դայթակող եղբայրները հաստատելու համար մեծ պարտք մ՝ ունէր կտաւ ընելու, այսինքն զանոնք իւր նախանձովն եւ հաւատքովը քաջալերել եւ դորձած յանցանքը քաւել :

Յիրաւի, չէմ կրնար հասկնալ, ի՞նչպէս պատերը Սրբոյն Ղուկասու այս խօսքը իրենց դրութեան ազգացոյց կհամարին, որ ուրացութեան մօտերն ալ կրկնուեցան, եւ ուրիշ նշանակութիւն չունէին, բայց եթէ Պետրոսի անկումը բացատրող կանխաբանութիւն, Պետրոս ալ այսպէս հասկցաւ, ինչպէս պատասխանէն յայտնի է . « Տէր ՚ի բանդ եւ ՚ի մահ պատրաստ եմ երթալ քեզի հետ » . Յիսուս ալ պատասխանեց . Պետրոս, քեզի կրսեմ, հաւը չխօսած դուն այս գիշեր երեք անգամ

զիս պիտի ուրանաս .

Սուրբ Ղուկաս աւետարանչի խօսքը աւելի Պետրոսին հաւատքին ամբողջութիւնը կցրէ, քան կնպաստէ, և թէ՛ ի մասին վարդապետութեան եւ թէ՛ հեղինակութեան՝ անոր գերիշխանութիւնը հաստատելու շահաւոր հետեւութիւն մը բնաւ չելլեր .

Եկեղեցւոյ Հայրերը, մանաւանդ Ս. Գրոց հաւատարիմ մեկնիչ վարդապետները այս իմաստով մեկնութիւն մտքերնէն անգամ անցուցած չեն . միայն միջնագրեան Պապերը եւ անոնց ջատագովներն են՝ որ ինչ գնով ալ բլլայ՝ գէշ կամագէղ իրենց նպատակին յարմարող ապացոյցներ գտնել կուզեն, ապա թէ ոչ, ամենքն ալ այսպէս կհասկնան՝ թէ Քրիստոս Պետրոսի ազդարարութիւն ընել կուզէր, որ իւր անկմանը տուած գայթակղութիւնը բժշկէ, եւ զառաքեալներն հաստատէ, որ կրնային խախտեալ բլլալ իր անկմանը պատճառաւ * . Հաստատելու պարտաւորութիւնը տուած գայթակղութեան հետեւանքն էր, կամ որ նոյն է, եղբայրներդ ոչոք հոգորդեալք ըլլաք յառաջ եկած են, Եթէ առաջիններուն ընդհանուր իմաստ տալ կուզեն, երկրորդին ինչո՞ւ չեն տար, Ասկէց սա կհետեւի պարզապէս . Եթէ Պետրոսի յաջորդները իրենց եղբայրները հոգորդեալ իշխանութիւնը ժառանգաբար կսեփհականեն, ոչոք պէտքն ալ ուրեմն իրենց անցաւ . մենք քահանայապետութեան իշխանութեան այնպէս բան մը անցած չենք տեսներ .

Պապերը Ղուկասու աւետարանին ի՞նչ գլխոյն 31 եւ 32 համարները իրենց բանին յարմարցնելու ատեն, նայելու են՝ թէ քանի մը համար վարը ի՞նչ կըսէ .

Աւետարանիչը հոն կպատմէ՝ թէ առաքելոց մէջ վէճ մտաւ, եւ կուզէին իմանալ թէ իրենց մէջ ամենէն մեծն ո՞վ է . Գր. Ե. վէճ նշանաւոր խօսքը արդէն ըսուած էր . ասկէ յայտնի է՝ թէ այն խօսքը միջին դարու սէս չէին հասկցած առաքեալները, Յիսուսի մահուան նախընթաց օրերը չէին գիտէր՝ թէ իրենց մէջէն Պետրոս ընտրուած էր առաջին եւ հիմն Եկեղեցւոյ . Յիսուս ատենց վէճին մէջ կմտնէ . Ասիկա յարմարագոյն առիթ մ՛ էր Պետրոսին իշխանութիւնը բացատրելու, եւ ժամանակն ալ էր, որովհետեւ մահուան կպատրաստուէր .

* Մեծն իններորդ դարը Եկեղեցւոյ մատենագիր Հայրերն եւ ոչ մէկը երբէք Անդրաշխանականաց իմաստով մեկնած չէ այս խօսքը .

Ըրա՛ւ այս բանը : Ոչ թէ միայն այդպիսի իշխանութիւն Պետրոսին խոստացած ըլլալը չիշեց ու չճանչցաւ , այլ եւ բուրովին հակառակը սորվեցուց , ըսելով . « Աշխարհի թագաւորները աշխարհի կտիրեն , եւ իշխողները անոնց բարերարները կհամարուին . բայց ձեր մէջ այսպէս չէ . ամենէն մեծերնիդ ամենուն փոքրը , եւ առաջնորդը՝ ամենուն ծառայն է : »

Ղուկասու եւ Մատթէի պատմութիւններն իրար բերելով , կտեսնենք՝ որ առաքելոց մէջ այս վէճը Յակոբոսի եւ Յովհաննէսի մօր իրեն զաւակացն համար ըրած խնդիրքէն առիթ առած էր : Մայրերնին ուզած էր՝ որ իւր զաւակները արքայութեան մէջ առաջին տեղին նստին : Յիսուս չըսաւ՝ թէ Ո՛չ , առաջին տեղին Պետրոսի տուած եմ՝ . այսպէս պէտք էր եւ բնական էր ըսել՝ եթէ Պետրոսին աւելի իշխանութիւն մը առաջուց տուած ըլլար , Միւս տասն առաքեալներն Յակոբայ եւ Յովհաննու եղբարց հպարտ պահանջմունքին վրայ , զոր իրենց մօր միջոցաւ կներկայացունէին , զայրացած էին , առաջնութեան խնդիրն ալ ծագած էր , Տէրն ալ վերը ըսած դասերնիս տուաւ անոնց , որմէն անմիջապէս ետքը հռովմէական աստուածաբաններուն իրենց դրութեան իրր ապացոյց մէջ բերած խօսքերը զուրցեց : Մատթ. Ի. 20 — 28 .

Ուշադրութիւն ըրէ՛ , մէկէն կզգաս թէ ո՛րչափ արժէք ունի ապացոյց ըսածնին :

Յովհաննու աւետարանին սա հետեւեալ խօսքերն ալ իրենց ապացոյց կհամարին .

« Յիսուս կրսէ Սիմօն Պետրոսին . Յովնանեան Սիմօն , զիս ասոնցմէ աւելի կսիրես . Պատասխան կուտայ . Այո՛ , Տէր , դուն ալ գիտես՝ որ կսիրեմ : Յիսուս կրսէ . Արածէ՛ գառներս :

Դարձեալ հարցուց . Սիմօն , որդի Յովնանու , կսիրե՞ս զիս , Պատասխան տուաւ . Այո՛ , Տէր , դուն ալ գիտես որ կը սիրեմ : Յիսուս պատասխանեց . Արածէ՛ գառներս : Երրորդանգամ հարցուց , Սիմօն , որդի Յովնանու , սիրե՞ս զիս : Պետրոս որդեցա՛մ՝ երեք անգամ՝ զիս կսիրես՝ ըսելուն համար , եւ պատասխան տուաւ . Տէր , դու ամեն բան գիտես , սիրելչալ գիտես : Յիսուս ըսաւ . Արածէ՛ ոչխարներս » : Յու. ԻԱ. 15—17 :

Հռովմէական աստուածաբանք այսպէս կմեկնեն այս խօսքերը :

Յիսուս փրկարոս՝ ընդհանուր կերպով Պետրոսի որոտն էր գառներն եւ ոչխարներն որո՞՞նչու պաշտօնը . գառներն հոստոցեալ էն , ոչխարներն ու հո-

իւները , առ՝ Պետրոս եւ նախ եւ յարտերը բարձր էլեւանութիւն հը
 առաջ եւ հասարակելոյ եւ հոգւոյ իրոյ :

Այս մեկնութիւնը ճիշդ ըլլալու համար հաստատել
 պէտք է , նախ թէ Պետրոսի յանձնուած պաշտօնը եկեղեցւոյ
 միւս հովուաց չյանձնուեցաւ . երկրորդ՝ թէ գառները հա
 ւատացեալք , ոչխարներն ալ հովիւներն են :

Պետրոս առաքելոյը ինք կըրուցէ՝ թէ ամեն եկեղեցւոյ
 հովիւ Աստուծոյ պաշտօն ունի արածելու . Արդէն իւր այս
 խօսքը վերը զուրցած ենք , յորում զանազան եկեղեցեաց բո
 լոր գլուխներուն ըսաւ . Աբա՛նեղէ՛ , Աբա՛նեղ յեւէ յանձնած հոգը :

Հանդիսաւոր կերպով Պետրոսին այս իշխանութեան տը
 բուիչն անոր բարձր իշխանութիւն մը ունենալուն ապացոյց
 չկրնար ըլլալ . — Ամենեւին ոչ . — եկեղեցւոյ հայրերը եւ
 ամենէն իմաստուն մեկնիչք , Յիսուսի առ Պետրոսն բրած եւ
 րեք անգամի սիրոյ հարցումը՝ ՚ի քաւութիւն անոր երեք ան
 ցամ ուրացութեանն էր , կրսնն՝. Պետրոս ալ այս իմաստէն
 տարբեր բան մը չիմացաւ այն հարցումներէն , ուստի որքո
 ՛քա՛ . եթէ այնպէս հասկնար՝ թէ Յիսուս իրեն բարձր իշխա
 նութիւն մը կուտայ այն հարցումներով , ՚ի հարկէ արամե
 լու տեղ պիտի ուրախանար . Բայց հասկցաւ՝ որ փրկիչը իւր
 հօտին հովուաց մէջ զինքը վերահաստատելէ առաջ՝ իւր հա
 ւատարմութեան հրապարակական խոստովանութիւնը կու
 ղէր երեք անգամի կրկնութեամբ , որովհետեւ ուրացու
 թեամբը հաստատուն կասկածի տեղիք տուած էր . Յիսուս
 խօսքը ՚ի հարկէ առ Պետրոս պիտի ուղղէր , պատճառն որ
 նա միայն յանցաւոր էր :

Գանք հիմայ , թէ գառներն հաւատացեալները , ոչխար
 ներն ալ հովիւները կնշանակեն : Այս մեկնութիւնը կամ բա
 ժանումը բոլորովին շինծու է . երբէք ասիկա հաստատող բան
 մը չկայ բոլոր ողջամիտ աւանդութեանց մէջ , ընդհակառակն

* Պարծանքը կխոստովանիմք՝ թէ իմաստուն եւ աստուածաշնորհ մեկնիչներն
 մէկն ալ Ս. Սահակ հայրապետն է , որ Աւագ Աբրամի հետեւակ շարականին չոր
 րորդ տանը մէջ այսպէս կհօսի . « Այսօր զվէմն հաւատոյ շարժեալ փորձողին խա
 րէութեան մարտ , առ ՚ի քէն թողացուցեալ զմարդկային տկարութիւնս յանդիմա
 նելով , եւ առ յոյս գարծի մեզաւորաց , որ գառնայեա արտատուելոյն ընկալաւ ՚ի
 քէն երեք հարցումն սիրոյն զերից ուրացութեանցն զբժշկութիւն . բեղ նմին բը
 ժշկեմ զմեզ Բրիտոսս , եւ շնորհեա մեզ արտատու ապաշխարութեան : » Հայաս
 տանեաց եկեղեցիէն հերձանելով , « հերձուածող » պապութեան յարող մեր աղ
 դային « կրկնահերձ » պապականք՝ Ս. Սահակի այս ողջամիտ վարդապետութիւնը
 ինչ կհամարին արդեօք անգրալեւնական ցնորարանութեանց առջեւ . Ծ. Թ.

է ամէն ողջմտութեամբ , եւ չկայ եկեղեցւոյ Հայր մը՝ որ այսպէս մեկնած ըլլայ այս բառերը՝ որովհետեւ բուն իսկ սուրբ գրքին ոճոյն չյարմարիր , Գառն եւ ՚Խոր բառերը մի եւ նոյն իմաստով եւ նշանակութեամբ իրարու տեղ գործածուած են Ս . Գրոց մէջ . Կկարդամք Մատթէոսի մէջ . Զձեղ իբրև ՚Խորնէր գայլերու մէջ կղրկեմ . Գլ Ժ . 16 . Դու կասու մէջ կկարդամք . Զձեղ իբրև ՚Խորնէր գայլերու մէջ կղրկեմ . Գլ Ժ . 3 . Ոչխար բառը՝ Ս . Գրոց մէջ հաւատացեալները կնշանակէ . Կկարդամք Եղեկիէլի մարգարէութեան մէջ . Ուրնէրն ցրուեցան , որովհետեւ հովիւ չկար . Գլ 1Գ . 3 . Բրիստոս ալ ՚Խորնէր անունը տուած է հաւատացելոց . Ուրիշ ՚Խորնէր ալ ունիմ , որ այս դաւթէն չեն . Պետրոս առաքեալն ալ Պոնտոսի , Գաղատիոյ , Կապադովկիոյ , Ասիոյ եւ Բիւթանիոյ մէջ գանուած հաւատացելոց գրած թղթոյն մէջ կըսէ . Մոլորեալ ՚Խորնէրն պէս էի , բայց արգ դարձած էք առ ձեր հովիւը եւ հոգւոց անսուշք . Ա . Պետր . Գլ Բ . 25 . Ըսել է՝ թէ ՚Խորնէր եւ Գառն բառերը տարբեր իմաստ չունին . ՚Խորնէր ըսելով հովիւ չհասկցուիր :

Եթէ հարկ ըլլայ երկու բառերուն զատ զատ նշանակութիւն տալ , աւելի յարմար է Գառն ըսելով մատաղ կամ նորագարձ հաւատացեալները հասկնալ , այսինքն աւելի փափուկ խնամոց պէտք ունեցողները , ՚Խորնէր ըսելով ալ հաւատքի մէջ հաստատուն եւ կատարեալ եղող հաւատացեալները իմանալ : Այս բառերուն վրայ պապերուն տուած մեկնութիւնն այնչափ խախտուտ եւ անհիմն է , այնպէս որ Չեղուիթ Մալտոնաթն անգամ , որուն վրայ վատահոլութիւն ունին հոռովմէական աստուածաբանք , այսպէս կխօսի . « Նուրբ վիճաբանութեանց հարկ չկայ իմանալու՝ թէ ինչո՞ւ Բրիստոս դառն եւ ոչխար բառերը գործածեց , ծաղու արժանի է ասոնց վրայ նուրբ կամ բարակ զննութիւններ ընողը , որովհետեւ երկուքն ալ միեւնոյն իմաստն ունին , եւ տարակոյս չվերցուներ . Մէջ . Գլ . 30 :

Ըսել է՝ թէ Պետրոս ոչ հիմնական վէճ գրուած է եկեղեցւոյ եւ ոչ գերիշխան հովիւ :

Լսէ սա առարկութիւնն ալ :

Զկրնար ուրացուիլ սակայն , թէ այս առաքելոյն մասնաւոր առաջնութիւն մը տրուեցաւ . Աշակերտ ընտրուելու կարգին եւ ժամանակին նայելով առաջին չէ , բայց Մատթէոս աւետարանիչը առաջ յիշած է , որ առաքելոց անունները տա-

Մատթէոս աւետարանիչը կապամէ՝ թէ առաքելոց վառքին վերաբերեալ հարցում մը ըրաւ Պետրոս, Գրիստոս ալ պատասխան տուաւ. « Դուք՝ որ իմ փորձութիւններուս կը ցորդե՛ք եղաք, որդի մարդոյ իւր վառաց աթոռը նստելու տեն՛, դուք ալ երկոտասան աթոռ պիտի նստիք, եւ իսրայիլի երկոտասան ցեղերը դատէք : »

Եթէ Պետրոսին համար միւսներէն տարբեր բարձրութեամբ աթոռ մը որոշած ըլլար, մի թէ կրէ՛ր՝ թէ երկոտասաններդ երկոտասան աթոռ պիտի նստիք անխտիր :

Ամէն ըսածներէս կհետեի՝ թէ Եկեղեցւոյ մէջ մէկ իշխան, մէկ Տէր, եւ մէկ հասիկ գերագոյն Հովիւ կայ :

« Ես եմ հովիւն քաջ. դուք զիս վարդապետ եւ Տէր կկանչէք, եւ իրաւունք ունիք, որովհետեւ եմ, ձեր Սուսցիչը Գրիստոս է. » կրէ՛ք Յիսուս :

Միայն Գրիստոս նստած է իւր բարձրութեան աթոռը սուրբ քաղքին մէջ, « որուն պարիսպները երկրորդ հիմն ունին, որոնց վրայ Գառլին երկրորդ առաքելոց անունները դրուած են » : առաջին հովիւները հոն իրենց աթոռոց վրայ նստած են Աստուծոյ նոր ժողովուրդը դատելու համար, Յոս. 1. 10, Եթէ անոր մէջ ելլեն այնպիսի վէճեր, զոր եղբայրսիրութեամբ չկրնան լուծել, պէտք է այն վէճերը անոնց ատեանն հանել, եւ ոչ թէ յատեան միայն, այլ համօրէն եկեղեցւոյ, որուն ներկայացուցիչներն են իւրաքանչիւր եկեղեցեաց Տեսուչները :

Ըսել է՝ Նոր կտակարանին մէջ հեռուանց անգամ Հռովմայ աստուածաբանից շահաւոր վկայութիւն մը չկայ, որ հաստատուի՝ թէ Պետրոս եւ նովաւ Հռովմայ եպիսկոպոսունք իրբեւ անոր յաջորդները գերիշխանութիւն մ' ունին Եկեղեցւոյ մէջ :

Ոչ թէ միայն շահաւոր չեն վկայութիւններն, մանաւանդ թէ կդատապարտեն և վերը կարգացինք Գրիստոսի բերնէն ելած խօսքերը, Գործոց գիրքը եւ առաքելական թուղթք այնպիսի գէպքեր կպատմեն, որոնց մէջ ընդհակառակն Պետրոսը կնուաստացընեն գրեթէ, կկարդամք՝ Գործ. Բ. 14. թէ՛ « Երբոր երուսաղէմ եղող առաքելները լսեցին՝ թէ Սամարիայի մէջ ալ Աստուծոյ խօսքն ընդունեցին, Պետրոսն եւ Յովհաննէսը անոնց շնորհակցին » : Պետրոս ուրեմն ոչ թէ միայն բողոքին, այլ երկրորդ անգամ ստորակարգեալն է, որով

հետեւ Գործ կամ հրահան ընդունելոյ : Նոյն գրոց Գ. ԺԱ. 2 — 3 մէջ կկարգամք՝ թէ թրխատեալ հասարակութիւնը Պետրոսն յանդիմանեցին , անոր համար որ անհաւատներուն հետ կեցելէ կմտնէ , եւ ինք զինք արդարացընելու ստիպուեցաւ ըսելով թէ Աստուծոյ հրամանն այնպէս էր : Հպատակաց իրենց գլխոյն՝ եւ գլխոյն իր հպատակաց հետ վարուելուն կերպն աս է : Երուսաղէմի Ժողովոյն մէջ Գործ. ԺԵ. 7. Պետրոս չնախադահեց , եւ Յակոբոսն էր՝ որ ըսաւ , եւ իբրևս Կոնստանդնուպոլսոյ Պետրոս խօսեցաւ՝ իբրև պարզ անդամ մը , և եթէ առաքելական դատուն վրայ իրաւասութեան կամ հեղինակութեան իրաւունք ունենար , նախագահելու ալ իրաւունք պիտի ունենար : Պօղոս առաքելալը . Գործ . Բ. 7 — 14. Պետրոսին առաջնութիւնը կմերժէ , ու կըսէ թէ իրեն հաւասարն է , և Յակոբէն յետոյ կկարգէ , մանաւանդ թէ յանդիմանած ալ է Աւետարանի ճշմարտութեան համեմատ չվարուելուն համար : Կթխտէ նախապատուութիւնը , Ա. Կորնթ. Գ. 4 — 5 , ըսելով թէ Պետրոս ալ պաշտօնեայ մ' է իրեն պէս , ինչպէս Ապօղոսն ալ , եւ թէ ոչ մէկուն եւ ոչ միւսին ընաւ կապուելու չէ , այլ միայն Յիսուսի Քրիստոսի : Վերջապէս Պետրոս ալ ինքնին իրեն տրուած առաւելութիւնը կմերժէ , իւր հաստատած եկեղեցւոյն հովուաց թուղթ գրելու ատեն զանոնք ալ իրեն կարգակից կամ երկրակից անուանելով : Ա. Պետ. Ե . 1 .

Գ.

Եկեղեցւոյ առաջին երեք դարերուն մեջ Հռոմոյ եպիսկոպոսաց հեղինակութիւնը

Պատմութիւնը մեզ կցցընէ՝ թէ եկեղեցւոյ առաջին երեք դարերուն մէջ Հայրապետք եւ եպիսկոպոսք մեր հասկցած կերպով մեկնած են Ս . Գիրքը . Եթէ Հռոմոյ եպիսկոպոսն յասարակութիւն իբրևս եկեղեցւոյ մէջ տիեզերական հեղինակութիւն մ' ունենար , և իբր յաջորդ Պետրոսի՝ Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդը կամ երևեցուցիչը եւ եկեղեցւոյ հարկաւոր կեդրոնը ըլլար , Աստուածային սահմանադրութեան և հաւատոյ հաւատարիմ պահպաններու զբրիտոնէական հնութեամբ

ճանչցուած կըլար , հետեւապէս ալ կարծեաց կամ տարակուսի տեղիք չը մնար . Եկեղեցին յաջորդ դարերով մարդկային իրաց մէջ վատթարութիւն մը կրած ատեն , այսինք կամ կառավարողին կամ մասնական ճիւղին մէջ երբոր անկարգութիւն մը սարգի , այն անկարգութիւնը անոր ծագման կամ էութեան հետ վերաբերութիւն չունենար . Այս վործոյն տրամաբանական եղանակն է սահմանադրութեան սկիզբը յետուել որպէս զի անոր ճշմարիտ հանդամանքը ճանչցուի , եւ այս հարկաւոր կեանքն ընել սկսելով կիսնացուի՝ թէ ինչպէս ծաւալեր է , ինչպէս յառաջագիտեր է , եւ ինչպէս ապագայ դարուց մէջ զեղծմունքներու մասնուէր է . Եթէ ապացուցանենք՝ թէ Հռովմայ եպիսկոպոսին այս աւուր ձեռք ձգած հեղինակութիւնը նստնի եկեղեցւոյն մէջ չունէր , այլ իննորդ դարէն սագին ունեցած է , հարկաւորապէս պիտի հետեւի՝ թէ ասիկա աստուածային ծագում մը չունի , եւ յախշտակութիւն է , բոլոր եկեղեցին եւ հաւատացեալք ալ անոր դէմ բողոքելու եւ վերցունելու պարտաւոր են :

Եկեղեցւոյ առաջին ութ դարերէն մնացած վարդապետական եւ պատմական յիշատակարանները խոր եւ խղճահար ըննութենէ անցընելով , կրնանք ապացուցանել՝ թէ Հռովմայ եպիսկոպոսը տիեզերական հեղինակութիւն մը չունի , եւ ընդդէմ է աստուածային աւանդութեանց եւ եկեղեցւոյ օրինաց այնպիսի բան մ' ունենալը :

Առաջին ապացոյցը , որուն վրայ պապական հեղինակութեան ջատագովք իրենց գրութիւնը կհաստատեն , սրբոյն կղեմէսի յանուն եկեղեցւոյն Հռովմայ առ կորնթացիս գրած թուղթն է . կպնդեն՝ թէ նա այս թուղթը առանց Հռովմայ եպիսկոպոսին անուանը կապուած բարձր հեղինակութեան չգրեց :

Այս ստոյգ է , նախ՝ որ սուրբ կղեմէս կորնթացւոց այն թուղթը գրած ատեն Հռովմայ եպիսկոպոս եղած չէր . երկրորդ՝ այս պարագայիս մէջ իրեն սեփհականն եղած մէկ իշխանութեամբ չգրեց , այլ յանուն եկեղեցւոյն Հռովմայ եւ սիրոյ :

Սրբոյն կղեմայ կնքով զրկուած թուղթը Քրիստոսի 69 թուականին գրուած է , այն է՝ Եբրոնի հալածմունքէն քիչ յետոյ , որ եղաւ 64 եւ 68 թուականներուն , ինչպէս որ ամէն հմուտ գրիչներ կհաստատեն . Շատ իմաստունք ալ ասոր համոզուե-

լով, կղէմէսի Հռովմայ եպիսկոպոս ըլլալուն թուականը Դոմէտիանոսի թագաւորութեան ժամանակը կղնեն, Յիրաւի, կղէմէս Հռովմայ աթոռն ելաւ Անակղետոսէ յետոյ, Դոմէտիանոսի թագաւորութեան երկոտասաներորդ տարին, այն է 93 Փրկչի թուականին. եւ մինչեւ 102 աթոռ նստաւ. Եւսեփիոսի* վկայութիւնն այս մասին տարակոյս չթողուր. կերեւելի թէ այն նամակը հալածմունքէ մը վերջը գրուած է. եթէ Դոմէտիանոսի հալածումն է այն՝ թղթոյն թուականն ալ առաջին դարու վերջին տարիներուն կիյնայ. որովհետեւ այս հալածումը 93 և 96 թուականներուն տեղի ունեցաւ. Գրոյն այս թուականէն առաջ գրուած ըլլալն անկէջ ալ յայտնի է՝ որ հրէական զոհերու վրայ կխօսի, ինչպէս որ այն ատեն երուսաղէմի տաճարին մէջ կըլլային. Տխտոս երուսաղէմի հետ տաճարն ալ կործանած էր, հասարակաց 70 թուականին գիրն ալ հիանալէս ասկէ յառաջ գրուած պիտի ըլլայ. մէկ մ'ալ՝ որ հալածումէ մը յետոյ գրուեցաւ, որ ատեն Հռովմայ մէջ շատ նշանաւոր մարտիրոսներ նահատակեցան. Այսպէս բան մը Դոմէտիանոսի հալածանաց ժամանակ չեղաւ. Ներոնի հալածումը 64 էն մինչև 68 տեւեց. Ասկէջ կհետեւի՝ որ կորն թացւոց գրուած թուղթն ալ 69 թուականին պիտի ըլլայ, սրբոյն կղէմէսի Հռովմայ եպիսկոպոս ըլլալէն Ռիթմոն տալի յառաջ .

Այս պարզ և որոշ հաշուոյն քով պատական գերիշխանութեան ջատագոյներուն փաստերն ինչ արժէք կրնան ունենալ Ս. կղէմէսի թղթոյն վրայ .

Ըսեն թերեւս, թէ սրբոյն կղէմէսի թուղթը իր եպիսկոպոսութեան ատենը գրուեցաւ. ասկէջ ալ բան մը չհետեւիր, որովհետեւ բարձր եւ նշանակութեան մը ուժով չը գրեց Ս. կղէմէս, այլ յանուն սիրոյ եւ Հռովմայ եպիսկոպոսի. կարգաւ Եւսեփիոսի լսօսքերը, « կղէմէս միաբան խորհրդով գրուած թուղթ մը ունի ազնիւ եւ զարմանալի յանձնարարութիւն. Հռովմայ առ եկեղեցին կորնթոսի, որոնց մէջ ծանր վէճ մը ելած էր, Մենք տեսանք՝ որ շատ եկեղեցիներու, ինչպէս նաեւ մեր եկեղեցւոյն մէջ ոտվորութիւն կար Ս. կղէմէսի այն թուղթը՝ ի լուր ամենեցուն կարգաւ անյիշատակ ժամանակէ մը՝ ի վեր. Հեկեստիփոս կղէմէսի ժամանակ կորնթացւոց մէջ

* Պատմ. Եկեղ. Գերբ. Գ. ԳԼ. Բ. ԺԳ. ԼԳ.

բացուած վէճին վկայն է* . »

Եւսեփիոս ուրիշ հեռաւոր տեղ մը , այն է նոյն եկեղեցա-
կան պատմութեան ԼԲ . Գլուխը , Ս . կղէմէսի թղթոյն գալով
կրտէ թէ յանձն եկեղեցոյն Հռովմայ գրուած էր , Բայց աւանհեր-
քելի ճշմարտութիւն մը է՝ որ այս պարագայիս մէջ իւր նշ-
նաւն հեղինակութեամբ կամ անորոշութեամբ վարուե-
ցաւ . Այս բառերով կահսի . Եկեղեցին Առաջնայ որ է ՚ի Հռովմ , ու
Եկեղեցին Առաջնայ որ է ՚ի Կոնստն . Հեղինակը եկեղեցւոյ պաշտօ-
նէութեան վրայ կխօսի՝ կորնթացիք ընդդէմ արդարութեան
քանի մը քահանայներ մերժեցնուն համար . այս պաշտօնէութե-
անը կնկարագրէ իր ամբողջութեամբը բոլորովին յառա-
քելական յաջորդութենէ իջած , եւ ասոր մէջ ոչ իրեն եւ ոչ
ուրիշին բնաւ առաջնութեան իրաւունք մը չտար .

Ըստ ամենայնի անուրանալի է՝ թէ կղէմէսն էր կորնթա-
ցւոց թղթոյն գրիչը , եւ առաջին դարերէ ՚ի վեր անվրէպ
անոր գործը համարուած է . Բայց ոչ թէ իբր եպիսկոպոս
Հռովմայ՝ այլ իբր աշակերտ առաքելոց գրեց . Հռովմայ ե-
կեղեցւոյն առաջնորդ չկարգուած՝ Պետրոս առաքելուն եւ
պիսկոպոս ձեռնադրուած էր , եւ առաքելական վաստակոց
մէջ Պողոսի կցորդ էր . կրնայ ըսուիլ՝ թէ անոր հետ կորնթա-
ցւոց դարձին համար աշխատած էր . Հետեւապէս բնական է
հետեւեցունելը՝ որ այն թուղթը կղէմէս Հռովմայ՝ եկեղեցիէն
գրեց առ կորնթացւոց եկեղեցին իբրեւ մին անոր հիմնա-
դիրներէն . Այսպէս ըլլալուն համար է՝ որ կղէմէս յանուն
առաքելոց եւ ՚ի մասնաւորի յանուն Պողոսի կխօսի , որ զայն
ծնած էր ՚ի հաւատս . Ենթադրենք՝ թէ իբր եպիսկոպոս չը-
ուովմայ գրեց , ասկէց անոր հեղինակութեան փաստ մը կել-
լէ՝ իգնատիոս անտիոքացի , իրէնէոս լիօնցի , Գիօնէսիոս
աղեքսանդրացիներն ալ ուրիշ եկեղեցիներու թուղթ գրած
են , եւ մինչեւ Հռովմայ եկեղեցւոյն ալ . որմէն անոնց եպիս-
կոպոսութեան իշխանութենէն անդին մասնաւոր իշխանու-
թիւն մը չիլլէր , եւ ամենքն ալ ՚ի գործ Աստուծոյ աշխատած
կհամարէին զիրենք առանց նկատման .

Ոչ կղէմէսի թուղթը , եւ ոչ ալ գրուելոյ ատեն հեղինա-
կին անհատական գիրքը երբէք չկրնար տեղի տալ հետեւ-
ցունելու՝ թէ կորնթացիք Հռովմայ եպիսկոպոսին կամ ե-

կեղեցւոյն վրայ հաստատեալ աստուածային բարձր հեղինակութեան մը հնազանդեցան, եւ հեղինակն ալ իբր գործ իշխանութեան կատարեց. կորնթացիք թուղթ կգրէին իբրև առ Եկեղեցի մը՝ ուր կնատէր Ս. Պօղոսի վաստակակիցը և իրենց հաւատքին հայրը. այն եկեղեցին ալ զինքը կյորդորէր ՚ի խաղաղութիւն և ՚ի միաբանութիւն առանց իրիք ամենադոյզն հեղինակութեան .

Ըսել է ՚թէ Նիզմէսը մէջ բերելով, Հռովմայ եպիսկոպոսներուն բնծայել ուղուած հեղինակութիւնը չասպացուցուիր. Նիզմէս. Հռովմայ կղերին գլխաւորն, այս գործոյն մէջ իւր անհատական կարևորութիւնը, կորնթացւոց հետ ունեցած վաղեմի յարաբերութիւնը, առաքելոց հետ ունեցած աշխատութիւնը և այս առթիւ վաստկած տիտղոսները ՚ի գործ դրաւ. և ոչ թէ Հռովմայ եկեղեցւոյն աթոռակալի յատուկ եղած պաշտօնական իշխանութիւնը, և կորնթացւոց եկեղեցւոյն վրայ ունեցած ձրի հեղինակութիւնը .

Երկրորդ դարուն մէջ շերմութեամբ յուղուեցաւ զատկական խնդիրը. Արևելեան եկեղեցիներէն շատերը առաքելոց մեծ մասէն աւանդուած կերպովը հրէական աւանդութեան համաձայն՝ մարտի լուսնոյ չորեքտասաներորդ օրը կուղէին կատարել Զատիկի տօնը. ուրիշ արևելեան եկեղեցիներ ալ արևմտականաց հետ միաբանելով առաքելական ուրիշ աւանդութեան մը համաձայն մարտի լուսնոյ չորեքտասաներորդ օրէն յետոյ հանդիպած կիւրակէն կատարել կուղէին .

Խնդրոյն բնութիւնը այնչափ վէճ չէր պահանջէր. միայն վայելուչը և ընդհանուրին կամքը այն էր՝ որ Եկեղեցեաց սմանք Զատիկի տօնը, որ քրիստոնէութեան առաջին և մեծ տօնը կրնայ համարուիլ՝ կատարելու ատեն, ոմանք ալ Տիրով մահուան և շարչարանաց յիշատակ կատարելու վրայ չըլլան .

Բայց, տես խնդիրը ինչպէս լուծուեցաւ. Հռովմայ եպիսկոպոսն իւր իշխանութիւնը գործածեց վէճին վրայ, եւ ուղածուն պէս կրցա՛ւ վճռել խնդրոյն դէմ, որ ՚ի հարկէ պիտի ըլլար՝ եթէ ունենար .

Պատմութեան վկայութիւնը լսենք. խնդիրը բացուած ըլլալով՝ « եպիսկոպոսները ժողովեցան, կըսէ Եւսեփիոս, եւ ամենքը միաբանելով առ համօրէն հաւատացեալս կոն-

դակները դրեցին եւ յայտնեցին եկեղեցական կարգն ու օրէնքը . . . Դեռ այսօր ձեռքերնիս կգտնուի այն եպիսկոպոսաց թղթերէն՝ որոնք Պաղեստին գումարուեցան կեսարիայ պաղեստինացւոց թէոփիլոս եպիսկոպոսին եւ Երուսաղէմի Նարկիսէոս եպիսկոպոսին նախագահութեամբը : Ընտանեկան յիշատակն էլ ընդ ինչ կայ , որուն վրայ վիտորե եղիպտոսին անունը կտեսնուի : Պօնտոսի եպիսկոպոսներէն ալ թըղթեր ունինք՝ որոնց նախագահեց Բալմա . կեղտաց եկեղեցւոյ եպիսկոպոսներէն ալ՝ սրոնց նախագահ էր Իրէնէոս : Օսրոհէնի եւ այս նահապին քաղաքաց մէջ գտնուած եկեղեցւոյ եպիսկոպոսներէն ալ . կորնթացւոց Պաքիւլոս եպիսկոպոսէն , եւ ուրիշ եպիսկոպոսներէն ալ՝ որորնց ամենքն ալ մի և նոյն հաւատք եւ վարդապետութիւն խոստովանելով՝ միաձայն վճիռ մը տուին » :

Ինչպէս յայտնի կտեսնուի , Եսեփիոս Հռովմայ սիւնհոգիին թղթոյն վրայ միւս քաղաքի սիւնհոգից եւ եպիսկոպոսաց թղթէն տարբեր եւ աւելի կարեւորութիւն մը սալով չի սիր : Վիկտոր եպիսկոպոսին այն անունը կուտայ՝ որ հռովմէական եկեղեցականաց ժողովէն անդին չտարածուիր . մանաւանդ թէ Պաղեստինի եպիսկոպոսաց ժողովէն , ետոյ անոր անունը կուտայ :

Ահաւասիկ աներկբայելի ճշմարտութիւն մ' ալ . Չատկի ինդրոյ մէջ Հռովմայ եկեղեցին այնպէս կլիճի և կլճուէ՝ ինչպէս միւս եկեղեցիք , անոր եպիսկոպոսն ալ իւր թուղթը կկնքէ միայն յանուն Հռովմայ եկեղեցին ներկայացնող սիւնհոգիին : Պապական գերիշխանութեան ջատագովք կպնդեն՝ թէ Վիկտորն էր որ ժողով գումարելու հրահանեց : Ստոյ սուտ :

Արևելեան եպիսկոպոսներէն շատերը միւս եպիսկոպոսաց վճռոյն չհպատակեցան . Եփեսացի Պօղիբատը հակառակեցաւ անգամ ** . Ջերմ վիճարանութիւն մը ծագեցաւ Պօղիբատի և Վիկտորի մէջ . Վիկտոր կկարծէր՝ թէ Պօղիբատ իւր կարծեաց մէջ միայնակ է , և ստիպեց՝ որ իւր նահանգի միւս եպիսկոպոսաց կարծիքն հարցունէ : Պօղիբատ հարցուց , զանոնք ալ իրեն համակարծիք գտաւ . գրեց իմացուց

* Հռովմայ եպիսկոպոսներէն այս ստոյն ջատագովներուն մէկուն անունը տամ : Պարբուէլ « Պապ եւ իւր արտունութիւնք » վերնագրով գիրք մը ունի , որ հռովմայեցի աստուածաբանից մտորութեանց եւ սուտ ենթագրութեանց բովանդակութիւնն է :

** Եւսեփիոս Պատմ , Եկեղ . Գիրք Ե՛ . ԳԼ . Ժ՛Կ :

Վիկտորին , ան ալ սպառնացաւ թէ՛ իւր հաղորդութենէն զիրենք կկտրէ :

Պողիկրատ երբէք չխռովեցաւ . սպառախօսանեց թղթոյն ըսելով եւ ինչեք Բեռլին լա՞ծ ե՞մ , ի՞նչ առի՞նք սորո՞ծոյ դէպք է հնաւանդէ՛ն ինչ հարցոյ : Վիկտորի ձեռքն այս թուղթը հասնելուն պէս ջնջաւ , կըսէ Եւսեփիոս , հաղորդակցութենէ կտրել բոլոր Ասիոյ և անոր մտակայ Եկեղեցիներն , իբրև հաւատոյ հակառակ զգացումն կրողներ . այս նպատակին յարմար գրեր գրեց համօրէն ասիացի եղբայրները դատապարտեց , և հարգութեց թէ հերձեալք են ՚ի միութենէ :

Գթուարին է հաւատալ՝ որ հռովմէական պահանջմանց ջատագովք Եւսեփիոսի այս խօսքերուն եւ Վիկտորի գործոց մէջ իրենց գրութեան նպաստաւոր ապացոյց մը հանել կարենան . մինչդեռ ինքնաբերաբար փաստն ընդհակառակը կը հաստատէ : Առաջ Եւսեփիոսի խօսքը քննենք . թէ Վիկտոր ջնջաւ Ասիոյ Եկեղեցիները միւսոց հաղորդակցութենէն կը տրել . յայտնի է՝ որ ջնջաւ յայնչեք կամ ՚ի բնէ իւր մէջ իրողութիւն չունենար . կամքէն կհետեւի գործը . Սակայն Վիկտոր իւր ըրածը ճանչցունելու համար ինչ որ կրնար՝ ըրաւ , հրատարակեց , բայց տակաւին ըրածը ջնջ մ'էր . որուն արժեք մը տալու համար միւս Եկեղեցեաց շնորհաւորներու կկարօտէր : Ըսել է՝ թէ Վիկտոր իբր եպիսկոպոս Հռովմայ ուրիշ Եկեղեցիներն հաղորդութենէ կտրելու իշխանութիւն չունէր , ապա թէ ոչ արդիւնքը վճռոյն՝ համաձայն պիտի հետեւէր , այն վճռոյն՝ որուն իրաւունք ունենալ կկարծէր յանուն արեւմտեան Եկեղեցեաց եւ ՚ի պատճառս կարևորութեան իւր թռոյն :

Եպիսկոպոսները պիտի հնազանդէին իւր վճռոյն՝ եթէ զինքը գլուխ Եկեղեցւոյ և տիեզերական գերիշխանութեամբ մը պսակեալ ճանչնալին . ընդհակառակն , ոչ թէ միայն չըհնազանդեցան՝ այլև իրաւամբ մեղադրեցին :

«Այս գործը , կըսէ Եւսեփիոս , բոլոր եպիսկոպոսներուն ալ անհաճոյ թուեցաւ , անոր համար ալ խորհուրդ տուին Վիկտորի որ ուրիշ կերպով վարուի , և խաղաղասիրական զգացումն կրէ . որ աւելի պատճառ է հարգութեան և պատշաճաւոր առ եղբայրն ունենալիք սիրոյ :

Միութիւնը ընդ Վիկտորի ըլլալով Մեթոդիոս կըլլայ ըսելու տեղ՝ եպիսկոպոսներն զգացուցին որ միութեան ճշմարիտ

նչանը լաւ նկատէ : Շատերն անգին ալ անցան . և թուղթեր կան , կրսէ եւսեփիոս , յորս եպիսկոպոսք սաստկութեամբ կշտամբած են զՎիկտորը : Ասոնցմէ է իրէնէոս : որ յանուն կեղտացի եղբարց , որոց կնախագահէր , թուղթ գրեց առ Վիկտոր , յորում Զատկի տօնին համար եղած վճռոյն ջատագով կանդներով հանդերձ՝ վայելչապէս զգացուց թէ հին աւանդութիւն պահող եկեղեցի մը չվայլէր ասանկ առթիւ մը Աստուծոյ եկեղեցւոյն մտութենէն կտրել , ք իրէնէոս իւր թղթոյն մէջ ջանաց հասկցնել Վիկտորի՝ թէ արարողութեան մէջ տարբերութիւնը միութեան փնասակար չէ . եւ յիշեցուց թէ իւր նախորդաց վարդապետութիւնն ալ այսպէս էր , եւ մասնաւորելով ըսաւ . և երբ գերերջանիկն Պօղիկարպոս Անիկետոսի ժամանակ Հռոմ՝ եկաւ , եւ մէկ քանի խնդրոց համար մէջերնին վէճ բացուեցաւ , շուտով խաղաղութեան զոհեցին խնդիրը . Անիկետոս չէր կրնար համոզել զՊօղիկարպոսը թողուլ հին սովորութիւն մը , որուն վարժուած էր Յովհաննէս աւետարանչի եւ ուրիշ առաքելոց հետ ներքին մշտեմութեամբ ապրած ատեն , Պօղիկարպոս ալ չէր կրնար համոզել զԱնիկետոսը պահել նոյն սովորութիւնը , որուն պարտաւոր էր , ըստ ջանից Պօղիկարպոսի , ՚ի հնոց անտի եւ յառաջ քան զինքն օրինաւոր դատուած սովորութիւն մ՝ ըլլալուն համար . Գործն այս վիճակին մէջ , երկուքն ալ միաբանեցան , Անիկետոս սուրբ խորհուրդներ ալ կատարել տուաւ Պօղիկարպոսի , եւ երկուքն ալ անհամաձայն սովորութեամբք մնացին ՚ի հաղորդութեան համօրէն եկեղեցւոյ . . . ք իրէնէոս միայն Վիկտորի չգրեց , այլ ուրիշ շատ եպիսկոպոսներու ալ , բայց ամենքն ալ մի եւ նոյն իմաստով :

Ըսել է՝ թէ Վիկտոր անչին անչին հեղինակութեամբ չկրցաւ բանադրեալ հրատարակած եկեղեցիներն հերքել կամ կտրել ճշմարտապէս ՚ի հաղորդութենէ եկեղեցւոյ . միւս եպիսկոպոսները սաստիկ ընդդիմացան , և Ս . իրէնէոս ժամանակին մեծ վարդապետը հերձուած յարցունող գրուածներն յաղթահարեց :

Այս գործը , զոր իրենց ՚ի նպատակ համարին պապական պահանջմանց ջատագովք , իւր բոլոր լրութեամբ հակառակ կելլէ իրենց . և անհնար է որ չհաւատայ մէկն այսպէս ըլլալուն առանց անբարեխէր մտաց :

Անիկետոս Պօղիկարպոսի առջև իւր հեղինակութիւնը չը-

հանեց . Վիկտոր ալ իրէնէնսի՛ն և ուրիշ եպիսկոպոսաց առջև չը-
դրաւ իւր պաշտօնին յատկութիւնը . այլ Պօղիկարպոս և իրէ-
նէոս կլիճէին և կգրէին առ եպիսկոպոսն Հռովմայ իրբև
հաւասարք յեպիսկոպոսական իշխանութեան , և մէկ հատիկ
կանոն մը կճանչնային , որ է Հին Կրօնականքնը :

Եկեղեցիներն ի՞նչպէս կրնան միանալ հասարակ արարո-
ղութեան մը մէջ , Եւսեփիոս այս հետևութիւնը կհանէ , որ
յիրաւի Հռովմայ եպիսկոպոսին իշխանութեան դէմ կու-
գայ* :

« Պաղեստինի եպիսկոպոսները , որոնց մբայ վերը խօսե-
ցանք , Նարկիսէոս և Թէովփիլոս , Կասիոս տիւրացի , Գլարի-
ոս Պաղովայիգացի և ասոնց հետ ժողովինստող եպիսկոպոս-
ներ մինչև իրենց ժամանակը անտիոխիոս և անընդհատ շա-
րունակութեամբ պահուած Զատիկի տօնի աւանդութեան
վրայ խօսելնէն յետոյ , ուրիշ շատ խնդրոց վրայ ալ խօսեցան ,
և թղթերնին այս կերպով վերջացուցին . « հոգ տարէ՛ք՝ որ
մեր թղթոց պատճէններն առամենայն եկեղեցիս զրկուին , որ
մի՛ գուցէ ճշմարտութեան ճանապարհէն դիւրաւ խտորող-
ներ մեզի մեղադրեն , Կծանուցանենք եւս թէ Աղեքսանդ-
րիոց մէջ այն օր Զատիկի տօն կկատարուի , որ օր որ մենք կը-
կատարենք . Թէ այդ կողմի եւ թէ այս կողմի եպիսկոպոս-
ներս փոփոխակի կգրեմք իրարու , որպէս զի ամենքըս մէկ-
տեղ Զատիկի տօնը կատարենք , »

Զմիւռնիոյ եւ Եփեսոսի եկեղեցւոյն աւանդութիւնը ու-
րիշ շատ եկեղեցիներ պահեցին . բայց հերձուած չհամարուե-
ցան , թէպէտ եւ Վիկտոր իւր հաղորդութենէն զիրենք կրա-
րեց :

Պապական դրութեան շատագովք Զատիկի տօնի խնդրոյն
եւ ուրիշ պարագայից մէջ Հռովմայ եպիսկոպոսէն դործուած
ազգեցութեան եւ կարեւորութեան կկայուին , եւ անկէց
Երևանքն մը կհանեն՝ անպատասխար զառանցանք :

Հռովմայ եպիսկոպոսը կրօնական խնդրոց մէջ սկիզբէն
ի վեր աւելի կարեւորութիւն մը ունեցաւ . բայց զարմանք
չէ , որովհետև արեւմտից առաջին ակնաբանստած եւ կայ-
սերական մայրաքաղաքի եպիսկոպոս էր , արեւելքի եւ ա-
րեւմուտքի մէջ բնական միջնորդ մ՛ էր . Այն ատենն ալ հաս-

* Պատմ , Եկեղ , Գիկք Ե . Գլ . ԻԳ .

կցուած էր՝ թէ կաթուղիկէ Եկեղեցին բնաւ տեղ մը հասնու
 ընելէ, եւ թէ՛ արեւելք քան զարեւմուտք աւելի բարձր
 իշխանութիւն չունի . ասոր համար էր՝ որ արեւելքի մէջ ժը
 նած եւ դատապարտուած հերետիկոսք արեւմուտքի՝ մանա
 ւանդ Հռովմայ մէջ՝ որ երեսօխսանն էր արեւմտեան Եկեղե
 ցեաց՝ ապաստանարան կ'ստուէին . ասոր համար է՝ որ սուր
 բերն ալ, ինչպէս Պօղիկարպոս զմիւսնիազի, Հռովմ կերթա
 յին հոն նստող եպիսկոպոսին հետ կրօնի խնդրոց վրայ խօ
 սելու համար . Սակայն ասոնցմէ ըստ ոտոյդ յիշատակարանաց
 եւ խղճիւ քննելով՝ այս ճշմարտութիւնը կելլէ, թէ Հռովմայ
 եպիսկոպոսին ազդեցութիւնը Եկեղեցւոյն գերեզմանն չէր,
 եւ այս գերիշխանութեան ծագումը միանգամայն բոլոր արեւ
 մտեան Եկեղեցեաց կողմէն անգամ ընդունուած չէ, այլ իւր
 եպիսկոպոսական աթուոյն աշխարհական կարեւորութենէն
 միայն .

Կայսերութեան ամէն մասերուն մէջ հաղորդակցութեանց
 կեդրոնն էր Հռովմ . Հաւատացեալներն հոն կ'իմէին ամէն
 կողմէն թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ առանձնական գործերով . ա
 սոր համար էր որ այս քաղաքի առաքելական Եկեղեցւոյն
 վկայութիւնը հոն յաճախող հաւատացելոց ձեռք աւելի փա
 ռաւոր կըլլար, բոլոր իրենց Եկեղեցւոյն վկայութիւնը հոն
 բերելով .

Ս . Իրէնէոսի մէկ խօսքէն այս իմաստը կելլէ, զոր հռով
 մէական աստուածաբանք չարաչար կ'սմամածուն . Այս մեծ
 վարդապետը Հռովմայ հաւատացեալները մոլորցնող հերետի
 կոսներուն թուղթ գրելու ասին, անոնց առջև դրաւ թէ
 ի՞նչ պահուած հաւատքին կ'ընդէն կ'ունը, Բայց որովհետեւ
 կրակէ՞, բոլոր Եկեղեցեաց յաջորդութիւնները մի առ մի թը
 ւելն երկար կըլլայ այս գործոյս մէջ, նշանակենք միայն խիստ
 մեծ եւ խիստ հին, ամենածանօթ, երկու մեծ եւ փառա
 ւորեալ առաքելոց ձեռք հիմնեալ եւ հաստատեալ եկեղեց
 ւոյն յաջորդութիւնը, որուն մէջ ալ կայ մարդկան քարոզեալ
 հաւատքն եւ աւանդութիւնը, եւ մեզի հասած է յաջորդա
 բար նոյն Եկեղեցւոյն ժառանգ եպիսկոպոսներով, անով կը
 յաղթահարենք բոլոր անոնք՝ որոնք որ եւ է կերպով, կամ կու
 բօրէն կամ չարութեամբ չեն ժողովէր՝ ուր որ պէտք է ժա

ղովել, Որովհետեւ բոլոր եկեղեցին, այն է բոլոր հաւատա-
ցեալք որ ընդ «Ռեւելյոսի» պարտաւորեալ են դալ առ այս
եկեղեցին ՚ի պատճառս հղօր իշխանութեան. այս եկեղեցւոյն
մէջ Առաքելոց իջած աւանդութիւնը «Ռեւելյոսի» եկեղեցին եւ
«Ռեւելյոսի» պահուած է : »

Հռովմէական աստուածաբանք չարաչար ծեքած են սրբ-
բոյն իրենէսի այս խօսքը, որպէս զի պապական գերիշխա-
նութեան նպատաւոր բան մը հանեն : Փոխանակ լսելով թէ
Հռովմ կայսերութեան մայրաքաղաք, պետական եւ քաղա-
քական գործոց կեդրոն եւ կառավարութեան աթոռ ըլլա-
լուն համար բոլոր աշխարհի քրիստոնեայք հոն երթալու պար-
տաւորեալ էին, «Ռեւելյոսի» իւր բառերը՝ «Ռեւելյոսի» են «Ռե-
ւելյոսի» թարգմանած են, որոնց ո՛րչափ հակառակ իմաստ ունե-
նալը հասկնալու շատ ուշիմութիւն հարկ չէ. հըն էն «Ռեւելյոսի»
բառերն ալ Հռովմայ եկեղեցւոյն կտրազանեն, եւ անոր մէջ
«Ռեւելյոսի» մը կայ կրսեն, մինչեւ ընդհանուր կամ անորոշ
իմաստով մը զուրցուած են, կամ աւելի ճիշդը զուրցելով,
կայսերութեան գլխաւոր մայրաքաղաքին յատկացուցած չլլա-
լալու որոշ նշան մը չունին. «Ռեւելյոսի» էն «Ռեւելյոսի» հին բառերն ալ
«Ռեւելյոսի» էն «Ռեւելյոսի» հին թարգմանած են, առանց մտածելու
թէ սուրբ իրենէսի վրայ ձգած կըլլան մեծ սուտ մը. զի
Հռովմայ եկեղեցին եթէ իւր ժամանակի ամենէն մեծը հա-
մարիմք, ամենէն հինը բաւ կարելի բան չէ. բոլոր աշխարհք
գիտէ՝ որ Արեւելքի մէջ շատ եկեղեցիներ քան զՀռովմայ ե-
կեղեցին երէց են ժամանակով. առաքելական աւանդութիւ-
նը «Ռեւելյոսի» եզոյ հասարակեց յեւէ պահուած է խօսքերը, զոր
սուրբ վարդապետն իր բեղրակացութիւն կըբուցէ, ասոնք
կթարգմանեն, ինչպէս Պիոս Թ. ՚ի Շրջաբերականն առ արե-
ւելեայս, «Ռեւելյոսի» ըստ որոց եկեղեցին հաւատայ. չեն մտա-
ծեր՝ թէ ասով հակառակ իմաստ ընծայած կըլլան սուրբ վար-
դապետին :

Ս. իրենէսի վերը մեր դրած խօսքէն հանած են այս
քաջքուքները : Սուրբ վարդապետը, ընդհանրական հա-
ւատքը միայն պետք է ընդունել ըսելէ յետոյ, Հռովմայ ե-
կեղեցին հռովմայեցի հերետիկոսաց առջև կղնէ, իբրև ա-
նոնց ցցել մը՝ թէ առաքելական աւանդութիւնը հոն պահ-
պանուած է բոլոր աշխարհի հասարակեց յեւէ :

Տրամաբանօրէն դատելով, սուրբ իրենէս ինչպէս կըր-

նայ պապերուն և անոնց աստուածաբաններուն կարծեաց համաձայն խօսած ըլլալ ընդհանրական հաւատքը մասնական հաւատոց կանոն տալ ուղեւիվ, և բուն այս իմաստին վրայ վերն ըսուած խօսքերուն ամբողջ գլուխը շարագրելով: Ապա թէ ոչ այս եղբակացութիւնը կելլէ, թէ համօրէն Եկեղեցւոյն հաւատքը զէր+ է կանոն բռնել, և ասոր հերէ+ է Հռովմայ եկեղեցւոյն հաւատքը, որուն պէտք է կապուի, և հպատակի հաւատացեալ մը անոր առաջնութեանն համար: Ս. Իրենէնոս այդպիսի անհանճար և անհիմն կարծիք ունեցած չէ. այլ սկզբունք կճանչնայ ընդհանրական հաւատքը, և Հռովմայ եկեղեցին ալ ճշմարիտ հաւատացեալ եկեղեցի մը կններկայացունէ չնորհիւ հաւատացելոց՝ որ ամէն կողմերէ խուռնրնթաց կվաղէին, և առաքելական աւանդութիւնը կպաշտպանէին: Ի՞նչպէս կպաշտպանէին այս աւանդութիւնը, Իրենց բուն եկեղեցեաց, որուն վկայքն էին՝ աւանդութեան մէջ փոփոխութիւն մը մտնելուն պէս բողոքելով: Տե՛ս, սուրբ Իրենէնոս Հռովմայ եկեղեցւոյն աւանդութիւնը պահպանելու հեղինակութիւնն անգամ անոր եպիսկոպոսին չտար, այլ միւս եկեղեցեաց հաւատացեալներուն, որոնք իբր ամուր աշտարակ ընդդէմ վերջամուտնորածութեանց՝ Հռովմայ աւանդութիւններն իրենց եկեղեցեաց աւանդութեան ցանկէն և սահմանէն դուրս չէին հանէր:

Բնական է՝ որ կայսերութեան մայրաքաղաքի եպիսկոպոս մը անշուշտ ամէն կողմի հաւատացելոց հոն յաճախելուն պատճառաւ կրօնական իրաց մէջ աւելի ազդեցութիւն մը կունենայ, եւ առաջնութիւն մ' ալ կառնու. սակայն ամէն պատմական ապացոյց եւ պարագայք թոյլ չեն տար կարծելու՝ թէ այն պատճառաւ անիկա միւս քաղաքի եպիսկոպոսաց վրայ դերիշխանութիւն մ' ալ կունենայ*:

Ստոյգ է՝ որ Հռովմա առաջնութեան եկեղեցի ըլլալով՝ առաջին դարերու մէջ մեծ կարևորութիւն մ' ունէր. ասոր համար

* Այս տեղ մէկ քանի կտոր խօսք բնագրէն ձգած ենք, որովք գործոյս գիտնական հեղինակը դայ և միանալ բառերուն անգրայեռնականաց խորգախ թարգմանութիւնը ուրիշ Հելլեն եւ Լատին բարբառոց վկայութիւններով երեսնին կգարնէ: Տղարաննիս Յոյն եւ Լատին գրեր չունի, առանց ասոնց ալ օրինաւոր բան մը չհասկցուի, մանաւանդ թէ Ս. Իրենէնոսի իմաստը վերի խօսքերը բաւական բացատրած են. ուստի այս անգամի զանցառութիւննիս մեղադրել չհամարելով կվափաքիմք՝ որ այս պակասը ուրիշ անգամի տպագրութեամբ լեցունենք:

Օգոստինոս , Հերոնիմոս , Օպտատիոս և ուրիշ արևմտեան եկեղեցւոյ հարք Հռոմայ եկեղեցին իբրև առաքելական եկեղեցի գոված , և հաւատոյ ինդրոց մէջ անոր վկայութեան մեծ կարևորութիւն ընծայած են . սակայն և «¹ ստորոգած է վրան Վերդիանոս հեղինակին » , այն իմաստով ` որ անոր վկայութեանը բաւական ըլլայ վէճ մը վերջացունելու . Եւ մանաւանդ թէ Օգոստինոս Գոնատեանց դէմ խօսելու ատեն անոնց առջև կրնէ արևելեան եկեղեցեաց իրաւասութիւնը , և Հռովմայ իրաւասութեան վրայ երբէք չխօսիր , թէ և ան ալ Արևմտից «² եկեղեցին է :

Սուրբ Իրենէոս մինակ պիտի մնայ Հռոմի գերիշխանութիւնը պաշտպանելու ինդրոյն մէջ , եթէ անոր խօսքերը Հռոմի աստուածաբանից ծեքածուռ թարգմանութեամբը ընդունինք . Բայց տեսնք ` որ այս թարգմանութիւնը սխալ էր , եւ Հռովմայ եկեղեցւոյն վկայութեան մեծ կարևորութիւն մը տալը միայն անոր համար էր ` որ առաքելական աւանդութիւնն իւր մէջ ունի , և թէ հոն խոնոզ հաւատացեալ վկայից չնորհիւ նոյն աւանդութիւնը անարատ պահած էր յիշելու ծանօտիք : վերջապէս , Հռոմայ եկեղեցին ոչ թէ Բրիտանոնէութեան Գլխաւոր , «³ և Բաւառիոյ եկեղեցին ըլլալուն համար է ` որ իւր վկայութիւնը մեծ արժէք ունի , այլ ՚ի պարճաւս այլոց եկեղեցեաց հաւատացեալներուն , որ զայն կամրացունէին իրենց մարտիրոսութեամբը :

Երբոր կոստանդնուպոլիս հռոմէական կայսերութեան մայրաքաղաք եղաւ . ասոր եկեղեցւոյն վրայ ալ Ս . Գրիգոր նազիանզացի աստուածաբանը այնպէս խօսեցաւ ինչպէս սուրբ Իրենէոս Հռոմի վրայ , «⁴ Այս քաղաքը , ըսաւ , աշխարհի աչքն է , խիստ հեռաւոր ազգեր ամէն կողմէ կուգան հոս , և իբրև յակննէ , ասկէ կառնեն հաւատոյ սկզբունքները » * . Ս . Գրիգոր նազիանզացւոյն լատին թարգմանութեանը մէջ անդրալեռնականք սուրբ Իրենէոսի գրուած քին նման , ինչո՞ւ ժողովրդոց կոստանդնուպոլիս վազելը «⁵ կը թարգմանեն եւ ոչ կ'իտան » , քանի որ սուրբ վարդապետը ոչ թէ միայն գլխաւոր և հզօր եկեղեցի կանուանէ զկոստանդնուպոլիսը այլև «⁶ այլ ՚ի Բրիտանիոյ , «⁷ և Գալիոյ հասարոյ » :

Սուրբ Իրենէոսի իմաստը բացատրելու համար բաւական

*Սուրբ Գրիգոր Աստուածբ . ճառ 42 :

է մէջ բերել, 341 թուականին Անտիօք գումարեալ ժողովոյն այս կանոնը . Ահաւասիկ . « Պէտք է նահանգի մը մէջ գտնուած եպիսկոպոսները դիտնան՝ թէ այն նահանգին բոլոր հողը անոր գլխաւոր քաղաքին (Մետրոպօլ) եպիսկոպոսին յանձնուած է, որովհետեւ սին քրիստոնէսը ամէն կողմէ հոն կերթան . Ասոր համար պատշաճ ևս դատուեցաւ անոր բարձր պատիւ մը տալ . »

Եթէ պարզ նահանգագլուխ քաղաք մը հաւատացեալները իրեն կ'ըպէն էննչ քրիստոնէսը համար, որչափ հապա կայսերութեան հարմարութեւն, որ հարմար կեդրոն մը է անոնց համար, և ՚ի հարկէ կայսերութեան ամէն երկիրներէն հոն կուգան իրարու կպատահին . Սուրբ իրենէնու ասկէ տարբեր բան հասկցունել չէր ուղեր, այլ միայն կհետեւորենէր՝ թէ հռովմէական եկեղեցւոյն վկայութիւնը հերետիկոսները յաղթահարելու հերիք կըրնայ ըլլալ .

Այս ալ շմոռնանք զուրցելու՝ թէ սուրբ վարդապետը այն գլխոյն մէջ հռովմի հերետիկոսներուն վրայ կխօսէր, եւ անոնց ուղղած էր գիրքն ալ . ուստի դժուար չէ հասկնալը, որ այն խօսքերը ամեն ժամանակի եւ ընդհանրապէս ամեն հերետիկոսաց վրայ բացարձակ իմաստով բաշխելը՝ տարօրինակ զառանցել մ' է . որովհետեւ այն խօսքերը այս միայն հասկցունել կուզեն, թէ հռովմէական եկեղեցին մինչեւ Ս . իրենէնու ժամանակն առաքելական աւանդութիւնը պահած էր եւ ոչ թէ միշտ պիտի պահէ .

Հերետիկոսաց մկրտութեան վրայ եղած վէճն ալ մեր քրիստոնէսի խնդիրը կլուսաբանէ .

Հերետիկոսութեանց մէջ գլորող եւ յետոյ եկեղեցւոյ գիրկը դառնալ ուղղներուն վրայ՝ խիստ հին ժամանակներէ ՚ի վեր միայն ձեռք դնելու սովորութիւն մը կար* . Այս խնդրոյն վրայ յերրորդ դարուն ծանր վէճ մը սկսաւ . Սուրբ Կիպրիանոս կարքեդոնացւոց եպիսկոպոսը դարձող հերետիկոսաց վրայ մկրտութիւնը վերակրկնելի է ըսող արեւմտից եպիսկոպոսներուն առաջինն եղաւ . Դիոնեսիոս Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսը, որ համօրէն եկեղեցւոյ մէջ սրբութեամբ, նախանձաւորութեամբ եւ գիտութեամբ բարձր ազգեցութիւն մ' ունէր, յայտնի ընդդիմացաւ կարքեդոնացւոց եպիսկոպո-

*Նուստիոս Պատմ. Եկեղ . Գիրք 2 . ԳԼ . Բ-Գ .

սին , եւ գրով տեղեկութիւն տուաւ այս խնդրոյն վրայ հռովմայ Ստեփանոս եպիսկոպոսին :

Այս եպիսկոպոսը համոզուելով՝ որ ան յիշատակ ժամանակէ մ' ՚ի վեր պահուած աւանդութիւն մը փոխել հարկաւոր չէ , ցաւեցաւ այնպիսի կարծիքի մը դէմ՝ զոր ինք նորութիւն մը կը համարէր : Սուրբ Կիպրիանոս այս սովորութիւնը կընդունէր , բայց օրինաւոր չէ ալ կըսէր . կուզէր որ այսպիսի հակառակ վարդապետութիւն մը յօգուտիւր եկեղեցւոյն շարունակէր , և հերետիկոսաց մկրտութիւնը այսնպատակաւ ոչինչ է կըսէր :

Սուրբ Կիպրիանոս Ափրիկէի եպիսկոպոսներէն շատ մը եպիսկոպոսական ժողովներ դումարելով՝ անոնց գործերը Ստեփանոս Հռովմի եպիսկոպոսին թղթով մը իմացուց , որուն մէջ կըսէր* . « Պարտք համարեցայ գրել ձեզ այնպիսի խնդրոյ մը վրայ որ ընդհանրական եկեղեցւոյն միութեան և արժանապատուութեան շահաւոր է , և ձեզի պէս մեծօրոյ և ինքնու մարդ մը ոյն ինքոյն իւր համարձէ՛ք ընել » :

Ինչպէս որ կտեսնեմք , գերազոյն հեղինակութիւն ունեցող մարդու մը հետ չխօսիր՝ այլ հաւասարի մը , յարգելով միայն անոր արժանապատուութիւնն ու իմաստութիւնը . իրեն կիմացունէ նաև՝ թէ հռովմէական եկեղեցւոյն սովորութիւնը պաշտպանելով մոլորած է . « Համոզուած եմ՝ թէ , կըսէ , ձեր բարեպաշտութիւնը և հաւատքը կըսիրէ հաւատալ ամէն բանի՝ որ ճշմարտութեան համաձայն է : Սակայն , գիտեմք , մարդիկ կան՝ որ մէկ անգամ առած զգացումնին փոխել , և մասնական սովորութիւն մը ձգել չեն ուզեր . ասոր համար ալ բռնութիւն չեմք ըներ մէկուն » :

Ըսել է՝ թէ սուրբ Կիպրիանոս իւր կարծիքն Ստեփանոսի ընդունել տալու բռնութիւն չըներ՝ բայց ճշմարտութեան հակառակ նախապաշարում մը ունենալուն համար ալ կմեղադրէ :

Ստեփանոս մերժեց սուրբ Կիպրիանոսի վարդապետութիւնը . բացայայտ զուրցեց նաև՝ թէ իւր հաղորդութիւնը կկտրէ թէ՛ իրմէն , և թէ՛ կիլիկիոյ , կապադովկիոյ և Գաղատիոյ եպիսկոպոսներէն , որոնք ալ նոյն վարդապետութեան կհետևին . Դիոնեսիոս աղեքսանդրացի** իրեն թուղթ

* Կիպր . Թուղթ . 72 և 75 . առ Ստեփ :

** Եւսեփիոս . Պատմ . Եկզ . Գիրք Ե . ԳԼ . Ե .

գրելով 'ի խաղաղութիւն յորդորեց , ըսելով՝ թէ ամէն ա-
րևելեան եկեղեցիք , որ 'Նովատիոսի * կարծեաց մասին
բաժնուած էին , հիմայ կատարեալ միութեան և խաղաղու-
թեան մէջ են . ասիկա խորհուրդ տալ էր իրեն՝ որ հերի-
տիկոսաց մկրտութեան առթիւ եկեղեցին վերատին չվորովէ :

Այս միջոցներուն , Բսեստոս՝ Ստեփանոսի յաջորդեց .
Դիոնեսիոս աղեկասանդրացի աճապարանօք գրեց եւ կուզէր՝
որ անիկա ալ իր յաջորդ Ստեփանոսի ճամբան չբռնէ . Ստե-
փանոսի համար կըսէր այն թղթոյն մէջ ** . գրեր գրած է
Հելէնոսի , Բերմելիանոսի և Կիլիկիոյ ու Կապադովկիոյ և ա-
սոնց մտակաց քաղաքի եպիսկոպոսներուն դէմ , ըսելով՝ թէ
զիրենք իւր հաղորդութենէն պիտի կտրէ Հերետիկոսները
մկրտելուն համար : 'Նկատեցէ՛ք , կաղաչեմ , այսպիսի դոր-
ծոյ մը ծանրութիւնը , Գիտեմ յիրաւի՝ որ եպիսկոպոսա-
կան մեծ ժողովներով որոշուած է՝ թէ 'ի կաթոլիկէ Եկեղեցին
'ի հերետիկոսութենէ եկողները պէտք է երախայ ըլլան , եւ
մկրտութեամբ հին եւ պիղծ խմորէն սրբուած , Այս իմաս-
տով նամակ մը գրեցի , որով զինքը կաղաչէի և կաղաատէի :

Սուրբ Դիոնեսիոս՝ Ստեփանոս պապի թղթոյն մէջ դե-
րիշխանութեան դործ մը չէր նկատեր , այլ միջամտութիւն
մը՝ որ կրնար զեկեղեցին նոր խռովութեան մը մէջ ձգել .
Այս տիտղոսով կճանչնայ , Ստեփանոս եթէ տիեզերական գե-
րիշխանութիւն մ' ունենար՝ խռովութիւն չէր ելլեր իւր 'մի-
ջամտութենէն . Այս պարզ զինութիւնը բաւական է հասկը-
ցունելու՝ թէ Ստեփանոս պապին նամակը վերը յիշած նպա-
տակէն անդին չանցնիր :

Ի՞նչ եղաւ այս թղթոյն հետևանքը . Հնազանդեցա՞ն .
ինչպէս որ 'ի հարկէ հնազանդելու էին՝ եթէ Հռովմի եպիս-
կոպոսը գերիշխանութիւն մը ունենար . ոչ երբէք , Դիոնե-
սիոս աղեկասանդրացի այս պարագայից մէջ այնպէս վարուե-
ցաւ , ինչպէս որ երբեմն սուրբն իրենէսիոս զատկի խնդրոյն

* Նովատոս եւ Նովատիանոս անուամբ փրիկեցի եւ հռովմայեցի չար քահա-
նայներ կային « 251 » , որ իւրաքանչիւրն իւր եպիսկոպոսէն գլուխ քաշելով զեկեղե-
ցին կվորովէին : Առաջ հերձուած մ' էր ասոնց չար ընկերութիւնը , յետոյ եկեղե-
ցւոյ էական վարդապետութեանց մէջ ալ տարբերութիւններ խառնելով՝ հերետիկոս
բռուեցան : Ասոնց աղանդոյն վարդապետութիւնն էր՝ թէ մկրտութենէ յետոյ վերը-
տին 'ի մեզս ընկողներուն մեղաց թողութիւն չըլլար աշխարհի վրայ , դրոշմի խոր-
հուրդը մերժեցին , երկրորդ անուամբ իւր խոտեցին և իրենց ազանդոյն յարող թու-
լահաւատ քրիստոնեայները վերատին կմկրտէին .
Ծ. Թ.

** Եւսեփ. Պատմ. Եկզ. Գիրք է. Գլ. Ե. 'ի թղթի Դիոնեսիոս առ Քսեստոս

մէջ , բայց կերպով պաշտպանութիւն կգրէ Հռովմի եպիսկոպոսէն զատուողներուն համար , եւ ծանր թախանձանքներ՝ որ Եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը վրդովելու պատճառ չըլլայ : Սուրբ Կիպրիանոս Սփրիկէի եպիսկոպոսներէն նոր ժողով մը գումարեց , որոնք իրենց առաջին կարծեաց վրայ հաստատուն էին , եւ Բերմելիանոսի հետ միաբանեցաւ այս խնդրոյն մէջ , կուղէր ամբողջ Եկեղեցին Հռովմայ եկեղեցւոյն դէմ հանել , Բերմելիանոս թուղթ մը գրեց , որմէն կիմացուի՝ թէ արեւելքի քրիստոնէից կարծիքն ինչ էր Հռովմի եպիսկոպոսին դերիշխանութեան վրայ :

« Բերմելիանոս՝ առ Կիպրիանոս եղբայր , ողջոյն 'ի Տէր :

« Ձեր զրկած Ռօկաթէն սիրելի սարկաւազի ձեռօք թղթերնիդ ընդունեցինք , սիրելի եղբայր , և վառք տունք Աստուծոյ՝ որ թէ և մարմնով զատուած ենք , բայց հոգւով միացած , որպէս թէ բնակէինք ոչ թէ մէկ քաղաքի , այլ մէկ տան մը մէջ , Առիթն է ըսելու թէ Աստուծոյ հոգւոր տունը քէ է : Վերջին ժամանակներս , կրսէ մարդարէն , Տիրոջ լեռը և Աստուծոյ տունը որ լեռներուն վրայ դրուած է , պիտի փառօք յայտնուի : Այս տանը մէջ միացեալք՝ միութեան պարգևները կվայելեմք , կխնդրէր սաղմոսերգուն տիրոջմէն : Աստուծոյ տան մէջ բնակիլ բոլոր կենաց օրերը , նոյն սաղմոսերգուն ուրիշ տեղ մը ալ ըսած է : Ինչ բարի և վայելուչ որ եղբայրներ մէկտեղ կրնակին , Յիրաւի , միութիւն , խաղաղութիւն և դաշնակցութիւն մեծ երջանկութիւն կպատրաստեն ոչ միայն ճշմարտութեան վերահասու հաւատացելոց՝ այլ և երկնքի հրեշտակաց , որք ըստ ասից մեր վերկին , կուրախանան մէկ մեղաւորի մը համար որ կապաշխարէ և միութեան կապոյն մէջ կմտնէ :

« Երկնքի հրեշտակներուն ասանկ չախտի ըսուեր՝ եթէ անոնք ալ մեղի հետ միացած չըլլային . բայց որովհետև անոնք ալ մեղի հետ միացած են , ուստի կտրտմին՝ երբ այն միութեան մէջէն մէկ քանիններուն սիրան ու միաքը բաժնուած կըտեսնեն , ոչ միայն որպէս թէ միև նոյն Աստուած չեն պաշտեր , այլ և իրարու խօսք չեն լսեր ու հասկնար : Ուստի չենք կրնար շնորհակալ ըլլալ Ստեփանոսէն՝ որ բռնութեամբ մեղի առիթ տուաւ ձեր հաւատքին և իմաստութեան վրայ վկայութիւն մ՝ ունենալու . որովհետև , թէպէտ այս արդիւնքը Ստեփանոսի աւթիւ ունեցանք , համայն եւ այնպէս չենք կըր-

նար անոր ընծայել : Ապաքէն , Յուդան ալ իւր նենդու թեամբն ու մատնութեամբը սլատճառ եղաւ փրկչին մեռնելուն , բայց մահուան արդեամբ աշխարհի կատարուած վրդկագործութիւնը չենք կրնար անոր վերագրել : Գալով Ստեփանոսի գործոցը , կլախնամ , մի՛ գուցէ անոր քրտնաբերութիւնն ու յարգանքն յիշելով , չար գործոցը վրայ անհնարին մտնոք զգամք : »

Բերմելիանոսի թղթոյն այս յառաջաբանը կցուցնէ թէ որչափ հեռի է Պապը միութեան կեդրոն ըլլալէն : Ստեփանոս աչքին ուրիշ կերպ չերևիր , բայց եթէ քրտնաբերութիւնն մէկը՝ հերետիկոսաց մկրտութեան խնդրոյն մէջ իւր կարծիքէն չեղունքը հաղորդութենէ կտրել յանդգնելուն համար , և մինչև Յուդայի կնամնցունէ , Չմոռնանք ըսելու՝ որ Բերմելիանոս իւր ժամանակի զխտուն և սուրբ վարդապետաց մէկն էր :

Միութեան սկիզբը յԱստուած կգնէ . « Որովհետև մի և նոյն Տէր է՝ որ 'ի մեզ կրնակի , յոգէ և միաւորէ յինքեան զօգիւ միութեան զիւրան՝ ուր որ ալ ըլլան : »

Իսկ Հռովմայ եկեղեցւոյն համար , զոր այժմ կեդրոն քրտնաբերման ընել կուզեն անդրալեռնականք , այսպէս կխօսի .

« Հռովմայեցիք 'ի սկզբանէ անտի եղածներէն ամենը հիմայ չեն ընդունիր , և 'ի դուր կճգնին յենու առաքելոց իրաւասութեան վրայ . զատկի տօնը կատարելու աւուր և կըրօնի խորհրդոց թուոյն վրայ մէջերնին տարբերութիւն կայ , և Երուսաղեմի մէջ սլատճառներէն շատը չեն սլահեր : Հռովմայ միւս նահանգաց իւրաքանչիւրին մէջ ալ նոյնպէս շատ տարբրինակ փոփոխմունքներ կան , բայց ամէն անգամ ընդհանուր եկեղեցւոյ միութեան և իրադարձութեան համար հերքուած չեն : »

Ըստ Բերմելիանոսի Երուսաղեմի եկեղեցին Նիքիոյ եկեղեցիէն էր , մայր ամենայն եկեղեցեաց և անարատ գաղափար մը ըստ որում պիտի ձևակերպէին միւս եկեղեցիք : Իսկ Հռովմայ եկեղեցին , ինչպէս և այլք (անկէ տարբերելով) 'ի միութենէ կհերձանին : Ասոր համար է՝ որ սաստկապէս կընդդիմանայ Ստեփանոսի , Ափրիկեցի եպիսկոպոսաց հեռահարկ եղած քրտնաբերութիւնն , և Գոշոս ու Պետրոս առաքելոց աւանդութեանցը կհետեւի ըսելով՝ երջանիկ առաքելանքը անսպասիւ ընելուն համար , « Անոր համար ,

կըսէ , կըայրանամ Ստեփանոսի յայտնի յիմարութեանը վրայ , որ մէկ կողմանէ իւր եպիսկոպոսական աթոռը պայծառ ընել կուզէ , և յաջորդութիւնն ունիմ կըսէ սրբոյն Պետրոսի , որուն վրայ եկեղեցւոյ հիմունքը դրուած է , եւ ուրիշ կողմանէ ալ միւս Պետրոսները (Վէմերը) դուրս կհանէ , եւ բազմաթիւ եկեղեցիներէ նորանոր շինուածքներ կհիմնէ ինք իւր հեղինակութեամբն հրատարակելով՝ թէ անոնք ալ ճշմարիտ մկրտութիւն ունին . . .

« Ստեփանոս , որ կպարծի՝ թէ Պետրոսի աթոռոյն յաջորդութիւնն ունի , հերետիկոսաց դէմ բնաւ նախանձալու զութիւն մը չցուցնէր . . . Դուք Սիբրիկեցի՛ք , դուք կըրնաք ըսել Ստեփանոսի՝ թէ ճշմարտութիւնը ճանչնալով՝ Եւրոպայի մը ձգած եմք . իսկ մենք արդէն այն ճշմարտութիւնը եւ սովորութիւնը ունիմք , ձեր հետ ՚իմիասին հռովմէականաց դէմ կհանենք ՚ի Գրիստոսէ եւ յԱռաքելոց անտի աւանդեալ եւ պահպանեալ մեր եւ ձեր ճշմարտութիւնն եւ սովորութիւնը . . . Ստեփանոս չամաչէր հաստատել՝ թէ մեղքի մէջ եղողները մեղքի թողութիւն կրնան տալ , կամ մահու տան մէջ կենաց աւտղան կրնայ դրանուիլ . Ի՞նչ . չե՞ս վախնար դու , Ստեփանո՛ս , Աստուծոյ դատատանէն՝ որ եկեղեցւոյ թշնամի հերետիկոսաց պաշտպան կհանդիսանաս . դուն չարագոյն ևս ես քան զհերետիկոսները , զի անոնցմէ որոնք որ իրենց մոլորութիւնը կճանչնան՝ քեզի կուգան եկեղեցւոյ ճշմարիտ լոյսն ընդունելու . դուն , դուն կպատասպարես անոնց մոլորութիւնը եւ եկեղեցւոյ ճշմարիտ լոյսը կշիջուցանես , հերետիկոսութեան խաւարը աւելի սաստկութեամբ կպատես անոնց բոլորը . Չե՞ս գիտեր՝ որ այդ հոգւոց հաշիւը պիտի տաս յաւուր դատաստանի , որովհետեւ ծարաւի եղողներուն եկեղեցւոյ շուրը կխնայես , և կենդանութիւն խնդրողները աւելի չարաչար կմեռցունես . չամայն և այնպէս դուն կարտմոխի . տե՛ս ինչ յիմար ես , որ ելեր յանուն ճշմարտութեան մոլորութեանց դէմ պատերազմողներուն խրատ տալ կհամարձակիս . ո՛րն իրաւունք ունի սլտմտելու , Աստուծոյ թշնամեաց կուսակիցը , թէ եկեղեցւոյ ճշմարտութեան սիրով թշնամեաց կուսակցին դէմ հակառակողը . Գիտե՛ս , ի՞նչ հակառակութիւն եւ ի՞նչ վէճեր կհանես բովանդակ աշխարհի եկեղեցեաց դէմ , ի՞նչ ծանր մեղք կդործես այնչափ հաւատացելոց միութենէն զա-

առեւելովք • դու ինք զինքդ կապաննես , մի՛ խարուիր . զի
 ճշմարիտ հերձուածոն այն է՝ որ Եկեղեցւոյ Վրացիներէ : Կարճա՛ծ
 Կեանք ինչ որ ինչնէրը + զոչնէ զարտա՛ծ են , որոնք անոնցն զարտա՛ծ են :

Բերմելիանոս Հռովմայ եպիսկոպոսին վրայ այսպէս կխօս
 սի , եւ նոյն խոկ հերետիկոսաց մկրտութիւնը կրկնելի չէ ը
 սողներուն մէջէն՝ Բերմելիանոսը մտրեալ է ըսող մը չգըտ
 նուեցաւ* .

Սուրբ Գիորնէսիոս աղեքսանդրացի առանց Հռովմի եպիս
 կոպոսին դէմ՝ բացէն հակառակելու կջանար՝ որ կրկնամկր
 տութեան հաւանեցունէ զանիկայ . ինք մարդ մը՝ ՚ի հաղորդութեան
 նկեղեցւոյ ընդունէր էր առանց վերստին մկրտելու , բայց
 չէր համարձակեր Տիրոջ մարմնոյն հաղորդ ընել . որովհետեւ
 հերետիկոսաց մկրտութեամբը եւ անոնց դատապարտելի ա
 րարմունքովն եւ խօսքերովը մկրտուած էր** . եւ այս բա
 նիս համար իր կարծիքը կամ տարակուսութիւնը Հռովմի ե
 պիսկոպոսին կծանուցանէր . « Եղբայր , կզբէր առ Քսես
 տոս , պէտք ունիմ՝ ՚ի Երեւոյն , և ձեր միաքը իմանալ կու
 զեմ , որպէս զի չըլլայ թէ այսպիսի ծանր գործոց մը մէջ ան
 տեղութիւն մը ըրած ըլլամ . » Տես՝ , ոչ թէ իբրև ՚ի գերա
 գոյն մէկէ՝ որո՛նք կուզէ , այլ իբրև ՚ի հաւասարէ , իբրև
 յեղբայրէ կուզէ իմանալ անոր կարծիքը , որպէս զի վերջն
 ինք ալ անոր համեմատ որոշում մ՝ ընէ ինքիրմով . Ս.մէն մար
 դիկ այսպէս իրարու բան կհարցունեն . Աղեքսանդրիոյ ե
 պիսկոպոսը այսպէս կզբէր Հռովմի եպիսկոպոսին՝ եթէ
 ասիկա վարդապետական և արարողական վէճեր որոշելու հա
 մար տիեզերական գերիշխանութիւն մ՝ ունենար .

Արքայն կիպրիանոսի վերջին ժողովոյ գործոց մէջ Հռովմ

* Մէկ բանն անգրախնայանք Բերմելիանոսի թղթոյն վաւերականութիւնը կը
 մերժեն . բայց ամենն անհոգիները կրնուին այս թղթոյն վաւերականութիւնը .
 Պարբուէլի այս ճշմարտութեան դէմ հանած ամենն զօրաւոր պատճառն այս է՝ թէ
 Բերմելիանոս չէր կրնար այսպիսի թուղթ մը գրել , որովհետեւ ըստ Գիորնիոսայ ա
 ղեքսանդրացոյ , այն թղթոյն թուականն յառաջ պապին հետ միաբանած էր . Ե
 թէ Պարբուէլ քիչ մը բան գիտնար , պիտի յիշէր՝ որ Գիորնէսիոս աղեքսանդրացւոյն
 առ Ստեփաննոս գրած թղթոյն մէջ՝ որմէն իրեն փաստ հանել կուզէ , Գիորնէսիոս կը
 սէր թէ եկեղեցին հանդարտեալ էր հերետիկոսաց մկրտութեան ինզրոյն դէմ , որով
 հետեւ վէճը նոր կսկսեր , այլ միայն կրսէ՝ թէ մեզք գործած կըլլայ Ստեփաննոս՝ ե
 թէ այս բանին համար նոր վէճ հանէ եկեղեցւոյ մէջ՝ որ այնինչ հանդարտեալ էր՝ եւ
 փաստանց համար յուզուած աղմուկներէն . Պարբուէլի միւս փաստերն ասկէ սակե
 տկար են , եւ վրանին խօսին անդամ արժան չէ . միայն աս կրսեմք , թէ քիչ ժը
 րդհոսութիւն չէ այնչափ գիտնական պատմագիտաց՝ որոնք այս թղթոյն վաւերականու
 թիւնը կընդունին՝ ընդդէմ փաստարանել :

** Թուղթ Ս. Գիորն . ՚ի պատմ. եկեղ. Եւսեփեայ գիրք Է. Գլ. Թ.

եպիսկոպոսին ծագել սկսած պահանջումներուն վրայ խիստ նշանաւոր քննադատութիւն մը կդռնեմք : Իւր պաշտօնակիցներուն կարծիքներն հարցնելէ յետոյ , այսպէս խօսեցաւ .
 « Թո՛ղ ձեզնէ իւրաքանչիւրը առանց ուրիշ դատելոյ և առանց իր կաշծիքէն չեղողը հարցնելու իւր կարծիքն ըսէ՛ . զի բնաւ մէկս ալ եպիսկոպոսի տեղիս չեմ , ամէն եպիսկոպոսալ ինքիրմէն ազատ և անձնիշխան ըլլալով՝ բնաւ մէկն ալ միւսը հնազանդեցունել չկրնար Բռնաորոյն սղանլեաց Բեջողի . ինչպէս որ չդատուիր մէկէ մը , նոյնպէս ալ չկրնար դատել մէկը . Ամենքս ալ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի դատաստանին կսպասենք , որ Ինչո՞ւ իշխանութիւն ունի առաջնորդ կարգելու զմեզ իւր եկեղեցւոյն վրայ և դատելու մեր վարքը * »

Յայտնի բան է՝ թէ սրբոյն կիպրիանոսի խօսքերը Հռովմայ եպիսկոպոսին նկատմամբ էին , այսինքն Ստեփանոսի , որ յանդգնած էր արտաքոյ իւր հազորդութեան հրատարակել հերետիկոսաց մկրտութեան վրայ իւր կարծիքէն չեղողները : Հռովմէական աստուածաբանք համարել կուզեն՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսաց այս բանադրանքները իրբև վճիռներ են , որ դիմսկայնները միութենէ կբաժնեն . Բայց զատկական խնդրոյն մէջ՝ վիկտորի , մկրտութեան վճիռն մէջ ալ Ստեփանոսի վճիռներուն կերպը յայտնի կըցուցնէ՝ որ անոնք Հռովմի եպիսկոպոսին անհատական գործերն են միայն , և ուրիշ արդիւնք չունին՝ բայց եթէ իր և իր չհամախոհին մէջ յարաբերութիւնը կտրել . իսկ եկեղեցւոյ միութիւնը անաղարտ կմնայ , զի Հռովմայ եպիսկոպոսին վրայ չկայանար այն . եւ այս եպիսկոպոսը մէկը իւր հազորդութենէն մերժելով՝ ուրիշ բան ըրած չըլար , այլ միւս եկեղեցեաց հետ հազորդեցուցած : Արտաքոյ եկեղեցւոյ կհամարուին միայն անոնք՝ որոնք կհերքուին բովանդակ եկեղեցին ներկայացնող տիեզերական ժողովէն , կամ այն մասնաւոր ժողովներէն՝ որուն համամիտ է մնացեալ եկեղեցին :

Կիպրիանոսի՝ եպիսկոպոսի տիտղոսին վրայ ըրած քննադատութիւնը տեղի կուտայ կարծելու՝ թէ Հռովմայ եպիսկոպոսը այն ատենէն այս տիտղոսին աչք տնկած էր , և մտքերնիս կբերէ Տերտուղիանոսի մէկ քննադատութիւնը :

բարեմիտ չեն աւանդութիւններէ վկայութիւն բերելու մէջ , Սուրբ վարդապետը Պետրոս առաքելոյն խոստացուած իշխանութիւնները յիշելէ յետոյ , կրսէ՝ թէ Յիսուս Քրիստոս այն իշխանութիւնները միայն Պետրոսի իրաւունքով թէ և միայն ալ պիտի որոյն : « Տէրը , կրսէ , Միակէսն յայտնելու համար ուղեց՝ որ այս միութիւնը իւր սկիզբը միայն մէկէ մը առնու⁶ : Բնութեամբ , Միակէսն ինչպէս ինչ որ Պետրոս եղաւ . նոյն իշխանութիւնն և նոյն պարտեանն ինչ որ Պետրոս ստէր : Ամէն հովիւներն ալ հովիւ եղան , և հօտը որ շէտէն ի հմարէն հոգաց մէկ է , որ պէս զի Քրիստոսի եկեղեցին իւր միակէսն մէջ երևի » :

Այս պետրոսի խօսքը , ըստ մտաց սրբոյն կիպրիանոսի , առաքելական մարմնոյն , կամ որ նոյն է , եպիսկոպոսական մարմնոյն իշխանութիւնն է : Ամէն եպիսկոպոս ալ նոյն պատիւնն և իշխանութիւնն ունի ըստ հոգեւորին , ինչպէս որ առաքելաբալ նոյն պատիւնն և իշխանութիւնն ուէին՝ ինչ որ Պետրոսը ունէր : Քանի որ Ս. կիպրիանոս այս սկզբունքն ունի , ինչպէս կարելի է Հռովմայ աստուածաբանից պէս անոր մէկ քանի խօսքերը ուրիշ սկզբան մը համեմատ ծամածռել , Գիցուք թէ միայն պետրոսի ըսելով՝ Հռովմայ ամբուն հասկցուի . Հռովմի եպիսկոպոսաց պահանջմունքներուն պատուը եզրակացութիւն մը կրնայ ելլել ասկէց , քանի որ ան ալ եպիսկոպոս մէկ է , և ուրիշներէ աւելի պատիւ մը և իշխանութիւն մը չունի , եւ կամ , ինչպէս որ քիչ մը յառաջ սուրբ կիպրիանոս ըսաւ , եպիսկոպոսութիւնը մի է , և ամէն եպիսկոպոս ալ հաստատապէս իւր եպիսկոպոսական իշխանութիւնն ունի :

Սուրբ կիպրիանոս Հռովմայ եկեղեցին , որտեղ և մայր կոնստանդնուպոլսոյ անուանած է⁷ : Ասկէց ինչ կեղծէ , քանի որ իւր ժամանակները սոսքաւ բառերը կգործածուէին ընդհանրապէս բոլոր առաքելական եկեղեցիներուն համար : Ոչ ոք կըրնայ ըսել թէ Հռովմի եկեղեցին առաքելներէն հիմնուած չէ . ուստի կամ թուղիկէ եկեղեցոյ մէկ արմատն է , մայր եկեղեցի մը , բայց առաւելութեամբ չէ երբէք արմատը , եւ մայրը եկեղեցոյ , Տերաուղիանոս բոլոր առաքելական եկե-

* Քանի մը թերթ յառաջ Ս . կիպրիանոսի Հռովմայ եկեղեցին « Ազգիւրքս » հասցակեան միութեան » անուանելը անս ինչպէս կզարգուի :

** Սուրբ կիպր . թուղթ 13 առ կուռնել .

զեցիներն ալ Մայր եւ Զեփորէի* կանուանէ, որ կնշանակէ « մայր եւ Հեղինակ միւս եկեղեցեաց ծագման . » նոյն վարդապետը զԵրուսաղէմն ալ կանուանէ Մայր Կրօնի** : Կ. Պօլսոյ առաջին ժողովը*** Երուսաղէմի եկեղեցւոյն Մայր Կրօնի Եկեղեցւոյ տիտղոսը կուտայ, Ափրիկէի մէջ, մետրոպօլիտական մեծ եկեղեցիներուն Մայր պատուանունը կուտային****, Հինգերորդ դարուն եկեղեցի եպիսկոպոս մը, վեննացի Աւետոս անուն, Երուսաղէմի Պատրիարքին կգրէր. « Ձեր առաքելութիւնը առաջնութիւն մը ունի յԱստուծոյ իւրեն տուեալ. » եւ կը նայ ցըրներու՝ թէ գլխաւոր տեղին ունի եկեղեցւոյ մէջ ոչ միայն առանձինն իշխանութեամբ այլ և արժանեօք***** :

Աստի սրբոյն կիպրիանոսի զՀռովմայ եկեղեցին մայր եկեղեցի, արմատական եկեղեցի անուանելը զարմանալու բան մը չունի, զի ուրիշները ծնած է, թերևս Կիբրիկէի մէջ եղող եկեղեցիներէն ալ մէկ քանին, եւ որոնց սկիզբը կհասնի առաքելոց, Աստուծոյ, Հռովմայ եկեղեցին ալ մայր եւ արմատ է կաթողիկէ եկեղեցւոյ՝ ինչպէս միւս առաքելական եկեղեցիները : Բանի որ այս որակութիւնները բացառիկ պայմանով մը տրուած չեն Հռովմայ եկեղեցւոյն, անհնարին է՝ որ այն որակութիւնքը ընծայել ուղուած գերիշխանութեան նպաստաւոր ըլլան : Չկայ մէկը որ ըսէ՝ թէ Հռովմը աշխարհի վրայ քրիստոնէական թագաւորութեան ամենակարեւոր կեդրոնը չէր : չկայ մէկը որ ըսէ՝ թէ Հռովմայ եկեղեցին հզօր, պանծալի եւ առաքելական եկեղեցի մը չէր : Բայց ամեն բան միօրինակ կապացուցանէ՝ թէ առաջին դարերու մէջ երբէք գերիշխանութիւն մը չտուաւ իրեն՝ իր կարեւորութիւնը :

Կտեսնեմք, որ երրորդ դարէն ՚ի վեր Հռովմի եպիսկոպոսներն յանուն սրբոյն Պետրոսի, որ իրենց աթոռոյն հիմնադիրներէն մէկն եղած է, կը փնտրեն մասնաւոր իշխանութիւն մը գործածել միւս եկեղեցեաց վրայ, եւ զիրենք Եփեսոսի Եկեղեցի կանուանէին, բայց կտեսնեմք նաեւ՝ որ համօրէն եկեղեցիներ

* Տերտուղ . Նախագր . Յօդ . ԻԱ :

** Տերտուղ , ընդդէմ Մարկիանի , Գործ 2 . Գլ . ԼԵ :

*** Լապպէ , Հաւաք . Ժողովոց :

**** Տէս ժողով Ափրիկէի . Ի նոյն Հաւաք . Ժողովոց :

***** Գործք Սրբոյն Աւետոսի , հրատարակեալ ՚ի Աերմօնակ , հաստր Բ . զառաջան գործք Աերմօնակ :

ղեցին այս հպարտ պահանջմանց դէմ կրողքէր, եւ բնաւ իսկ բանի տեղ չէր դնէր :

Որովհետեւ հռովմէական աստուածաբանք սրբոյն կիպրիանոսի և Տերտուղիանոսի վկայութեանց մեծ կարեւորութիւն կուտան, մենք ալ պարտաւորուած եմք այն վկայութեանց իմաստը որոշել յատակ և ճշգրիտ ապացուցութեամբ, կարգեգոնացուց մեծ եպիսկոպոսին, կամ որ նայն է Ս. կիպրիանոսի վկայութեանց քով Տերտուղիանոսի խօսքէն մէկ քանի կտոր յարենք՝ որ աւելի մեծ կարեւորութիւն ունին, պատճառն որ հռովմէական աստուածաբանք ՚ի նպաստ իրենց մէջ բերել ուզած են այն խօսքերը :

Տերտուղիանոս իւր ընդդէմ Մարկիոնի* գրքոյն մէջ այլապէս կխօսի . « ճիշդը զբարեւրով, եթէ հաստատապէս ճշմարիտ է այս բանը, պէտք է որ ՚ի նախնական ժամանակէ ըլլայ . եթէ ՚ի նախնական ժամանակէ է՝ պէտք է որ ՚ի սկզբանէ ըլլայ . եթէ իսկըրանէ անտի է՝ պէտք է որ յառաքելոց հաստատեալ ըլլայ . եթէ յառաքելոց հաստատեալ է՝ պէտք է որ առաքելական եկեղեցեաց համար ~~բարեւր~~ բան մը ըլլայ, Տեսնենք ինչ ~~պէտք~~ ծածած են սուրբ Պօղոսէն կորնթացիք . ինչ կանոնով հրահանդուած են Գաղատացիք . ինչ կկարգան փիլիպպեցիք, թեսաղոնիկեցիք, եփեսացիք . ինչ կկարգան Հռովմայեցիք՝ որ ~~բարեւր~~ են, որոնք Պետրոսէն և Պօղոսէն աւետարան ընդունած են կնքով արեան . ՚ի Յովհաննէ գիւղեցեալ եկեղեցիներն ալ ունինք . . . »

Հռովմայ եկեղեցին վայելչապէս իւր կարգը յիշուած է, այսինքն յետ այլոց առաքելական եկեղեցեաց՝ որոնց հիմնադրութիւնը յառաջագոյն էր քան զՀռովմայն, Տերտուղիանոս անոր վկայութիւնը միւսոց վկայութեանէն բարձր չհամարիր . միայն կհաստատէ ~~բարեւր~~ ինչ, այսինքն թէ արևմտից մէջ մէկ հատիկ առաքելական եկեղեցին Հռովմայ՝ ~~բարեւր~~ է քան զմիւսները, և հետեւապէս շատ գիւրբին է իրեն և իւր հակառակորդաց գիտնալ թէ (Հերետիկոսները) բաժնող խընդիւրներուն նկատմամբ անոր վկայութիւնն ինչ է :

Տերտուղիանոս իւր ~~բարեւր~~ ըսուած գրքին մէջ առաքելական եկեղեցեաց վկայութեան վարդապետութիւնը հաստատելու ատեն՝ Հռովմայ եկեղեցւոյն վկայութիւնն ալ

* Տերտուղ . Ընդ . Մարկ . Կիրք . Գ . ԳԼ Ե :

մէջ կրեցէ, բայց ճիշդ այն կարգով կամ շարքով՝ ինչպէս ընդ-
դէմ Մարկիոնի գրած գրքին մէջ բերած է :

« Ինչ որ Առաքեալք քարոզած են, կըսէ* , այսինքն՝ ինչ որ
Քրիստոս յայտնած է, կայնդեմ նախնիք (ըստ իրաւա-
բանից, կանխադրուման օրինօք) թէ այն քարոզութիւններ
ըր կամ յայտնութիւնները ուրիշ կերպով չեն կրնար ապա-
ցուցուիլ, եթէ ոչ այն եկեղեցիներով՝ որոնք Առաքեալներէն
հաստատուած են, և անոնցմէ սովորած են թէ՛ կրնան յայ-
նի և թէ՛ առաքելական թղթերով: Եթէ այսպէս ըլլայ, ա-
մէն ո՛ր և է վարդապետութիւն՝ որ համաձայն կուզայ այս
համաձայն եկեղեցիք, բայց և ոչ բերց հասարակ վարդապետութեանց՝
համաձայն է ճշմարտութեան: »

Քիչ մը վարն ալ կըսէ** .

« Պնա՛ , պտըսէ բոլոր առաքելական եկեղեցիներն ալ՝ ո-
րոնց մէջ առաքելաց ամօռները տակաւին կանգուն են, ա-
նոնց վաւերական թղթերը կկարդացուին, առաքելոց ձայ-
նին արձագանգները դեռ կհնչեն և ձեւերը տակաւին կը
կենան: Աքայիա՞ն քեզի մօտ է, կորնթոս գնա՛. Մակեդոնի-
այէն հեռու չե՞ս, փիլիպուպոլիս եւ թեսաղոնիկէ ունիս. եթէ
Ասիա երթաս, Եփեսոսը ունիս. եթէ Իտալիա, Հռօմն ունի՞ս՝
որոնք ներմուտքիս են: Ինչ երբեքն է եկեղեցիքը եւ այս, որոնք
առաքելք քարոզեցին իրենց վարդապետութիւնը, ուր Պետրոս
մեռաւ իրբեւ զՏէր, Պօղոս՝ իրբեւ զՅովհաննէս մկրտիչ, Յով
հաննէս եռացեալ ձիթոյ մէջ ձգուեցաւ եւ անփնաս ելաւ,
եւ յետոյ կղզի մը արտուեցաւ. տեսնենք՝ թէ ի՞նչ սորված է
այս եկեղեցին, ի՞նչ կսորվեցունէ, եւ ի՞նչպէս կհամաձայնի Ափ-
րիկէի եկեղեցեաց: »

Հռովմէական աստուածաբանք սովորաբար հերիք կսե-
պեն իրենց այս խօսքին նօտը գրով գրուած մտքը, չեն ուղիւր
նկատել ալ՝ թէ Տերտուղիանոս Հռովմայ եկեղեցին միւս
առաքելական եկեղեցիներէն յետոյ եւ քիչ է նոյն կարգի-
նիք կլիչէ, եւ թէ՛ անոր համար մասնաւորապէս վկայ կը
կանչէ, պատճառն որ Ափրիկէի ամենէն հարկոյ առաքելա-
կան եկեղեցին է, եւ որուն վկայութիւնն հաստատուն ամե-

* Տերտուղ . նախադր . ԻԱ .

** » » . Անդ 1, 2 .

նէն աւելի դիւրին էր իրեն . Ս,յս փաստերը՝ որոնց կարելու
 տրուած իւնը եւ ճշգրտութիւնը իւրաքանչիւր ոք լաւ կհաս-
 կնայ , լիովին կջնջեն այն իմաստը , զոր Հռովմի աստուածա-
 բանք քանի մը տողէն կքաշքըչեն . եւ 'ի հարկէ միւս խօս-
 քերուն վրայէն լուծեամբ անցնելին ալ այս բանիս համար
 ըլլալու է :

Հռովմէական աստուածաբանք առաջին երեք դարե-
 րուն մէջ Հռովմայ աթոռին վերաբերեալ խօսքերը արտօրնօք
 ժողոված են , եւ զանոնք յապացոյց գերիշխանութեան նոյն
 եպիսկոպոսին կհամարին . բայց բնաւ իրենց բուն նպատակին
 յարմար չեն բոլոր վկայութիւններն ալ . գլխաւոր իրողու-
 թիւնները՝ որոնց ապաստանած են , Որողինէսի , աղեքսան-
 դրացի Դիոնէսիոսի , սամոսացի Պօղոսին և Նովատեանց գոր-
 ծերն են . մենք այս իրողութիւնները քննեմք պատմութեան
 վաւերական յիշատակարանաց լուսովը :

Յետ ժամանակի Հռովմի աթոռոյն յարմարցուցած վը-
 կայութեանց ճշմարտութիւնն ինչըլլալը բացատրելոյ համար
 առաջ սա ընդհանուր սկզբունքը ենթադրելու ենք , որ մէկ
 աթոռոյն կամ եպիսկոպոսին խօսքը վկայ բերուելէն՝ ան ա-
 թոռին կամ եպիսկոպոսին մեծ հեղինակութիւն մը չհետեւի :
 Առաջին երեք դարերու մէջ եպիսկոպոսները իրարու հետ
 սերտ յարաբերութիւն ունէին . եւ երբ որ մէկ մասնական
 եկեղեցւոյ մէջ վէճ մը ծագէր , ս'ըն որ իւր հակառակորդը
 մոլորութեան մէջ ըլլալը հաստատել ուզէր , կթղթակցէր միւս
 եպիսկոպոսաց հետ , ազաչելով՝ որ իրենց եկեղեցւոյ հաւատ-
 քը իմացունեն , եւ նորագոյն կարծիքներ յարուցանել ու-
 զողները դատապարտեն , լնդհանրապէս , հեռաւոր եկե-
 ղեցեաց՝ որոնցմէ կողմնակալութեան կասկած մը չէր յու-
 սացուէր , և առաքելական եկեղեցիներուն կամ այն եպիսկո-
 պոսներուն կղիմէին՝ որոնց գիտութիւնը և սրբութիւնը բարձր
 համբաւ և կարեւորութիւն մը կունենար , Արեւմտից մէջ դա-
 տապարտեալները արեւելքի կղիմէին , արեւելքի մէջ դատա-
 պարտեալներն ալ արեւմուտքի , մանաւանդ Հռովմայ՝ որ Բոյն-
 տոնիսէն ելեղին էր այն կողմի :

Պարզապէս Հռովմի եկեղեցին ալ այս վկայութեանց մէջ
 էր . բայց կարծելու համար՝ թէ անոր վկայութիւնը իւր
 բարձր իշխանութեան արդիւնք էր , պէտք էր որ միայն ա-

նոր վկայութիւնը 'ի վճիռ և յորոշումն վճճին կամ դատին մէջ բերուած ըլլար, եւ վճիռն ալ իրը՝ բղխումն 'իշխանութեան յառաջ դար: Տե՛ս, թէ այսպէ՛ս էր:

Որոգինէսի խնդրոյն մէջ այսպէս չեղաւ, թէպէտ եւ շատ մը հռովմէական աստուածաբաններ կայնդեն. Եղիպտոսի եւ պիսկոպոսները առաջ դատապարտեցին զՈրոգինէսը, յետոյ ուրիշ շատ մը եպիսկոպոսներ ալ, և յետոյ Հռովմի եպիսկոպոսն ալ: Որոգինէս արեւելեան եկեղեցւոյ եպիսկոպոսաց մեծ մասը իրեն կունակ առած՝ զինքը դատապարտողներուն առջև ինք զինք արդարացունել սեպեց, « Գրեց, կըսէ Եւսեբիոս^{*}, նամակներ առ փարիսնոս եպիսկոպոս քաղաքին Հռովմայ և առ բազում եպիսկոպոսունս եկեղեցեաց իւր հաւաքին սրբութիւնը արդարացնելու համար », Գործը սարղապէս աս էր, որմէն հռովմէական աստուածաբանք փաստ հանել կուղին Հռովմի եպիսկոպոսին իրաւաբանութիւնը և առաջնութիւնը հաստատելու, Եւսեբիոսի բնագիրը ամբողջ չեն մէջ բերեր. և Որոգինէսի դատապարտութեան խնդրոյն վրայ Հերոնիմոսի կարծիքը քօղի տակ կծածկեն, Հերոնիմոս, աղեքսանդրացի այս իմաստուն վարդապետին (Որոգինեայ) անհամար երկասիրութիւններուն վրայ խօսելէ յետոյ, կաղաղակէ. « Որոգինէս այնչափ քրտանց և աշխատութեանց փոխարէն ինչ պտուղ չահեցաւ. Գեմետրիոս եպիսկոպոսէն, եւ բաց 'ի Պաղեստինի, Արաբիոյ, Փիւնիկիոյ եւ Աքայիոյ եպիսկոպոսներէն, միւսամէն եպիսկոպոսներէ միապէս դատապարտեցաւ. Հռովմ ալ անոր դէմ իւր ծերակոյտը (սինհոդը) ժողովեց, ոչ թէ անոր համար՝ որ նոր ու ան սովոր վարդապետութիւն մը կուսուցանէր, կամ հերետիկոսական իմաստ մը ունէր, ինչպէս որ կուզեն հաստատել քան զկատաղի շունս ետեւէն ահագինս հաջողները, այլ զի ճարտարախօսութեան եւ գիտութեան հռչակին չէին կրնար գիմանալ, եւ երբ նա խօսէր ամենքը կպապանձէին. »

Ս. Հերոնիմոսի խօսքին նայելով, Հռովմի կղերը Որոգինէսի դէմ վատթար չարակնութեան մը զղջաւ. Եւսեբիոսի նայելով, Որոգինէս իւր հաւաքը արդարացնելու համար Հռովմի եպիսկոպոսին գրեց այնպէս, ինչպէս --բնիկեր--:

Կհարցունեմ. այսպիսի դէպք մը ի՞նչ փաստ կրերէ Հը-

* Պատմ. Եկեղ. Գիրք Զ. Գլ. ԼԶ.

ուովմի եպիսկոպոսին գերիշխանութեան :

Ս. Դիոնէսիոս աղեքսանդրացւոյն գէպքն ալաւելի բան մը չընծայէր :

Այս մեծ եպիսկոպոսը Սաբելի և անոնց համախոհներուն գէմ խօսած է . շատ հաւատացեալներ չկրնալով հասկնալաւոր իմաստը Հուովմ գային , և հերետիկոսական վարդապետութեան մուր շիբեցին վրան : Այն միջոցին Հուովմի մէջ ժողով մը կար , Հուովմայ եպիսկոպոսը յանուն այս ժողովոյն թուղթ մը գրեց առ Դիոնէսիոսը , հարցընելով թէ յիշուի իւր վրայ գրուած հերետիկոսութիւնը իրօք ունի՞ , Դիոնէսիոս գրուած մը զրկեց ՚ի Հուովմ , զոր ինք յօրինած էր , և իր իմաստներն ալ ճշգումթեամբ կրովանդակէին : Ինչ որ Եւսեբիոս և սուրբն Աթանաս այս գէպքին վրայ կգրեն , մեր ըսածին ընդարձակն է . եպիսկոպոսի մը յանուն ժողովոյ ուրիշ եպիսկոպոսին վարդապետութեան և հաւատոյ հարց և փորձ ընելէն կհետեւի՞ . թէ հարցումն ընողը հարցելոյն վրայ ինչպէ՞ս կամ իրօքնապէս կունենայ . մանաւանդ թէ ոչ միայն իրօքնապէս , ալ և ուրիշ մ՞ է՞ որ ամէն եպիսկոպոս իւր եղբայր եպիսկոպոսին մոլորամիտ ըլլալը կամ չըլլալը գիտնայ : Ապա ուրեմն Հուովմի և Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսները ոչ թէ իրարու վրայ իշխանութիւն բանեցուցին , այլ անհրաժեշտ ուրիշ մը կատարեցին :

Բայց շատ մարդիկ ամբաստանութեան համար Հուովմ գիծելէն փաստ մը չըլլէ՞ր պնդելու ՝ թէ Հուովմայ աթոռին վրայ գերագոյն հեղինակութիւն մը կճանչցուէր :

Փոստինոս , լիօնի եպիսկոպոսը , Մարկիանոս առլէսացին գատապարտել ուղած ատեն , սուրբ Կիպրիանոսի առջև ամբաստանեց , սուրբ Կիպրիանոսի վրայ գերիշխանութիւն մը կճանչնա՞ր փոստինոս : Սպանիոյ եպիսկոպոսները գարձեալ Ս. Կիպրիանոսի ամբաստանեցին երկու չար եպիսկոպոսներու համար ՝ որոնք Հուովմի եպիսկոպոսին թղթերը իրենց ՚ի նպատակը կցընէին . Կիպրիանոս ևս երկուքն ալ գատապարտեց ^{**} , կրնամք հետևեցունել ՝ թէ Սպանիոյ եպիսկոպոսները Ս. Կիպրիանոսը ոչ միայն եկեղեցական բարձր իշխանութեան մը տէր , այլ և քան զՀուովմայ եպիսկոպոսը գեր

* Տե՛ս ՚ի թուղթսն Ս. Կիպրիանոսի :

** Անդ .

ի վերոյ մէկը կճանչնային . Եկեղեցւոյ պատմութիւնը ասոր նման օրինակներ շատ ունի , որովք եպիսկոպոս եպիսկոպոսի հարկաւոր խնդրոց մէջ կդիմէր . և ասով մէկը միւսէն աւելի իշխանութիւն մը ունեցած չէր համարուեր .

Ինչպէս որ Հռովմայ եպիսկոպոսը Դիոնէսիոս աղեքսանդրացւոյն համար գանգատանաց խօսքեր լսեց , Դիոնէսիոսն ալ Անտիոքայ եպիսկոպոս Պօղոս սամստացւոյն վարդապետութեան հակառակ գանգատներ ընդունեց* . Ինչպէս որ Հռովմայ եպիսկոպոսը Դիոնէսիոսին , Դիոնէսիոսն ալ Անտիոքայ եպիսկոպոսին գիր գրեց՝ եւ իւր վրայ եղած ամբաստանութեան բացատրութիւնն ուղեց . գրեց յանուն իւր կղերին , ինչպէս Հռովմայ եպիսկոպոսը յանուն հռովմէական ժողովին . Անտիոքայ եպիսկոպոսը գրով մը իւր վարդապետութիւնը իմացուց , Դիոնէսիոսն ալ պէտք եղածուն չափ սղջամիտ չդատելով՝ պատասխանի թղթով մը հերքեց . Ասորուց եպիսկոպոսները Անտիոք գումարեցան Պօղոսը դատապարտելու համար , Կեսարու Կապադովկիոյ (եպիսկոպոս Բերմելիանոսին եւ Դիոնէսիոս աղեքսանդրացւոյն գրեցին , աղաչելով՝ որ գան ու իրենց հետ զՊօղոսը դատապարտեն , Եթէ Հռովմայ եպիսկոպոսին դրած ըլլային Ասորուց եպիսկոպոսները , ի՞նչ մեծ յաղթանակ պիտի վաստկուենէր իրենց այս դէպքը , որ համայն եւ այնպէս տակաւին ապացոյց չէանոր գերիշխանութեանը , ինչպէս որ չէ Բերմելիանոսի եւ Դիոնէսիոսի համար .

Դիոնէսիոս ծանր հիւանդութեան մը պատճառաւ , որմէն մեռաւ վերջապէս , չկրցաւ այս ժողովոյն երթալ . բայց Անտիոքայ ժողովոյն նամակ մը գրեց , որ զրկուեցաւ առ ամենայն եկեղեցիս ՚ի ձեռն երկրորդ ժողովոյ մը՝ ուր վճարուեցաւ Պօղոս սամստացւոյն խնդիրը .

Այս հերետիկոս եպիսկոպոսը բռնաբար եպիսկոպոսանոցներու մէջ բնակիլ եւ դուրս ելլել չէր ուզեր . եպիսկոպոսները գրեցին Հռովմ Աւրելիանոս կայսեր , անիկա ալ , կըսէ Եւսեբիոս** « հրամայեց իմաստութեամբ՝ թէ եպիսկոպոսանոցներն անոնց յանձնուին՝ որոնց որ գրով պիտի յանձնեն քրիստոնէական կրօնի իտալացի եպիսկոպոսներն եւ Հը-

* Եւսեբիոս , Պատմ. Եկեղ. Գիրք Է. ԳԼ ԻԸ. Լ :

** » » » ԳԼ Լ :

ուովմի եպիսկոպոսը » : Անտիօքայ երկրորդ ժողովը Հռովմայ եպիսկոպոսին գրեց , ինչպէս որ Դիոնեսիոսի մահուանէն յետոյ Ազեքսանդրիոյ աթոռը յաջորդողին ալ գրեց : Իտալիոյ եկեղեցին Անտիօքայ ժողովոյն վճիռը ընդունեց ընդդէմ Պօղոսի , եւ եկեղեցիէն մերժեց :

Աւելիանոսի որոշման մէջ յապացոյց դերիշխանութեան Հռովմայ եպիսկոպոսին բան մը հանել կուզեն Հռովմի աստուածաբանք , բայց ճիշդն ասէ՛ որ կայսրն իրեն առաջարկուած դորձոյն մէջ ուզեց ապաստանել այն եպիսկոպոսաց վկայութեանը՝ որոնց համար երկու կուսակցութիւններն ալ ըսելիք մը չպիտի ունենային , զի երկու կողմանց միոյն կողմնակալութիւն ընելու հարկ մը չունէին , այն եպիսկոպոսաց վկայութեանը կրսեմ՝ որոնց որսու մը կայսրը ճիշդ եւ գիւրաւ կրնար հասկնալ , զի իւր կնքած տեղին մօտն էին : Աս ալ գիտելու բան մ՝ է՝ որ կայսրը միայն Հռովմի եպիսկոպոսին որոշման չկապուեցաւ իբրև անհերքելի վճռոյ մը , այլ իտալիոյ եպիսկոպոսաց հետ , եւ անոր յետոյ Հռովմի եպիսկոպոսին անունը տուաւ . եւ եթէ մասնաւորապէս անունը յիշեց , անոր համար էր՝ որ այն եպիսկոպոսին աթոռը կայսերական մայրաքաղաքի մէջ հաստատուած ըլլալուն համար արտաքին կարեւորութիւն մ՝ ունէր , բայց ոչ թէ մասնական գերիշխանութիւն մը : Երբ որ Պօղոս սամոսացւոյն խնդրոյն եկեղեցական պարագայները կհաստատեն՝ թէ Եկեղեցին Հռովմի աթոռոյն վրայ գերիշխանութիւն մը չէր ծանցած , ի՞նչ խելք է հեթանոս կայսեր մը վարմունքէն նոյն իշխանութեան զատ հանել :

Նովատեանց խնդիրն ալ որուն կութեամբ են հռովմեական աստուածաբանք , իրենց դրութեան նպաստող բան մը չունի :

Կարթագինեցի Նովատոսի հերձուածը հռովմայեցի Նովատիանոսի հերձուածոյն նման բան մը էր . Նովատիանոսի եւ Նովատոսի կուսակիցները հալածման մէջ տկարացեալներուն մասին չարաչար խստութեամբ կվարուէին : Նովատիանոս իւր աղանդը կամ հերձուածը հռովմի , Նովատոսն ալ իւրը կարթագինէի մէջ հաստատած ըլլալով՝ հռովմի հերձուածը Ալբիկէի եկեղեցեաց կգիմէր , կարթագինէի հերձուածն ալ հռովմի : Այս յարաբերութիւններէն եւ վկայութիւն բերուելներէն միապէս գլխաւորութիւն կըղխի թէ՛ հռովմի , եւ

Թէ՛ Ափրիկէի եկեղեցեացն համար . բայց Հռովմի աստուածաբանից աչքին միայն Հռովմայ եկեղեցին կերեւի . յայտնի է թէ ինչո՛ւ . անօգո՛ւտ ջանք . իրողութիւնները կհերքեն այդ ջանքը :

Սուրբ Կիպրիանոս զանազան ժողովներով խստիւ դատապարտեց միանգամայն թէ՛ Նովատոսի եւ թէ՛ Նովատիանոսի կարծիքները . Նովատոս տեսնելով՝ որ դատապարտութեան վճիռն եւ ամբաստանութեանց ճշմարտութիւնը իւր վրայ պիտի ծանրանայ՝ Հռովմ վախաւ և Նովատիանոսի հետ միացաւ , որնոր Հռովմի եպիսկոպոսական աթոռը յափշտակել կուզէր , եւ ինքզինք եպիսկոպոս նոյն աթոռոյն կհրատարակէր , մինչդեռ կուռնելիոս արդէն օրինաւորապէս ընտրուած էր :

Կուռնելիոսն եւ Նովատիանոս թղթեր գրեցին Կարթագինէի եպիսկոպոսին , Կիպրիանոս թէեւ գիտէր՝ որ կուռնելիոսն օրինաւոր ընտրութեամբ աթոռ նստած էր , սակայն Նովատիանոսի թղթերէն դայթակղելով , կուռնելիոսի հետ ալ հաղորդակցութիւն չէր ըներ . Ափրիկէի եպիսկոպոսներէն ժողով գումարեց . եւ այն ժողովը որոշեց՝ որ իրենց մէջէն երկու մարդ զրկեն գիտնալով՝ թէ ի՛նչ են այն անդի բուն անցքերը . իրաց վիճակը կուռնելիոսի նպաստաւոր ըլլալով՝ անոր եւ Ափրիկէի եպիսկոպոսաց մէջ հաղորդակցութիւն հաստատուեցաւ :

Նովատիանոս ինքզինք միշտ եպիսկոպոս Հռովմայ հրատարակելով , նոր նոր թղթեր եւ աղերմներ ուղղեց Ափրիկէի եկեղեցւոյն . Կիպրիանոսը չկրցաւ խաբել , բայց մէկ քանի կուսակիցներ շահեցաւ . Հռովմի մէջ աւելի շատ էր իւր կողմը . Կիպրիանոս թղթով միջամտութիւն ըրաւ Հռովմի եկեղեցւոյն աթոռոյ ժառանգութեան խնդրոյն և յաջողեցաւ , կուռնելիոսն ալ իրեն իմացուց այս երջանիկ յաջողութիւնը :

Մինչև այս տեղ Կարթագինէի եպիսկոպոսին ազդեցութիւնն է՝ որ Հռովմի եկեղեցւոյ իրաց վրայ կտիրէ , բան Հռովմի եպիսկոպոսինը Կարթագինէի եկեղեցւոյն : Շատ չանցաւ , Կարթագինէի հերձուածողները ուրիշ եպիսկոպոս մը իրենք իրենց ընտրեցին . այս եպիսկոպոսը բան գործ ըրաւ իրեն՝ Հռովմի եպիսկոպոսին հետ հաղորդակցութիւն հաստատելը . Այս մի և նոյն մասը երկու մեծ մասի բաժնուեցաւ , և իւրա-

քանչիւր մասը իրեն եպիսկոպոս ընտրեց , Այս բաժանումը
 զիրենք տկարացուց , Այլրիկէի մէջ պաշտպաններ չգտնելով՝
 Հռովմ գիմեցին Նիպրիանոսն ամբաստանելու , ինչպէս որ
 յառաջուց կուռնելիոսն ալ Նիպրիանոսի առջև ամբաստա-
 նուած էր , Հռովմայ եպիսկոպոսը առաջ զրպարտչաց խօսքն
 ըէն խարուեցաւ , բայց Նիպրիանոսին թուղթը ընդունելուն
 պէս կարծիքը փոխեց :

Կուռնելիոսի մահուանէ յետոյ տակաւին Նովատիանոսի
 կուսակցութիւնը կար . շատ եկեղեցիներու մէջ պաշտպաններ
 ունէին , Առէսի Մարկիանոս եպիսկոպոսն ալ ասոնց կարգէն
 էր :

Փոստինոս , Լիոնի եպիսկոպոսը , այս դէպքին մէջ Մար-
 կիանոսը դատապարտելու համար հարկաւոր դատեցաւ ա-
 բնմտից գլխաւոր եպիսկոպոսներուն ապաստանիլ . թղթեր
 գրեց Հռովմի Ստեփանոս եպիսկոպոսին և Նիպրիանոսին ,
 Նիպրիանոս Հռովմի եպիսկոպոսին թուղթ գրելով հասկցուց՝
 թէ այս դէպքին մէջ ի՞նչ պէտք է ընել . ինք որովհետև տեղ-
 ւոյն բացակայութեան առթիւ չէր կրնար ուղղակի գործել ,
 Հռովմի եղբայր եպիսկոպոսին ազաչեց՝ որ Առէսի կղերին և
 ժողովրդեան գրէ , և մերթել տայ զՄարկիանոսը :

Քուրս այս իրողութիւնները , որ ըստ վաւերական գրչու-
 թեանց ճշգիւ պատահածներ են , ուրիշ բան չեն բացատրեր՝
 այլ միայն եկեղեցւոյ գործոց մէջ Հռովմի և կարթագիւնէի
 եպիսկոպոսաց հաւասար միջամտութիւնը , և մի օրինակ բաղ-
 ցանք մը՝ որ երկու եկեղեցեաց եպիսկոպոսներ մէջերնին կա-
 տարեալ հաղորդակցութիւն մը պահեն . Եթէ սուրը Նիպրի-
 անոս զկուռնելիոսն և զՀռովմայ եկեղեցին գովեց Այլրիկէի
 հերձուածօգնները դատապարտելուն համար , արգէն ալ վար
 դարկած էր՝ իւր և Հռովմ եկող ապօրինաւոր եպիսկոպոսին
 վրայ հաւասարապէս երկմտելուն համար , Բարեբաղդաբար ,
 իւր հակառակորդը Հռովմայ մէջ յուսացած օգնականութիւ-
 նը չգտաւ , ասոր համար ալ հռոմայեցիները գովեց . և այս
 նշանաւոր խօսքը գրեց զոր չարաչար կմեկնեն հռովմէա-
 կանք . « կհամարձակին (իւր հակառակորդները) նուար-
 կել և թղթեր բերել յաթոռ Պետրոսի և առղիսաւոր եկե-
 ղեցին՝ ուսկէ քահանայական միութիւնը ելած է , չմտածելով
 որ հոն են այն հռովմայեցիները , զորոց հաւատքը գոված է ա-

առաքելալը, և խարդախութիւնը չկրնար անոնց մէջ իւր ներգործութիւնն ընել:

Նոյն ինքն սուրբ կիսարիանոս հօր խօսքէն առնելով՝ բազատրեցինք արդէն այն իմաստը, որմէն հռովմէական աստուածարանք ընդհանուր հետեւութիւն հանել կուզէին: Կմնայ միայն ցուցնել՝ թէ իրաց վիճակը և պարագայները Հռովմիաթուոյն տրուած կարեորութիւնն անգամ կհերքեն: Ս. կիսարիանոս ՚ի հարկէ գոհ պիտի ըլլար Հռովմայ եկեղեցիէն՝ որ իւր հակառակորդաց զրպարտութենէն չբռնուեցաւ: Ս. յա առթիւ նոյն եկեղեցին հիմնող երկու առաքելոց յիշատակը մէջ կրերէ. սուրբ Պետրոսի՝ որ առաքելական և հետեւապէս եպիսկոպոսական մարմնոյն միութեան նշան կամ նշանակէն եղած էր. սուրբ Պօղոսի՝ որ հաւատքը գոված էր. Դիտելու բանն աս է՝ որ կիսարիանոս ոչ թէ Հռովմայ եպիսկոպոսը՝ այլ կղերն և ժողովուրդը կգովէ, որ իւր աղաչանաց համեմատ իւր թղթերը կարդացին և ըստ այնմ՝ իւր գործերը դատեցին. կիսարիանոսի աչքին Հռովմայ եպիսկոպոսը բնաւ չերեւիր առանց կղերին և ժողովրդեան, և անձնական հեղինակութիւն մը չընծայէր անոր: Ըսել է՝ թէ Ս. կիսարիանոսի խօսքը ոչ միայն նպաստաւոր չէ պապական գերիշխանութեան գրութեանը՝ այլ և հակառակ է: Ըսածնիս լիովին հասկնալու համար Հռովմի եւ կարթագինէի եպիսկոպոսաց իրարու դրած թղթերը ամբողջ կարդալու է մէկը. Երկուքն ալ իրենց եկեղեցեաց կղերովը եւ դաւառին եպիսկոպոսներովը միարանութեամբ կգործէին, եւ բնաւ մէկը միւսոյն անհատական հեղինակութիւն չէր ընծայէր:

Գ.

Չորրորդ եւ հինգերորդ գործերու մէջ Հռովմայ եպիսկոպոսաց ցեղեխու նշանակէն:

Թէ իրողութիւնք եւ թէ՛ վարդապետական վկայութիւնք միօրինակ կապացուցանեն՝ թէ պապերը Եկեղեցւոյ առաջին երեք դարերուն՝ տիեզերական գերիշխանութիւն մը չու-

նէին . եւ թէ եկեղեցական խնդրոյ մէջ ունեցած ազդեցու-
թիւննին ալ հարկաւորապէս իրենց աթոռին արժանիքէն եւ
կարևորութենէն կրղխէր , որ ինչո՞ւ ուրիշն համարուած էր
բովանդակ արևմտից մէջ .

Հռովմայ եկեղեցին նաև շատ մը եկեղեցեաց մայր ըլ-
լալով՝ անոնց վրայ մասնաւոր իշխանութիւն մ' ունէր , ինչ-
պէս որ կտորվումք նիկիոյ առաջին տիեզերական ժողովոյ (325)
վեցերորդ կանոնէն .

Այս նշանաւոր կանոնին վրայ , յորում հռովմէական աս-
տուածաբանք յապացոյց իրենց կարծեաց վկայութիւն մը
տեսնելու համար խելքերնին կ'թռցունեն , շատ վէճէր եղած
է . Ամէն ձեռագիր յիշատակարաններ քրքրեցին , որ տես-
նեն՝ թէ կրնա՞ն իրենց նպատակին յարմարող բան մը գտնել .
վերջապէս մէկ քանիներ գտան ալ՝նէ , զանոնք յաւելուածներով
իրենց բանին եկած կերպովը դործածեցին , այնպիսի յաւե-
լուածներով կրեմ , որ ալ հետաքրքիր ըլլալու բան մը չէ-
ին թողուր՝ թէ արդեօք այն յաւելուածները վաւերակա՞ն
են՝ թէ ոչ . ինչպէս սա . « Այն ատեն սուրբ ժողովը հաստա-
տեց զառաջնութիւն ուրիշն ուրիշն , որ արդիւնք է սրբ-
բոյն Պետրոսի . իշխանի համօրէն եպիսկոպոսութեան (բառ
առ բառ . եպիսկոպոսական պատկին) , եւ վայելչութիւն Հը-
ռովմայ քաղաքին . » ճիշդ եւ գեղեցիկ յառաջաբան մը
է ասիկա նիկիոյ վեցերորդ կանոնին . բայց ցաւալին այն է ,
որ նոյն ինքն ոճը՝ մէկէն կմատնէ զստութիւնը . պատճառն որ
այն ոճը ձեռագրոյն թուականին , կամ որ նոյն է , միջին
դարու բնական ոճն է . Հռովմէական ձեռագրոյ մը մէջ վեցե-
րորդ կանոնին սկիզբը կկարգամք . « Հռովմէական եկեղե-
ցին միշտ առաջնութիւն մ' ունեցաւ . » Այս բառերը , որ
դժուար չէ փոխ առնուլը , ընդ օրինակուած են ֆաղկեդոնի
ժողովոյն դործերէն , եւ չեն պատկանիր բնաւ նիկիոյ ժո-
ղովոյն գործոց . ինչպէս է ուրիշ ձեռագրոյ մը մէջ աւելցու-
ած սա հետևեալ խօսքն ալ . « թէ Հռովմայ եկեղեցին միշտ
թո՛ղ առաջին ըլլայ . » Այս յաւելուածները դեռ մինչեւ
իններորդ դարը սովորական չէին , որովհետև Սոոմ վեցոյ

* Մէկ հայուածքով նենգութիւնն իմանալ ուզող՝ չորրորդ դարու եկեղեցական
գրուածոց երկու երեսն ալ ճերք է որ կարգայ . զի պատի գուշակէ՝ թէ 'ի հարկէ
շուն պլանդակն և խորիտ շագփաղթութիւնը ազագայ թուականն մը յատուկ է :

հեղինակը , որ կենդանի էր այն ատեն , եւ քիչ բան չշահեցաւ այն յաւելումսն , առաջին ժողովոց կանոնները փոքր դիմելու հաւաքածոյն առած է . Այս գիտնական մարդը , որ կանոնաց հաւաքածոյն Հռովմի մէջ գրեց , վեցերորդ դարու առջի կիսոյն մեռաւ . կասկողորոսի նայելով , խիստ լու գիտէր յունարէն , ուստի եւ անոր գրուածը 'ի հարկէ վստահութեան արժանի կրտսեպուի . Արդ , այն գրուածոյն մէջ երբեք այնպիսի յաւելում չկայ , եւ նիկիոյ ժողովոյն վեցերորդ կանոնն ալ այսպէս կաւանդէ .

« Ազեքսանդրիայ եպիսկոպոսը իշխանութիւն ունենայ իգիստոսի , Լիբիոյ և Պենտապոլիսի վրայ , ըստ կանոնի սովորութեան , որովհետեւ Հռովմի եպիսկոպոսին համար ալ այսպիսի բան մը -- -- -- է : Անտիոքայ և ուրիշ դաւառներու եկեղեցիք իւրաքայլուն իւր իրաւունքը պահէ . ուստի ով ոք առանց մետրապոլիտական եպիսկոպոսի հաւանութեան եպիսկոպոս կրլլայ , ժողովը կասհմանէ՝ թէ անիկա եպիսկոպոս չէ , և այլն . . . . » .

Այս կանոնին բուն վախճանը Ազեքսանդրիայ եպիսկոպոսի իշխանութիւնը պաշտպանել էր ընդդէմ կուսակցաց Լիկապոլիսի Մելիտոս եպիսկոպոսին , որոնք կրմբոստանային եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանց դէմ .

Յայտնի է՝ թէ վեցերորդ կանոնը ուրիշ նպատակ չունի , այլ միայն ձեռնադրութեանց վերաբերեալ հին սովորութիւնները , և ընդհանրապէս ալ հին սովորութեամբ մը սրբազանեալ իշխանական առաւելութիւնները հաստատել . Ըստ հին -- -- -- է Հռովմայ եկեղեցին մասնական առաւելութիւն մը ունէր , և ասիկա ժխտող չիրնար քլլալ . Ժողովն ալ -- -- -- է առնելով՝ Ազեքսանդրիայ , Անտիոքայ և ուրիշ եկեղեցաց պատշաճ առաւելութիւնները կրհաստատէ .

Բայց ինչ էին , ըստ սովորութեան , Հռովմի ազգեցութեան տակ եղող եկեղեցիներն . Ռուփինոս անոնց շքեւ (-- -- --) անուն տուած է . Այս մասնաազիրը , որ եկեղեցի -- -- -- է շինած է չորրորդ դարուն , և որ Ազուէա ծնաւ և Հռովմ բնակեցաւ , 'ի հարկէ իւր ժամանակը Հռովմի եկեղեցւոյն իրաւասութեանց ծաւալը սխալի գիտնար . Ապա յուրեմն շքեւ եկեղեցի ըսելով ինչ կհասկնար . Ամէն ոք գիտէ , որ կոստանդիանոսի թագաւորութեան ատեն եկեղեցին

պետութեան աշխարհագրական բաժանմանց հետ զանազան նահանգներու եւ թեմերու* բաժնուեցաւ . Այս յայտնի իրողութեան համեմատ դիւրին է ճանչնալ թէ որո՞նք էին շրջակայ եկեղեցիք ըսուածները . ասոնք այն եկեղեցիներն էին , որոնք ՚ի չորրորդ դարուն մէկ աշխարհագրական անուան տակ կրնայուէին . արդ չնովմայ Բ՛է կամ վիճակ եղող եկեղեցիներն էին Սիկիլիա , Կորսիկա , Կամպանիա , Սարդենիա , Տուսկիա , Բիկենոն , Ապուլիա , Բրուլթ , Ապուլիք եւ Պալերիա . Հիւսիսային Իտալիան ուրիշ ծրկրորդ թէմ մը էր , որուն վիճակագրութիւնը Միլանէք , և չնովմէն կախումն չունէր . չնովմայ թէմը Իտալիա չէր կոչուէր , այլ հռովմէական սահման . Ասոր համար է՝ որ սուրբն Աթանաս** Միլանը Բենեդէկտին (մեթրոփօլ) Իտալիոյ՝ չնովմն ալ Բենեդէկտին չնովմէն կանուանէ : Ըսել է՝ թէ չնովմի եպիսկոպոսաց իրաւաբանութիւնը միայն հարաւային Իտալիոյ և մէկ քանի կրղղիներու վրայ կտարածուէր , ինչպէս Սիկիլիայ , Կորսիկայ եւ Սարդինեայ :

Եկեղեցւոյ Հայրերը չնովմի վրայ իրրև առաջին աթոռոյ վրայ խօսելով՝ տիեզերական իրաւաբանութիւնը չէին հասկնար , այլ արեւմտից մէջ առաքելական եւ մեծ աթոռըլլալը :

Սիկիոյ Ժողովոյն Աղեքսանդրիայ եպիսկոպոսին իրաւասութեան ներքև դրած նահանգները Եգիպտոսի Բ՛է կրաղկացուէին , ինչպէս որ չնովմի եպիսկոպոսին իշխանութեան ներքև եղածները չնովմինը . Ժողովը երկուքին մէջ այնպիսի նոյնութիւն մը հաստատեց , որ Ռուփինոսի կարծիքը կ՛ընդմարտէ . Ժողովոյն վեցերորդ և եօթներորդ կանոնները՝ ծագումն օրէնսոր պատրիարքութեանց են . այս անունը թէ և մինչև այն ատեն չէր գործածուէր , բայց իբրև կար . Առաջին տիեզերական Ժողովոյն սահմանագրական այսնոր սկզբան համեմատ պատրիարքաց թիւը առաջ չորսի չէր բաժնուած . ասկէց կրնայ հետևիլ որ չնովմայ , Աղեքսանդրեայ , Անտիոքայ եւ Երուսաղէմի առաքելական չորս մեծ եկեղեցիներէն

* Այն ատեն շատ մը նահանգ ՚ի միասին թէմ կրուէին , և մէկ թէմական բաժինն ալ նահանգ : Բառերը իրենց նշանակութիւնը գործած են , և այսօր մեկ եկեղեցական նահանգը շատ մը թէմերէ կրաղկանայ :

** Ս . Աթանաս , առ մի անձ .

զատ ուրիշներ ալ կային՝ որ նոյնպէս կանոնական առաւելութիւններ ունէին իրարու վրայ :

Այս միւս եկեղեցեաց եպիսկոպոսները թէպէտև պատրիարք չէին ըսուէր , բայց ուրիշ պատուանուններ ունէին , որով պարզ մետրապօլտականներէն կտարբերէին , ինչպէս Սահակ Կամ Արեւելիական անունները :

Հռովմէական աստուածաբանք , դնենք թէ , կրցան շատ փաստերու առջեւէ փախուստ տալ . բայց նիկիոյ սուրբ ժողովոյն վեցերորդ կանոնի այս երկու հետեւանքներէն չեն կրնար խուսափիլ . առաջին , Հռովմի եպիսկոպոսին իշխանութիւնը մէկ քանի որդեակներու վրայ միայն կտարածուի . երկրորդ , այս իշխանութիւնը չ'էր ընդհանրուի . կհետեւի անվրէպ թէ Հռովմի եպիսկոպոսին իշխանութիւնը , ժողովոյն աչքին , չէր որդեակներու և չէր յարմար ընդհանրուի : Անդլալեւ նականք պապական իշխանութիւնը որդեակներու և չ'էր ընդհանրուի : Համարելով՝ դէմ ընդդէմ կհակառակին տիեզերական առաջին սուրբ ժողովոյն վեցերորդ կանոնին :

Այս ստոյգ է , որ ժողովը Ազեքսանդրիայ եպիսկոպոսին իշխանութիւնը հաստատելու ատեն Հռովմայ եպիսկոպոսին սովորաբար ունեցած իշխանութեան արժէք տալով , եղեալ որդեակներու օրինակորութիւնը ճանչցաւ , և Հռովմի աթոռոյն արժանեաց մեծարանք ըրաւ . բայց ժողովոյն ճանչցած և հասկցած բանը հիմակուան պահանջուածները չէին :

Կ . պօլսոյ տիեզերական ժողովը (381) , որ յետ նիկիոյ երկրորդն է , իւր երրորդ կանոնով աւելի լաւ բացատրած է նիկիոյ կանոնը , թէ « Կ . պօլսոյ եպիսկոպոսը որդեակներու նայ յետ Հռովմայ , չ'էր կոստանդնուպօլիսը նոր Հռովմէ » :

Ըսել է՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսը նախապատիւ համարուած էր կայսերութեան մայրաքաղաքի եպիսկոպոսն ըլլալուն համար , Բիւզանդիոնն ալ Կ . պօլիս անունով երկրորդ մայրաքաղաք ըլլալով՝ անոր եպիսկոպոսն ալ երկրորդ ըլլալ պէտք եղաւ ըստ այն սկզբանց՝ որով նիկիոյ ժողովը գործեց եկեղեցւոյ որդեակներու կարգադրութեան պէտքին մէջ , պետական սահմանադրութեան աշխարհագրական ձևէն աւնելով :

Քաղկեդոնի ժողովը (481) , որ դար մը յետոյ է քան զկոստանդնուպօլսոյ ժողովը , այս կէտն աւելի կլուսաւորէ իւր քսաներորդ ութերորդ կանոնով :

« Հետևելով յամենայնի սուրբ հարց վճռոց, և կարգալով հարիւր յիսուն աստուածարեալ եպիսկոպոսաց կանոնը, կվըճուեմք և կհաստատեմք նոյն ժողովոյն կ. պօլսոյ, և ուրիշ շէնքեր, սուրբ եկեղեցւոյն առանձնաշնորհ առաւելութեանը վերաբերեալ որոշումը ».

Ապաքէն իրաւամբ շէնքերն հարստութիւններ հինգնովմայ ամիսոյն, զի նա էր ԲԱԳԱՔ ԹԱԳԱՆՈՐԱՆԻՍ (մայրաքաղաք) . նոյն պատճառներէ շարժեալ և հարիւր յիսուն աստուածարեալ եպիսկոպոսունք շէնք մտնելովն՝ սրբազան ամիսոյնոյն Հռովմայ ընծայեցին, խորհելով իմաստութեամբ թէ ինչպէս մայրաքաղաքը կայսերութեան և ծերակուտի դահուն ժողովոյն թեան պատիւն ունեցաւ, պէտք է ունենայ եկեղեցական խնդրոյն մէջ ալ Հռովմայ հին թագաւորական քաղաքին հոգևորական առաւելութիւնները, ու Այս վճռոյն զօրութեամբ ժողովը կ. Պօլսոյ եպիսկոպոսին իրաւասութեան ներքև դրաւ Պոնտոսի, Ասիայ * և Թրակիայ թէմերը .

Իսկն Ա. պապին Քաղկեդոնի ժողովոյն զրկած դեպքանները ընդդիմացան այս կանոնին, և չընդունեցին բնու. միայն ժողովոյն հայրերը յարգանքով թուղթ դրեցին Լեոնին, յորում դեպքաններուն դիմադարձութիւնը իմացունելէ յետոյ կըսեն. « կինդրեմք ձեզնէ որ մեր ՈՐՈՇՈՒՄԸ յարէտ » .

Հռովմէական աստուածաբանք ժողովոյն այս վարմունքին մէջ ասպացոյց տեսնել կուզին՝ թէ Քաղկեդոնի ժողովոյ հարք որպէս թէ Հռովմայ եպիսկոպոսին վրայ գերիշխանութիւն մը կ'ունենէին ՚ի մասին վճռոց ժողովոյն . այնպէս որ այն վճիռները ուժ չէին ունենար՝ թէ որ նա հաստատած չըլլար . Բայց յայտնի երեւցածը միայն աս է՝ թէ արդարապէս եւ իմաստութեամբ այնպէս վարուեցան՝ որ մի դուցէ խաղաղութեան և սիրոյ կապը խզուի . Ժողովը պէտք էր վախաքէր՝ որ Արեւմուտք եւ Արեւելք իրարու հետ միաբան ըլլան . Հռովմի եպիսկոպոսը ժողովոյն մէջ արեւմտից ներկայացուցիչը կամ երեսփոխանը, նոյն աշխարհի մի միայն առաքելական յաջորդը, եւս եւ իր ամիսնայ ընդհանուր եկեղեցւոյ մէջ նախապատիւ ըլլալով, ՚ի հարկէ պէտք ունէին աղաչելու՝ որ ժո

* Փոքր — Ասիայի համար հասկցիւր, որուն հին վիճակագրութեալքն էր Եփեսոս .

դովոյն որոշման համաձայնի : Չուղեցին իրմէն՝ որ հոգորդէ այն վճիռը , այլ ընկալեալ եւ վաւերական վճիռը իւր հաւանութեամբը դորդէ : Եթէ Հռովմայ եպիսկոպոսին հաստատութիւնը հարկաւոր ըլլար , մի թէ ֆազկեզոնի վճիռը չէ՛ն կամ հոգորդութեամբ որոշուին կրնա՞ր ըլլալ այս հաստատութիւնը չեղած :

Լեոն պապը ֆազկեզոնի ժողովոյն գրուածը չհասկցաւ , ինչպէս հռովմայեցի աստուածաբանները . Մերժեց ոչ միայն իւր իշխանութեամբը հոգորդելը , այլ եւ չհոգորդելը : « Այս որոշման , ըսաւ , ընաւ չպիտի հաւանիմ »* . « Եւ ինչո՞ւ չհաւանիր : Որովհետեւ ֆազկեզոնի վճիռը Աղեքսանդրիայ երկրորդական նութեանը եւ Անտիոքայ երրորդականութեանը կդպչէր , որ նոյնպէս հակառակ էր Նիկիոյ ժողովոյն վեցերորդ կանոնին . զի մէկ վճիռ մը շատ մը արքեպիսկոպոսարանաց իրաւունքներուն վնաս կըրէր »** :

Նոյն կերպով կպաճառաբանէ Լեոն մէկ ուրիշ թղթոյն մէջ ալ՝ որ առ Մարկիանոս կայսրը գրած էր . « Կոստանդնուպոլսոյ եպիսկոպոսը որչափ աշխատի իւր եկեղեցին շքեղացնել , չկրնար հոգորդել ընել . իրաւունք չունի ուրիշ եկեղեցեաց վնասովը ընդարձակուելու , որոնց նախապատուութիւնները հոգորդելու և Նիկիոյ աստուածադումար սուրբ ժողովոյն վճիռներով կնքեալ են . եւ կարելի բան չէ , որ խանդարուին կամ փոփոխուին ո՛ր եւ է ճարտարմտութեամբ կամ նորասիրութեամբ » :

Հռովմայ եկեղեցին բոլորովին մոռցած է հիմայ իւր երեւելի հայրապետներէն մէկուն այս սկզբունքը :

Լեոն , առ Պուլքերիա կայսրուհին գրած թղթոյն մէջ , կրսէ . « Թէ ֆազկեզոնի ժողովոյն որոշումը հերքեց իշխանութեամբ երջանիկ առաքելոյն Պետրոսի » . Այս խօսքերը առաջին տեսութեամբ կցուցնեն՝ թէ եկեղեցւոյն մէջ Պետրոս առաքելոյն անուան գերիշխանութիւն մը կրն՞ծայուէր . բայց ուշադրութեամբ եւ առանց կանխակալ մտաց քննելով թէ՛ այս , և թէ՛ ուրիշ գրուածներն և թողութեան , ՚ի հարկէ պիտի համոզուիմք՝ թէ կիսուէր Լեոն միայն յանուն հոգորդութեան մը , և այս տիտղոսով միայն իրաւունք կհամարէր յանուն իւր՝ և իւր ներկայացուցած արեւմտական եկեղեցեաց հիմնադիրն

* Լ. Գ. Թուղթ Լեոնի Է

** Անգ .

առաքելոց՝ ընդդէմ բողոքել արևելեան եկեղեցւոյ որոշման , ընդհանուր եկեղեցւոյ շահաւոր մէկ գործոյն մէջ :

Իրողութիւնն այսպէս պատկերացընող փաստը այն է՝ որ 'է-րբ-ոյ՝ Պետրոսէ անոր անշուշտ հեղինակութեան իջած աստուածային բան մը չընծայէր Լեոն պապը , այլ ընդհակառակն ինք զինք պաշտպան կանոնաց կներկայացընէ , եւ եկեղեցեաց իրաւունքները եւ արտունութիւնները կնկատէ եղեբալ 'ի վաղուց հայրապետներէ , եւ հասարակ Նիկիոյ ժողովէն , Չհաստատէր՝ թէ իր եկեղեցին բացառիկ իրաւունքներ ունի , որոնք ուրիշ ազրիւրէ մը բղխեալ են . այլ յէկեղեցւոյն 'ի-տանց եկեղեցւոյ առաջին եպիսկոպոսն է . մէկ մ' ալ արևմտից առաքելական աթոռակալը ըլլալով , պարտք կըսեպէ այս երկու պաշտօնական ազդեցութեամբ կանխել արդելու մասնական եկեղեցւոյ մը յափշտակութիւնը , յորմէ կլտանսկի միւս եպիսկոպոսաց կանոնական իրաւունքները , և կվրդովի ընդհանուր եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը . Լեոնի ֆաղկեդոնի ժողովոյն կանոնին դէմ բողոք գրածները ուշագրութեամբ կարդացողը , բնաւ տարակոյս չկրնար ունենալ թէ անոր զգացումը մեր վերը ըսածէն տարբեր իմաստ մը ունէր . ըսել է՝ թէ Լեոն ինք իրեն կերպ մը հարգեալ (օթօքրաթի) չէր սեպհականէր , զոր հռովմայեցւոց աստուածաբանք պապական գերիշխանութեան հիմն կհամարին . Առ Հարս ֆաղկեդոնի ժողովոյն գրած թղթոյն մէջ ինք զինք հարգեալ կաթուղիկէ հաւատոյ եւ սահմանադրութեան Հարց կանուանէ , եւ ոչ գլուխ ևւ իշխան եկեղեցւոյ յաստուածային իրաւանց :

Կկարծէր՝ թէ ֆաղկեդոնի ժողովոյն այն կանոնը , որչափ որ ժողովոյն անդամները ընդունած են , 'ի հարկէ ազդեցութեան կ . Պօլսոյ պատրիարքին ընդունած են . և այս ենթադրութեամբ Անտիոքայ եպիսկոպոսին կգրէր՝ թէ պետք է որ ինք ալ ըսէ թէ այն կանոնը ընդունելի չէ , որովհետև Նիկիոյ ժողովոյն որոշման կհակառակի . և կյաւելու . ընդհանուր խաղաղութիւնը այն ատեն կրնայ հաստատուն ըլլալ , երբ կանոնները կպահպանուին :

Հիմնական պատերն եթէ ըլլային , անշուշտ այսպէս չպիտի գրէին . այլ իրենց անհատական հեղինակութիւնը կանոնի զօրութեան պիտի յաղթէր :

Կ . Պօլսոյ Անատոլիոս հայրապետը գրեց Լեոնի , թէ ֆաղկեդոնի ժողովոյն քսաներորդ ութերորդ կանոնը իւր բունի ազ-

դեցու թեան պտուղ համարելով՝ մեծապէս կսխալի, թէ ժողովոյն հայրերը ազատ կամօք վճռեցին, եւ թէ ինք, անձնապէս, իրեն շնորհուած առաւելութեան յօժար ալ չէ. Սակայն մնաց Կ. Պօլսոյ պատրիարքաց վրայ այս առաւելութիւնը, եւ որչափ ջանք քրաւ՝ չկարաց խափանել Հռովմայ եպիսկոպոսը, եւ մինչեւ արեւմտից մէջ անգամ ընդունելի եղաւ. Հազարաւորներէն մէկ ապացոյց մը մէջ բերեմ, այն է Վիեննայի մետրապօլիտ Ափիասոս կեղտաց նշանաւոր եպիսկոպոսին նամակը, որ գրուած է առ Յովհաննէս եպիսկոպոս Կ. Պօլսոյ* . Քաղկեդոնի ժողովոյն նկատմամբ Հռովմայ եւ Կ. Պօլսոյ պատրիարքաց մէջ վէճը մշտնջենաւոր մնաց. կանոն եղև վէճին շարժառիթը. մինչև յետոյ ուրեմն գլխովին զատուեցան իրարմէ. վէճին սկզբան մէջ, Լեոն իրաւունք ունէր նիկիոյ ժողովոյն կանոնը պաշտպանելու. սակայն աս ալ անժխտելի է՝ որ տիեզերական ժողով մը իւր նախընթացին հաւասար արտունութիւններ ունի, մանաւանդ՝ երբ իրեն առաջնորդող հոգւոյն հաւատարիմ կմնայ. նիկիոյ ժողովը Հռովմայ եպիսկոպոսին նախադրեալ սրբազաններով եկեղեցւոյ մէջ, ոչ այնչափ անոր առեւտման ծագումը իրենց տեսութեան կէտ դրած էին, որչափ Հռովմ քաղաքի կարեւորութեան արտաքին պայմանն եւ փառքը, զի ուրիշ եկեղեցիք ալ հաւասարապէս առեւտման ունէին, եւ Առեւտման, իբրև սուրբ Պետրոսէ հիմնեալ եկեղեցի, առաջնութիւն ունէր Հռովմայ վրայ. ինչո՞ւ համար, երբ Կ. Պօլսոյն ալ կայսերութեան երկրորդ մայրաքաղաքն եղաւ, նոյն քաղաքի եպիսկոպոսական աթոռն ալ նոյն երկրորդականութիւնը չունենայ, քանի որ Հռովմ՝ միայն տէրութեան առաջին մայրաքաղաքն ըլլալով՝ առաջին էր. Ռուբին, Քաղկեդոնի ժողովն ալ նիկիոյ ժողովոյն առաջնորդող հոգւոյն հաւատարիմ մնալով գործեց. եւ եթէ իւր կարգադրութեան մէջ փոփոխութիւն մտցուց ըստ նկատման յարց, դարձեալ առաջին տիեզերական ժողովոյն դիտած պատճառներուն համեմատ վարուեցաւ. Մէկ մ' ալ որ երկրորդ տիեզերական ժողովոյն (կոստանդնուպօլսոյ) գրութեան կոթնած էր, որ Կ. Պօլսոյ եպիսկոպոսին՝ առանց պատրիարքական իրաւասութիւն մը տալու, ընդհանուր եկեղեցւոյ երկրորդ եպիսկոպոսութեան

* Տես Ի գործս Ս. Ափիասոսի .

պատուանունը շնորհած էր , և , ո՛չ հռովմայ եւ ո՛չ այլ ո՛ք եպիսկոպոս արեւմտից երբէք ընդդիմադրած չէր :

Քաղկեդոնի ժողովոյն քսաներորդ ութերորդ կանոնը կոտանդնուպոլսոյ ժողովոյն երրորդ կանոնին հետեւութիւնն էր . Ասիոյ , Պօնտոսի և Թրակիոյ թեմերու վրայ մէկ պատրիարքի մը իրաւասութիւն տալը խիստ անհրաժեշտ էր , որպէս զի այս թեմերուն մէջ եպիսկոպոսական ընտրութեանց եւ ձեռնադրութեանց առթիւ առաջնորդներու և արքեպիսկոպոսներուն մէջ ծագած անընդմէջ հակառակութիւնները վերնային և Նիկիոյ ժողովը սովորութեան վրայ հիմնեալ իրաւունքները սրբազանելուն պէս՝ իւրաքանչիւր առաջնորդ եւ իւրաքանչիւր արքեպիսկոպոս այն իրաւունքները ընդարձակելու կաշխատէր :

Ասոր համար էր՝ որ Անտիոքայ եպիսկոպոսը կուղէր ընդարձակել իւր իշխանութիւնը կիպրոս կղզոյն վրայ , մինչդեռ անյիշատակ ժամանակէ մ՝ ՚ի վեր կիպրոսի եկեղեցին անկախ վարչութիւն մ՝ ունէր հանդերձ մէկ արքեպիսկոպոսով և անոր հետ միացեալ եպիսկոպոսներով . Գատը Եփեսոսի տիեզերական ժողովն ելաւ , և հոն կիպրոսի եկեղեցոյն անկախութիւնը ճանչուեցաւ . ժողովն այս պատճառ բռնեց՝ « թէ պէտք է յարգուի մեր Տէր Յիսուսի Քրիստոսի փրկչի ամենեցուն արեամբը դնեալ ազատութիւնը* » . Ուստի կիպրոսի արքեպիսկոպոսները , ինչպէս որ յառաջ , նոյն և այնուհետեւ ձեռք յորջորջուեցան . Երուսաղէմի եպիսկոպոսը Նիկիոյ ժողովոյն եօթներորդ կանոնին համեմատ ինքնազուլուխ , կամ՝ որ նոյն է , ու ընդդիմադրած էր , և իւր փոռոյն նկատելու կպահէր :

Ըսել է՝ ըսոն իրաւունք ունէր՝ կանոնաց պահպանութեան համար խօսելու և աշխատելու , բայց արարողական (տիսիպլինէր) կանոններու վրայ՝ վարդապետական սահմանադրութեանց չափ խստութիւն պահանջելու իրաւունք չունէր . Որովհետեւ արարողականներուն , վերահաս ծանր գիպաց համեմատ , Բրոք նոյն մնալով յեւէրը կրնան մեղմուիլ կամ փոփոխուիլ . իսկ հաւատոյ սահմանադրութիւնները բնաւ մէկ կերպով մը փոփոխութեան կամ չափաւորութեան ներքեւ չեն

1. և ոն , Թուղթ ԴԲ . 1. ապպէ , հաւաք . ժող . Քաղապոս , Ժանօթ , Եկղց , Երես 209 :

իյնար :

Առաջին տիեզերական ժողովոց կանոնները Հռովմի եպիսկոպոսին առաւելութեանց վրայ բացայայտ և կենդանի լոյս կախեն . կանոնները իրարու միտք կամբողջացունեն . Գաղկեդոնի ժողովոյն քսաներորդ ութերորդ կանոնը, թէ էլ յանձրն Հռովմայ եպիսկոպոսին Արեմաւօքի ընդդիմադրելովը իւր տիեզերականութեան յատկութիւնը կիրոսնցունէ, ինչպէս որ մէկ քանի հռովմայեցի աստուածաբաններ կղոչեն, կարծեմ մեր ջատագոված վարդապետութիւնն ալ ինքնին կը հաստատուի, այն է՝ թէ լեւոն, եկեղեցւոյ գլխաւոր եպիսկոպոսը, ոչ թէ Հռովմայ աթոռոյն արեւելեան և արեւմտեան հեղինակութեան դէմ ելած կանոններու կհակառակէր, այլ զի նիկիոյ ժողովոյն վեցերորդ կանոնը Գաղկեդոնի ժողովոյն այն կանոնին ուժովը կճնջուէր, Ազեքսանդրիոյ եպիսկոպոսը եպիսկոպոսական երրորդ աստիճանի և Անտիոքայն ալ չորրորդի իջեցնելով :

Անհերքելի է, ուրեմն, թէ այս դարուն մէջ ալ Հռովմայ եպիսկոպոսը յատուածային իրաւանց տիեզերական գերիշխանութիւն մը չունէր յեկեղեցւոյ :

Առաւելի լաւ կրնանք իմաստասիրել Հռովմայ եպիսկոպոսաց՝ ժողովներուն հետ ունեցած վերաբերութենէն, Ամենաստուից իրողութիւն մը է, թէ տիեզերական ժողովները իրենք չգումարեցին, իրենք չնախադահեցին, իրենք չհաստատեցին :

Ասոնք հաստատենք :

Տե՛ս, թէ ինչ կրսէ Եւսեբիոս կոստանդիանոսի վարույ՞ մէջ՝ նիկիոյ առաջին տիեզերական ժողովոյն գումարման, նախադահութեան և հաստատութեան վրայ . « կոստանդիանոս սկսաւ պատերազմիլ աներևոյթ թշնամոյն դէմ որ կխռովէր զեկեղեցին, Աստուածային բանակ մը անոր դէմ կազմելու համար յընդհանուր ժողով հրահրեց յարգանաց թղթերով ամէն տեղի եպիսկոպոսները, և ստիպեց որ կարելի եղածին չափ շուտով գումարին . Ասիկայ արքեւսպոսիտոսն մը չէր՝ որ հանեց, սակայն կայսրը այս բանին մէջ շատ բարեմտութեամբ շարժեցաւ . ոմանց արքունի կառքեր և նաւեր պատրաստեց, և ոմանց ձիեր . Գումարման համար ամենէն աւելի պատշաճ

սերք այսպիսի արտունութիւն մը ըստ իմիք ունէին գողցես , եւ ինչ որ , առանց անոնց միջամտութեան ձեռք առնուէր , գրեթէ ոչ ինչ եւ ապօրինաւոր կնկատուէր :

Միևիոյ ժողովոյն մէջ ամենէն բարձր տեղին բռնող եւ պիսկոպոսը — Վիւրժեան կարգի — ուրիշ նստողը կըլլայ , կոստանդիանոս Վիւրժեան էր , սրահին ծայրը առանձին աթոռի մը վրայ : Առաջին տեղին նստող եպիսկոպոսն ո՞վ էր , Եւսերիոս չիշեր : ասիկա կարծիք կուտայ՝ թէ ինք ըլլալու էր , Սոկրատ պատմիչը որոշ կզուրցէ՝ թէ բուն ինք Եւսերիոս էր , կեսարիոյ պաղեստինացոց եպիսկոպոսը : Այս աթոռը արեւելքի մէջ բարձր կարեորութիւն ունեցող և Պաղեստինի մէջ առաջին աթոռն էր կրուսաղէմի կործանմանէն ՚ի վեր : Եւսերիոս կոստանդիանոսի վարուց պատմութեան սկիզբը այսպէս կխօսի . « ես ալ ավել յաւիտյ ներքող մը խօսեցայ յաղթական կայսեր՝ մինչ բազմեցաւ Աստուծոյ պաշտօնէից ժողովոյն մէջ » : Այս խօսքերը եթէ որոշ եւ ազդողագոյն փաստեր ալ չեն , դէթ Սոկրատի խօսից մեծ հաւանականութիւն մը կուտան :

Բայց գեննք՝ թէ կեսարիոյ Եւսերիոսն էր ըստ Սոկրատայ , կամ Անտիոքայ Եւստաթէոսն էր ըստ Թէոդորեոսի* , կամ Աղեքսանդրացի Աղեքսանդրոսն էր , ինչպէս կպնդէ Նիկիտաս , ըստ Թէոդորոսի մոպսուեստացոյ , հոգ չէ , Այս ստոյգ է՝ որ Հռովմի եպիսկոպոսին առաքեալները չէին նախադահներ , ինչպէս որ կհաստատեն ամեն արժանահաւատ պատմիչներ : Միայն կելասոս կիւզիկոնցին է , որ կըսէ՝ թէ Նիկիոյ ժողովոյն Հռովմի եպիսկոպոսը նախադահեց յանձին առաքելոյն իւրոց կորդուբացի (՚ի Սպանիա) Ոսիոսի : Բայց Ոսիոս բնաւ Հռովմի եպիսկոպոսին առաքեալը չէր , և նշան մը չկայ այնպէս ըլլալուն ոչ ժողովոյն պատմութեանց մէջ և ոչ ուրիշ տեղ : Վիտոն և Վինկենտիոսն էին Հռովմի եպիսկոպոսին ներկայացուցիչները և ոչ Ոսիոս : Եթէ Ոսիոսն ալ ըլլայ ժողովոյն նախադահը՝ դարձեալ Հռովմի եպիսկոպոսին պահանջած գերիշխանութեան փաստ մը չէ : Մանուցեալ ճշմարտութիւն մ՞ է՝ թէ Ոսիոս այս պատիւը չունեցաւ , այլ եկեղեցոյն նուրիշիցիցի գլխաւոր աթոռոց , ինչպէս Աղեքսանդրիայ , Անտիոքայ և Պաղեստինու կեսարիայ եպիսկոպոսներն , ընդ քաղա-

* Թէոդորեոս պատմ. եկեղ. Գ. Ա. ԳԼ Է.

քական նախագահութեամբ նորին ինքեան կայսեր :

Կաստանդիանոս ժողովոյ առաջին եպիսկոպոսին ներբողը լսելէն յետոյ ճառ մը խօսեցաւ , յորում լաւ՝ թէ հրեւելիք եւրոպայէն եւ իսթանբուլիէն ալ խաղաղութեան աշխատելու նպատակաւ , և կողաչէր՝ որ ասոր հոգ տանին : Իրար ճառը լննելոց , կարգ տուաւ խօսելու ժողովն նորեւեռնիքն* , ըսել է թէ՛ լաւ է նորեւեռնիք կային , Եւսերիոսի պէս ականատես և ներկայ պատմչի մը այս պարզ ստորագրութեան և անհերքելի ստորագրութեան առջև , ի՛նչ այլանդակ յամառութիւն պընդել՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսը նախագահեց ժողովոյն՝ յանձինն Սիոսի առաքելոյ իւրոյ , որ Եւսերիոսի ծանր և դրական վկայութեան բողոքովին հակօանեայ , հակարեւեռ և հետեւապէս սուտ է :

Եւսերիոս լիովին կոստանդիանոսի արձանագրութիւնները ըրած է ,

« Եպիսկոպոսները խօսելու կարգ տրուելուն պէս , ազգային ճարտարութիւնները բարձրացան . կայսրը , կրսէ Եւսերիոս , ամէն վէճերն ալ երկայնամուտ թեամբ լսելով , տուաւ արկուածեան նիւթ եղած խնդիրները հասկցաւ , ինք ալ կարծիք յայտնեց , խորհրդածութիւն ըրաւ , և ինք վիճարանողները իրաւախոս ըրաւ : Որովհետեւ ամենուն հետ հանդարտութեամբ և սիրով կխօսէր , և յունարէն լեզուով կխօսէր , զոր ամենքն ալ կը հասկնային . բոլորն ալ իւր քաղցրութեամբը զուարճացուց . ոմանք համոզեց վրաստելով , ոմանք հանդարտեցուց ողորջանօք , և զամենքը ՚ի խաղաղութիւն յորդորեց . դովեց ողջմըտութեամբ խօսողները , և վերջապէս կատարեալ միաբանութիւն հաստատեց բոլոր անոնց մէջ՝ որ յառաջն հակառակութեամբ էին իրարու հետ . »

Կոստանդիանոս հրեւելիք ժողովը և նորեւեռնիք ժողովոյն , Աստիք երկու ինքուրեւանք են՝ որ ունեց բարեփոխեալ անհնար է ուրանալ , վճիռներն ալ կոստանդիանոս ինք հրատարակեց , այս ալ երրորդ իրողութիւնն է . Ասիկա հաստատելու համար բաւական է թարգմանութեամբ մէջ բերել այն թղթոյն քնադիրը , զոր կայսրը զրկեց առ բոլոր եպիսկոպոսունս՝ որ ժողովոյն ներկայ չէին , « որպէս զի , կրսէ Եւսերիոս* լիովին գիտ

* Եւսերիոս . վարք Կոստանդ . Գիրք Գ . Գլ . Ժ . Գ .

** Եւսերիոս . վարք Կոստանդ . Գիրք Գ . Գլ . Ի Զ . և . Ի Է .

նայ ամեն մարդ, թէ ինչ ըրաւ կայսրը : « Այս նամակն ալ
 Իւսերիոսէն է :

« Կոստանդիանոս Օգոստոս, առ եկեղեցիս .

Պետութեան բարերաստ յաջողութենէն գիտնալով՝ թէ
 ո՛րչափ մեծ է ամենակարողին Աստուծոյ մեր վրայ ունեցած խը-
 նամքը, պարտք կհամարէի կաթուղիկէ եկեղեցւոյ բարեպաշ-
 տիկ ժողովրդոց մէջ գլխաւորապէս թագաւորեցունել մի հա-
 ւատ, մի սէր և մի կրօն երկիրդածութեան առ ամենակարող
 Աստուած : Բայց, որովհետև սուրբ հաւատքի վերաբերեալ խնդ-
 րոց մէջ հաստատուն և անխախտելի բան մ՛ ընել կարելի բան
 չէր առանց՛րողոր եպիսկոպոսաց, և կամ գոնէ անոնց մեծ մասին
 այն խնդրոց վրայ յառաջագոյն խօսակցելուն, կարելի եղա-
 ծէն աւելի ջանքով եպիսկոպոսները շո՛ղջի, եւ իմ ներկայու-
 թեանս, իբրև ձեզնէ մէկը, (որովհետև չեմ ուրանար, մա-
 նաւանդ թէ պատիւ է ինձի ըսել թէ ես ալ ձեզնէ մէկն
 եմ,) ամէն բան խնամով առաջ քննուեցան, որպէս զի ա-
 մէն բան տեսնող Աստուծոյ առջև անհաճոյ վճիռ մը չեղէ :
 այլ միութիւնն հաստատուի, եւ հաւատոյ խնդիրներուն մէջ
 վէճի եւ ընդդիմութեան առիթները բոլորովին վերնան . »

Այս յառաջաբանէն յետոյ, որ ինքնին աննշան չէ, Չատ
 կի սօճախմբութեան վրայ ժողովոյն որոշումը կ՛ծանուցանէ,
 անոր պատճառները կրացատրէ և պահել կ՛յորդորէ : Եպիս-
 կոպոսները տեղերը չըրկած յորդորակ մը խօսեցաւ՝ որ մէ-
 ջերնին խաղաղութիւն պահեն : Մասնաւորապէս պատուէր
 տուաւ « բարձր աստիճան ունեցող եպիսկոպոսներուն՝ որ ի-
 րենցմէ ստորին եղողներուն վրայ չխորխտան, զի Աստուծոյ
 միայն վերապահեալ է, կըսէր, իւրաքանչիւրին իշխանութեան
 և մեծութեան դատաստանը* . » պատուերներ տուաւ և
 շնորհ իւրաքանչիւրն իրենց եկեղեցիները : Ամենքն ալ զու-
 արթութեամբ դարձան տեղերնին, գոհ ըլլալով կայսեր մի-
 ջամտութենէն՝ որով հակառակ կաթիլքներ միաբանեցան :

Ժողովոյն նիւթ եղած ծանր խնդրոյն՝ այն է արիոսա-
 կանութեան վրայ, կըսէ եւսեբիոս, ժողովոյն վճիռները
 հարգելու և հնչելու գրով ծանոյց յեղիպոսոս, ուր այս աղանդը

* Աճդ. ԳԼ ԻԱ.

ճագած էր * ,

Այս սցսպէս ըլլալով՝ բան մը չմնաց նիկիոյ ժողովոյն մէջ որ կայսեր միջամտութիւնը չունենար , կամ կայսրը բրած չըլլար . այն է՝ կայսրը ժողով քննութեց ժողովոյն նախնեցեաց , եւ վիճիւնները հասարակեց , Եւսեբիոս , որ ժամանակից եւ ակա- նատես վկայ պատմիչն է , եւ ինք ալ ժողովոյն անդամն էր , գրապէս կհաստատէ այս ճշմարտութիւնը եւ ամէն արժա- նահաւատ պատմիչք ալ , ինչպէս Սոկրատ , Սոզոմէնոս եւ Թէոդորեոս , կվկայեն Եւսեբիոյ խօսից ճշմարտութեան :

Ժողովոյն գումարումը եւ նախագահութիւնը հռովմի եւ պիսկոպոսին ընծայելով սուտին առաջին քարը կելատես կիւ- զիկոնցին գրաւ հինգերորդ գարուն , որ նիկիոյ ժողովոյն վրայ վկայասանօրէն գրեց : Այս սխալը արեւելքի մէջ տարա- ծուեցաւ , եւ եօթներորդ գարուն գումարուած ժողով մը անոր դէմ չխօսեցաւ , երբ իւր ներկայութեանը հանուեցաւ այս սխալը , Բայց հեղինակի մը սխալ գրուածը , որ բովան- դակ պատմութեան եւ վաւերական ձեռագիրներու հակա- ռակ կելլէ , կընայ ճշմարիտ ըլլալ միայն ապագայ ժողովի մը մէջ հերքուած չըլլալուն համար . միթէ ժողովին դորձնայդ էր , եւ ինչ հարկ ունէր պատմական ոչինչ սեպուած սխալի մը մը դէմ իւր գէնքը շտկելու :

Անկեղծ խօսելով , այս տեսակ ապացոյցներ ուժ չունին բազմաթիւ ժամանակակից պատմչաց եւ նոյն իսկ ժողովոյն ձայնին առջև , որ իւր թղթոց մէջ հռովմի եպիսկոպոսին մի- ջամտութեան նշոյլ մը անգամ չցուցնէր :

Ստոյգ է՝ թէ յեկեղեցւոն իրանց կոստանդիանոսի չէր պատ- կանէր միջամտութիւնը , ժողովոյն նախագահելն ալ միայն ա- նոր համար էր՝ որ վէճերն ազատութեամբ ըլլան . որովմունք- ները կամ վճիւններն ալ եպիսկոպոսական ատեանին թողուց . բայց ժողովը ինք գումարեց , նախագահեց եւ հաստատեց . եւ իրեն նախագահութեան տակ շոք մը նախնեցեաց եղիւնուողնեք կային . Ոսիոսը , որ ժողովոյն գործոց վրայ առաջին կնիքը դրաւ , հռովմի եպիսկոպոսին երեւոյթանք չէր , ինչպէս կու- ղէ՝ թող այնպէս ըսէ կելատես , որուն վկայութիւնը երբեք նշանակութիւն չունի , ինչպէս կխոստովանի հռովմայեցի աս-

արևածաբանից ողջամիտ և գիտնական մասը* .

Հռովմի եպիսկոպոսին միջնորդութիւն ի՞նչ էր երկրորդ տիեզերական ժողովոյն մէջ . — Ռէ՛ն :

Այս ժողովն ալ թէեզոս կայսրը գումարեց (381) , որ Հռովմի եպիսկոպոսին կարծիքն անգամ չհարցուց . Գամատոս էր այն ատենի Հռովմայ եպիսկոպոսը , որ ժողովոյն մէջ դեռ պան չունէր , արեմուտքէն բնաւ մէկ եպիսկոպոս մ' ալ չկար . ժողովը հարիւր յիսուն եպիսկոպոսներէ կբաղկանար՝ յորում նշանաւոր մարդիկ կային , ինչպէս սուրբ Գրիգոր Նազիան , զացի , սուրբ Գրիգոր Նիւսացի , սուրբ Պետրոս սեբաստացի , սուրբ Սմաղիոքոս իկոնիացի , սուրբ Կիւրեղ երուսաղէմացի . Նախագահն էր սուրբ Մելիտոս անտիոքացի .

Անտիոքայ մէջ հերձուած մը կար՝ որ երկայն ատենէ ՚ի վեր կշարունակէր . Այս քաղաքին մէջ երկու եպիսկոպոս կային , Մելիտոս և Պողինոս . Հռովմի եպիսկոպոսը Պողինոսի հետ յարաբերութիւն ունէր , և հետևապէս հերձուածող կհամարէր զՄելիտոսը . բայց ասով անիկա — — ըլլալէ չդադրեցաւ յաչս արեմտեան և արեւելեան եկեղեցեաց* . Ըսել է թէ երկրորդ տիեզերական ժողովոյն նախագահը այնպիսի եպիսկոպոս մ' էր , որ Հռովմի եպիսկոպոսին ծանօթ անգամ չէր . Մելիտոս դեռ ժողովը չլինցած մեռաւ . Հայրապետաց մէջ ճարտարախօսութեամբ նշանաւորները ներքողական ճառեր խօսեցան , որոնց մէջէն միայն Նիւսացւոյն ճառը հիմայ կգտնուի . Բոլոր հաւատացեալները կարդէ դուրս յարգանք մեծարանաց ցոյցքեր ընծայեցին այս երանելոյն արգոյ յիշատակին , ամենքն ալ իրրև սուրբ կճանչնային , և երբոր մարմինը յԱնտիոք փոխադրուեցաւ ճանապարհը գողցես մեծակազմ բանակի ծովացեալ տողաշար մը դարձաւ .

* Փելլէր ճիզուիթին Կելատոսի վրայ ունեցած կարծիքը . « Հինգերորդ դարու յոյն մատենագիր մը է՝ որ Նիկիոյ ժողովոյն « 525 » պատմութիւնը գրած է . Այս պատմութիւնը , ինչպէս որ քաջ բանագեաներ կհաստատեն վիպասնութիւն մ' է , շատ նշաններու ամենն պլտիկ ըսելով՝ երբէք հաւատարմութեան արժանի դէպք և գործ չպատմեր . » Մեծարու և պատկառելի անգրալիւնակամութեամբը , կը հաստատէ Փելլէր , թէ Կելատոս ընտիր Նիւթ մ' առած էր , որով իւր պատմութիւնը ոսկեգօծեալ էր քիչ մը . Ըստ Փելլէրոյ Կելատոս « սուտ խօսած է » , բայց ստուիթիւններ մեղադրելի են՝ որովհետև առանց յայտնի կուրսիթեան չեն , մտնականը Նիւթը ստուիթիւն չվերցունէր բնաւ . Փելլէր իւր Կնկերութեան հոգւոյն հաւատարիմ անդամն է :

* Այս այն Մելիտոսն է՝ զոր մեր եկեղեցւոյն « Բրիտոստո աստուած մեր » մագթանքին մէջ նշանաւոր սրբոց կարգը կ յիշատակենք . Մ . Թ .

Սուրբ Գրիգոր նազիանզացի Ս. Մեղիտոսին տեղը անցաւ ժողովոյն մէջ . Ժողովն զՊողինոսը Անտիոքայ օրինաւոր եպիսկոպոս շճանչցաւ , թէպէտեւ Հռովմի եպիսկոպոսին հետ հաղորդակցութիւն ունէր . մանաւանդ թէ աս հաղորդակցութիւնը բանի տեղ անգամ չդրուեցաւ , որուն ուժովը Մեղիտոսի նախանձընդդէմը կամ Պողինոսը կյուսար՝ թէ կյալորդէ , եւ օրինաւոր եպիսկոպոս Անտիոքայ կճանչցուի բոլոր ուղղափառներէն . Մեղիտոսի տեղ սուրբ Փլարիանոսը ընտրուեցաւ , և Անտիոքայ համօրէն եկեղեցին՝ բաց ՚ի Պողինոսի կուսակիցներէն , այս ընտրութեան հաւնեցաւ :

Սուրբ Գրիգոր նազիանզացի (Աստուածաբան) կոստանդնուպօլսոյ աթոռէն հրաժարելուն համար , տեղը իբր նախագահ ժողովոյն յաջորդեցին առաջ Տիմոթէոս աղեքսանդրիայ եւ Նեքտառիոս կոստանդնուպօլսոյ . Այս իրարու ետեւ յաջորդող նախագահները Հռովմի եպիսկոպոսին հետ բնաւ յարաբերութիւն չունէին :

Ժողովոյն հաստատած վարդապետական վճիռները թեթեւ եւ դոյզն բան մը չէին , այլ Նիկիոյ ժողովոյն Հասարակ հոգեւորական վրայ աւելցուցած հաւասարազօր վճիռներ էին . մանաւանդ թէ եկեղեցւոյ նուիրապետութեան կարգը փոփոխեցին , կոստանդնուպօլսոյ եպիսկոպոսին եկեղեցւոյ մէջ երկրօրդ կարգը տալով՝ եւ հետդհետեւ Աղեքսանդրիայ , Անտիոքայ եւ Երուսաղէմի եպիսկոպոսները շարելով . Այլ և շատ մը արարողական կանոններ սահմանեց ժողովը , զորս բովանդակ եկեղեցին կրնդունի * :

Կոստանդնուպօլսոյ ժողովոյն հետեւեալ տարին կրատիանոս կայսրը Հռովմի մէջ ժողով մը գումարեց ** . Պողինոս անտիոքացին հոն գտնուեցաւ . Ժողովը Փլարիանոսի դէմ Պողինոսի պաշտպանութիւն ընել ուզեց , որն որ Անտիոքայ պատրիարքութենէն կախեալ նահանգներու մեծ մասին համար օրինաւոր եպիսկոպոս ճանչուած չէր . Արևմտեայք տրտունջ բարձին՝ թէ ինչո՞ւ արևմտեայք ծանր խնդիրներու սրշուին

* Տե՛ս ՚ի գործս ժողովոյն ՚ի հաւաք . Հ . Ապպլէի , յեկեղեցական պատմութիւնս Սոկրատայ , Սոզոմենոսի և Թէոդորեոսոսի . ՚ի գործս Ս . Գրիգոր նազիանզացւոյ և Ս . Գրիգոր նազիանզացւոյ կապն :

** Տե՛ս յեկեղ . պատմ . Սոզոմենոսի եւ Թէոդորեոսոսի , ՚ի թուղթս Ս . Հեռոնիմոսի . եւ Ամբր . և ՚ի հաւաք , ժողով . Հ . Ապպ . :

կրնեն առանց իրենց գիտութեան . սակայն , բայց ՚ի փլաքիա նոսի օրինաւորութենէն , բոլոր միւս որոշումները ընդունեցին , եւ կոստանդնուպօլսոյ ժողովը Երեւանի համարուեցաւ , թէպէտ և Հռովմայ եպիսկոպոսը ոչ հրաւիրեց , ոչ նախագահեց եւ ոչ հաստատեց .

Այս օրինակ երողութեանց առջև Հռովմի եպիսկոպոսին եկեղեցւոյ բացարձակ միապետութիւն պահանջելն ո՛ւր կը մնայ , այն որ կարգէ՝ թէ ամէն իրաւասութիւն իրմէն կու գայ . ահաւասիկ տիեզերական ժողով մը՝ որ վարդապետական և ծիսական ամենածանր խնդիրներ կլուծէ և կվճռէ ընդ նախագահութեամբ այնպիսոյ եպիսկոպոսի՝ որ բնաւ Հռովմի եպիսկոպոսին հետ յարաբերութիւն չունի , ժողով մը՝ զոր մեծն Գրիգոր չորս Աւետարանչաց հաւասար ներշնչութիւն և զօրութիւն ունեցող ժողովոց մին կհամարէր և կը յարգէր .

Երբորդ տիեզերական ժողովն ալ՝ որ յԵրեւան , Էրեւան (431) թէոզոս Բ . կայսրէն և կայսերակցէն . սրոց երկուքն ալ իւրաքանչիւր նահանգի արքեպիսկոպոսներուն ըստ ստիճութեան զրկելիք հրաւիրանաց թղթերը ստորագրեցին . « Եկեղեցւոյ խռովութիւնները , կըսեն այն հրաւիրանաց թղթերուն մէջ* , ստիպած են զմեզ համօրէն աշխարհի եպիսկոպոսները հաստի Զեր Բարեպաշտութիւնը կը խնդրենք՝ որ Պէնտէկոստէի օրը Երեւան գանուի , և իրեն հետ բերէ յարմար տեսած եպիսկոպոսները , և այլն , »

Ժողովոյն գործոց պատմութեան մէջ կկարդամք՝ թէ սուրբ Երեւան եղաւ շին անգամ իրր Հռովմի եպիսկոպոս կեղեցատինոսի ետեղակալ . բայց , ինչպէս փլեօրի՞ կըսէ , « կը ցաւ նախագահել իւր ամուսնոյն կարեւոր արժանեացն համար , » Այս խորհրդածութեան ըզելիք չունինք . Սակայն , երբոր երկրորդ տիեզերական ժողովը կոստանդնուպօլսոյ եպիսկոպոսին երկրորդականութիւն տուաւ , նետտոր իւր հակառակորդ սուրբ Երեւան տեղ ժողովոյն նախագահութիւնը բռնի պիտի պահանջէր (իբր եպիսկոպոս Կ . Պօլսոյ) , խոհեմութեամբ Երեւան վրայ աւելցուցին կեղեցատինոսի անունն

* Տես Կ . գործոս Ս . Արեւիկ Աղեքսանդ . Կ հաւար , Ժող . 2 . 1 . ապ . և Կ . Պատմ . Եկեղ . Ասկրատայ :

** Փլեօրի . Պատմ . Եկեղ . Գերբ ԻՆ . Գլ . 1 . է :

ալ , որպէս զի մի գուցէ ժողովոյն նախագահէ գատապարտելի հերքսիովտապետը :

Ասիկէս դիւրաւ կրնայ խնացուիլ թէ ինչո՞ւ Ազեքսան գրիայ եպիսկոպոսն Հռովմայ եպիսկոպոսին առաւելութիւն ներովը ներկայացաւ ժողովոյն մէջ . Սակայն մեծ սխալ մ' է հեռեցուննել թէ Հռովմի եպիսկոպոսին դեպքանն եղաւ , զի դեպքանները երկու արեւմտեան եպիսկոպոս և մէկ հռովմայ յեցի քահանայ մ' էին . Ժողովոյն և սչ մէկ արարուածոց մէջ երբեք յանուն դեպքանի Հռովմայ եպիսկոպոսի չկնքեց , և եթէ նշանակաւ կարեւորութիւն մը ընծայել պէտք է , նախագահեց ոչ յանուն Հռովմայ եպիսկոպոսին , այլ Նրուտագեմոյ՝ որ անոր ետեւն առաջին էր , որովհետեւ Անտիոքայ եպիսկոպոսը ժողով եկած չէր :

Միկիոյ հանգանակը կարգացուելէ յետոյ Ս . Կիւրղի առ Նեստոր գրած վարդապետական մէկ նամակը կարգացուեցաւ , ներկայ եղող եպիսկոպոսներն ալ իբր ողնամիտ բացատրութիւն հաւատոյ ընդունեցին . Նեստորի մէկ թուղթ թըն ալ կարգացուեցաւ , յորում անոր մոլորութիւնները նշանակեալ էին , և գատապարտուեցաւ . Յոբնալ երուսաղէմացի առաջարկեց ՝ որ Հռովմայ սրբաւորութիւնն առ Նեստոր գրած թուղթն ալ կարգացուի , յետոյ սուրբ Կիւրղի գրած իրրորդ թուղթը կարգացուեցաւ . ասիկա երկուսսան նզովիւք գրուած սինհոդոսական թուղթն էր . Իսկոպոսն թէ Հռովմի եպիսկոպոսին և սուրբ Կիւրղի վարդապետութիւններն ալ մի և նոյն են և համաձայն հանգանակին նիկիայ :

Յետոյ Նեստորի մոլորութեանց դէմ հանուեցաւ արեւելեան և արեւմտեան Հարց վկայութիւնները . Ափրիկէի եպիսկոպոսաց անունով կարթագինէի եպիսկոպոսէն գրուած նամակն ալ կարգացուեցաւ , որն որ չկրնալով ժողովոյն գալ Ս . Կիւրղի իրեն երեւոյթաւ ըրած էր . Այն ալ ընդունուեցաւ . վերջապէս վճիռն հրատարակուեցաւ կնքով համօրէն եպիսկոպոսաց . Սուրբ Կիւրղի ստորագրութիւնն է այս . « Կիւրղի , եպիսկոպոս Ազեքսանդրիայ , ստորագրեցի ըստ վարդապետութեան ժողովոյն » . Ուրիշ եպիսկոպոսներ ալ այս ձևով ստորագրեցին . Տես' , սուրբ Կիւրղի շտորագրէր իբր երեսփոխան Հռովմայ եպիսկոպոսին . Եթէ կեղեւտինոսի դեպքանութեան անուն մ' ալ կարենար կրել , միայն անոր համար

հեղինակութիւն չունէին , այլ միայն ժողովոյն վարդապետութեան համաձայն վարդապետութիւն ունենալին , կեղեւտինոսի վրայ՝ ոչ թէ սուրբ Պետրոսէ իջած տիեզերական գերիշխանութիւն կճանչնան , այլ սուրբ Պետրոս առաքեալ վարդապետին կհամեմատեն .

Ժողովոյն գործոց տեղեկացան դեսպանները և խոստովանեցան՝ թէ հոգևոր էին . « վանգի , ըսին , արևելեան եւ արեւմտեան եպիսկոպոսք ներկայ են ժողովոյն կամ անձամբ կամ երեսփոխաններով » . Ըսել է՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսէն դումարեալ և հաստատեալ ժողով մ՝ ըլլալուն համար չէր՝ որ գործերը կանոնաւոր էին .

Ժողովը առ կայսր զրկած սիւնհոդական թղթոյն մէջ , Նեստորի գէմ հրատարակեալ վճռոյն կանոնական ըլլալն հաստատելու համար , արեւմտեան եպիսկոպոսաց համաձայն հաւանութիւնը յանձն կեղեւտինոս պապին դումարեալ մէջ բերաւ .

Այս իրողութեանց և վարդապետութեան առջև պարզապէս կհաւասարի՝ թէ կիւրեղ Եփեսոսի ժողովոյն նախագահեց ոչ այնչափ յանուն դեսպանութեան Հռովմի եպիսկոպոսին՝ քան որչափ առանց այս անուան , կեղեւտինոսի համար ալ ծափահարութիւն ընենին միայն Նեստորի առաջնութիւնը խախտելու հնարք մ՝ ըլլալուն համար էր , որուն կը պատկանէր ժողովոյն նախագահութիւնը ըստ կանոնի կ . Պօլսոյ ժողովոյն , երկրորդ ըլլալով յետ պատիարքութեան հռովմայ . պապին առաքեալներն ալ ոչ թէ ժողով դումարելոյ և հաստատելու համար եկան յԵփեսոս , այլ ՚ի կեղեւտինոս բովանդակեալ արեւմտեան եպիսկոպոսաց համաձայնութեան կարծիքը բերելու համար .

Ասալ է , ուրեմն , ըսել թէ Պապը ժողովոյն նախագահեց յանձն սուրբ կիւրղի , իբրև ՚ի դեպոս էրոս այս պարագայիս մէջ . Ուրիշ բան է մէկ քանի՛ պարագայներով առաջին եպիսկոպոս տիաղոս ունենալ , ուրիշ բան է տիեզերական ժողովոց նախագահելու իրաւունք ունենալ . Հռովմի եպիսկոպոսին դեսպան ըլլալու հանդամանքը նախագահութեան իրաւունք շարտադրեր , ինչպէս տեսանք այս ժողովներուն մէջ , ուր Հռովմի կողմէն եկողները նստան առանց նախագահելու . Սուրբ կիւրղի վրայ երեսփոխանութեան ձև վր յաւելցուիլը միմիայն անոր համար էր՝ որ Նեստոր կ . Պօլ

անյ ժողովոյն երրորդ կանոնը առիթ առնելով՝ Եփեսոսի ժողովոյն չնախագահեր, Ո՛րչափ սխալ կհասկնան, ուրեմն, հըռովմայեցի աստուածաբանք, և ո՛րչափ ժանտաժուտ զէնք կըառնան կաթուղիկէ վարչապետութեան դէմ, Չեն ա՛լըսեր՝ որ Հռովմի դեսպանները յԵփեսոս չեղած՝ եթէ սուրբ Կիւրեղ չնախագահէր՝ Երուսաղէմի Յորնաղ եպիսկոպոսին կպատկանէր նախագահութեան պատիւը . Անտիոքայ եպիսկոպոսը Եեստորի կուսակից ճանչցուելով և աթոռ չունենալով ժողովոյն մէջ՝ նախագահելու իրաւունքը Երուսաղէմի եպիսկոպոսին կիյնար, զի նա էր հինգերրորդը՝ Նիկիոյ և՛ Կոստանդնուպոլսոյ հաստատած նուիրապետութեան կարգին մէջ, Այս իրողութիւնը կ'ընջէ բոլորովին Հռովմի եպիսկոպոսին անձամբ և կամ դեսպանօք՝ նախագահելու ստորագութիւնը . Իթէ ժողովոյն ներկայ ըլլար, և եթէ ժողովը առիթներ չունենար զանիկա բանի բերելու կամ չբերելու, ստոյգ է թէ նա պիտի նախագահէր՝ ընդէն եղևիտոսի եկեղեցւոյ տիտղոսն ունենալուն ուժովը միայն . բայց քանի որ ինք անձամբ չներկայանար՝ այլ դեսպաններով, անոնք բնաւ իրաւունք չէին ունենար նախագահելու, ինչպէս որ ալ իրօք բնաւ չնախագահեցին . Հռովմի եպիսկոպոսներն իրենք ալ դիտէին այս բանը՝ որ շատ անգամ անխտիր թէ՛ քահանայ և թէ՛ սարկաւազ կրկէին, որոց նախագահութիւնը երբեք պատշաճութիւն չէր առնոյր եպիսկոպոսաց ժողովոյն մէջ .

Քաղկեդոնի ժողովոյն (451) գործերն ալ պապական դըրութեան նպաստաւոր չեն, թէ և հռովմայեցի աստուածաբանք մեծ փաստ կհամարին իրենց, ժողովը Մարկիանոս կայսրը Կոստանդնուպոլսի իմաց տալով Հռովմի եպիսկոպոսին . Բուլքերիա կայսրուհին ալ այս մասին գիր գրեց Լևոնին, և կրէր թէ իւր ամուսին ամենաբարեպաշտիկ կայսրը Կոստանդնուպոլսի ժողով մը գումարել, յաղագս պիտոյից կաթուղիկէ հաւատոյ, և կաղաչէր՝ որ ինք ալ հաճի ժողովոյն գումարման, որպէս զի որջումները կանոնաւոր ըլլան . Արդար և հարկաւոր էր՝ որ արեւմուտք ալ համաձայնեցունէին՝ որպէս զի ժողովը արեւելեական ըլլար, Լևոն պատասխանեց՝ թէ յիրաւի ժողով պէտք է գումարել, որ հաստատուի Լուսինայի

* Այս ժողովոյն պատմութեան մէջ մեզ նկատած կտորները ըտրն ալ կգրանուին ՚ի Հուսար, ժող. Հ. Կապ. . Տէ՛ս նաև ՚ի գործս Լևոն պապի .

որովհետեւ վերաբերեալ արարչականները լուծուին . ուստի Մարկիանոս
և Վաղէնտիանոս երկու կայսերք ամէն եպիսկոպոսներու հը-
րաւիրանաց թղթեր գրեցին և զրկեցին :

Գիանալ արժան է՝ որ Լեոն ժողովոյն գումարման միայն
հաւանութիւն տուաւ . ուստի չհետեւիր կարծել թէ նա ան-
ձին հեղինակութեամբ ժողով գումարեց , և անոր վճիռները
կնքեց հաստատեց , անոր առ Մարկիանոս և առ Բուլքե-
րիա և առ Հարս ժողովոյն գրած նամակները այս մասին վը-
րայ երբէք տարակոյս չեն թողուր :

Այս հետեւեալ իրողութիւնը խիստ ծանրակշիռ է .

Լեոն կուզէր՝ որ ժողովը յիտալիա գումարուի . բայց
կայսրը մերժեց , և առաջ Նիկիա՝ յետոյ Քաղկեդոնը առաջար-
կեց՝ տեղի գումարման . ժողովոյն բոլոր գործողութեանց և
նստերուն մէջ՝ ամէն ոք գիտէր՝ թէ ժողովը բարեպաշտ
կայսեր ձեռք գումարուած է , և երբեք Հռովմի անուն
չէր յիշուեր . կեղատոս պապին օրով Հռովմայ մէջ գումարուած
ժողով մը կհաստատէ՝ թէ Քաղկեդոնի ժողովը Մարկիանոսի
կայսեր և կ . Պոլսոյ Անատոլիոս եպիսկոպոսին ձեռք գու-
մարեցաւ . ճշմարիտն ալ այսպէս է . Լեոն միայն նախընթաց
տեղեկութիւն մ' ունեցաւ , և այնպէս ալ կվայելէր՝ որովհետեւ
որովհետեւ իր ժողովը մ' էր . Ուստի իւր գետապանները զրկեց ի
Քաղկեդոն , որք են . Պոնտիակոս մի յաւաք երէցաց հռովմ
իւրով , ինչպէս կանուանէ լեոն առ Մարկիանոս գրած թղ-
թերուն մէջ . Պասկաղինոս , եպիսկոպոս Սիկիլիայ . Յուլիենոս
եպիսկոպոս և Լուկենդիոս (երէց) :

Լեոն առ Հարս գրած ժողովոյն մէջ կրտէ , « թող Ձեր
Եղբայրութիւնը համարի՛ թէ ես ատոնցմով կնախադահեմ ձեր
ժողովոյն մէջ , իմ փոխանորդներովս ներկայ եմ ձեր ժողո-
վոյն . Գուք ալ զիտէք՝ թէ ի՛նչ էր մեր հաւատքը որ , ըստ
հին աւանդութեան , և մեր փախաքին վրայ տարակոյս չէք
ունենար : »

Ինչպէս որ կտեսնուի , Լեոն հին աւանդութիւնը կյիշէ ,
իսկ խնդրոց դատաւորութիւնը ժողովոյն կթողու , աւանց
մէջ նստելու իւր վարդապետական գարեւորութիւնը , զոր այ
սօր իւր յաջորդը կպահանջէ :

Միւս կողմէն բառը որ վերը գործածեց , բառական ճիշդ-
նշանակութեամբ պէտք չէ հասկնանք :

Ժողովոյն գործոց պատմութիւնը քննելով , կտեսնենք որ

կայսեր դեսպանները առաջին տեղին բռնած էին, իսկ Հըւ
 ռովմի եպիսկոպոսին դեսպանները և Կ. Պօլսոյ Անատոլիոս
 եպիսկոպոսը ՚ի միասին գոյժեցին իբրև Եկեղեցւոյն Նախագահ .
 երկուտասաներորդ նստին մէջ, մանաւանդ, ևս առաւել յըս-
 տակ կերևի այս ճշմարտութեան ասպացոյցը .

Յակ Սարգիսէի մէջ գումարուած ժողով մը իւր առ
 Լեոն կայսրը գրած թղթոյն մէջ կըսէ՝ թէ ֆաղկեդոնի ժո-
 ղովոյն նախագահ եղան « Լեոն սրբազան եպիսկոպոս մե-
 ծին Հռովմայ յանձն իւրոց դեսպանաց և սրբազան և պա-
 տուական եպիսկոպոսն Անատոլիոս . »

Փոս Սեւոսոյ եօթներորդ գրքին մէջ կցուցնէ իբրև-
 ինքն ժողովոյն, Անատոլիոսը, Հռովմի եպիսկոպոսին դես-
 պանները, Անտիօքայ եպիսկոպոսը և Երուսաղէմի եպիսկոպո-
 սը . սոյնպէս կհաստատեն Կեղբիոսս, Զոնարոս և Նեղոս
 հռոմայի .

Այլև ժողովոյն հայրերէն առ Լեոն ուղղեալ Յուսէպոս-
 Եւսէ մէջ, կհարգացուի՝ թէ ժողովոյն նախագահեցին կայսեր
 պաշտօննայները, Կհեանի թէ ֆաղկեդոնի ժողովն ալ նի-
 կիոյ ժողովոյն ունեցած կերպովը նախագահներ ունեցաւ .
 քաղաքահան իշխանութիւնը առաջին տեղին նստաւ . իսկ ՚ի վա-
 ղուց պատրիարքական ըսուած աթոռոց եպիսկոպոսները ՚իմի-
 ասին Նիսիոսն . ուստի մենք ջանք մը չունինք պնդելու՝ թէ
 Հռովմի եպիսկոպոսը յանձին իւրոց դեսպանաց ունեցն
 չնստաւ . բայց ուրիշ բան է առաջին տեղին նստել, և ուրիշ
 Նիսիոսն, մանաւանդ այն իմաստով՝ ըստ որոյ կհասկնան Հըւ-
 ռովմէականք .

Անժխաեղի իրողութիւնն աս է, թէ Լեոնի կողմէն առ
 Հարս ժողովոյն գրուած Էրեմիոսն Նիսիոսն ժողովոյն մէջ քրն-
 նութեան ներքև ձգուեցաւ և ընդունուեցաւ որովհետև
 համաձայն էր Կեղեցատինոս և Կիւրեղ սուրբ հարց վար-
 գապետութեան, կամ որ նոյն է Եփեսոսի . իբրոք Ս . Կիւր-
 ղի երկու նամակները կարգացուեցան երկրորդ նստին մէջ,
 Էրեմիոսն և բոլոր ժողովը ըսին . « թո՛ղ Հռովմայ
 հին թագաւորանիստ մայրաքաղաքի, Լեոն աստուածահաճոյ
 արհի եպիսկոպոսին թուղթն ալ հիմայ կարգացուի . » Աս ալ
 կարգացուելէն յետոյ, եպիսկոպոսները ազազակեցին . « այս
 է սուրբ հարց հաւատարմ . այս է առաքելոց հաւատարմ . ա-
 մենքս ալ այսպէս կհաւատամք անթիւմա՛ որոց որ այսպէս

չեն հաւատար . Պետրոս խօսեցաւ 'ի լեոն . առաքեալներն այսպէս ուսուցին . լեոն ըստ բարեպաշտութեան և ճշմարտութեան վարդապետած է . կիրեղ ալ այսպէս ուսուցած է : " Մէկ քանի եպիսկոպոսներ լեոնի վարդապետութեան վրայ կասկած ունենալով՝ որոշուեցաւ որ հինգ առուր միջոց ոչ եղևուպետէր և . Պօլսոյ Առտոյնու եղևուպետէ հետ 'ի Բաղդաւ տեն , քննեն . և իմանան . Եթէ այսպիսի յանձնարարութիւն մը Հռովմի եպիսկոպոսին դեպքաններուն տրուած ըլլար . ինչ բաներ պիտի հետեւցունէին Հռովմի աստուածաբանք . 'ի նը պատ իրենց դրութեան . դեպքաններն ալ Անատոլիոսի եղած յանձնարարութեան մէջ մասն ունեցան . այլ անոր համար միայն՝ որ կասկածողներուն մտքին մութ երեցած մէկ քանի լատին բառերը բացատրեն . դեպքաններուն բացատրութեան համեմատ լեոնի թուղթն ալ ուղղափառական համարուեցաւ .

Ժողովոյն մէջ բոլոր եղած բաները յայտնի կցուցնեն՝ թէ լեոնի թուղթը ոչ թէ անոր համար ընդունուեցաւ , որ հեղեղանալիս ունեցող եղևուպետէ ըլլան էր , այլ անոր համար միայն՝ որ աւանդական վարդապետութեան համաձայն էր . Ասոր անհամար ապացոյցները յայտնի են Ժողովոյն գործոց պատմութեան մէջ . Հռովմէական աստուածաբանք մեծ գործ համարած են , Պետրոս խօսեցաւ 'ի լեոն , բառերը , որպէս թէ այս խօսքը որ , ուրիշ շատ մը ծափահարութեանց մէջ ըսուեցաւ , անդրաբեւեռայ իմաստ մը կրնայ ունենալ .

Որովհետեւ Ժողովոյն գործոց մէջ՝ նկատմամբ Հռովմի եպիսկոպոսին պատահած յարգանաց կայթիւնները չափէ դուրս կմեկնեն , մենք անոնց ստոյգ իմաստը բացատրենք .

Մեծն Գրիգոր պապը և . Պօլսոյ Յովհաննէս պատրիարքին 'ի Բաղդաւու Տիտղոսը գործածելուն դէմ դրած թղթերուն մէջ կտրվեցունէ՝ թէ Քաղկեդոնի Ժողովը Հռովմի եպիսկոպոսին տուած էր այդ տիտղոսը . յիրաւի մենք ալ կտեսնենք Ժողովոյն գործոց մէջ՝ որ այս տիտղոսը Հռովմի եպիսկոպոսին տուին անոր դեպքանները . վեցերորդ նրատին մէջ դեպքանաց գլխաւորը հաւատոյ խոստովանութեան ներքեւ այսպէս ստորագրեց . « Պասկաղինոս , եպիսկոպոս , փոխանորդ Տեառն իմոյ լեոնի , եպիսկոպոսի տիեզերական եկեղեցւոյ , քաղաքին Հռովմայ , նախագահելով 'ի Սինհոդիս սահմանեցի , հաւանեցայ և կնքեցի . » Միւս դեպքաններն

ալ գրեթէ այս ձևով ստորագրեցին :

Արդէն, երրորդ նստին մէջ, դեպքանները լեռնի վրայ խօսած ատեննին կըսէին . « Սուրբ և դերերջանիկ պապն իւր լեռն , բնի յիշխանի , զարդարեալ արժանեօք առաքելոյն Պետրոսի , հիման եկեղեցւոյ և վիմին հաւատոյ , եւ այլն » :

Չորրորդ նստին մէջ Պասկաղինոս լեռն սլապի , յիշխանի եկեղեցւոյ դուռ տնտեսուր տուաւ :

Ժողովոյն հայրերը այս կերպ խօսքերը իւր յարգանքով տնտեսուր զոս կհամարէին , որոնց վրայ անշուշտ Հռովմի եպիսկոպոսը կամբարտաւանէր և գոհ կըլլար , աւելի անոր համար՝ որ իւր և Պօլսոյ Պատրիարքին վրայ ունեցած բարձրութիւնը կըստարէին , որմէն կկասկածէր՝ թէ գուցէ քան զինքն առաջին կըլլայ . զի երկրորդ տիեզերական ժողովը երկրորդ աստիճանի հանեց . կայսերական նոր մայրաքաղաքի եպիսկոպոս մը ալ ըլլալովը եկեղեցական իրաց մէջ ազդեցութիւնը կզօրանայ , որ ի հարկէ կհետևէր՝ քանի որ անոր յարաբերութիւնները յաճախ կըլլան կայսերաց հետ : Ուստի աւելի հաւանական է կարծել , թէ ժողովը յիշխանի եկեղեցւոյ տնտեսուր մը Հռովմայ եպիսկոպոսին տուած ատեն լոկ անոր հաճոյք մը ընծայել կուզէր , և ոչ այլ ինչ : Ասիկա ժողովոյն քրտաներորդ ութերորդ կանոնը Հռովմի ընդունել տալու համար էր , որուն վրայ վերը խօսեցանք , եւ դիւրացունելու և Պօլսոյ եպիսկոպոսին երկրորդականութեան խնդիր : Իսկ Հռովմայ եպիսկոպոսները , եթէ հաւատալ կարժէ նոցա յաջորդ մեծին Գրիգորի , այս տնտեսուր յարգանքով կհամարէին :

Տոյն իսկ պապերուն այսօրինակ կարծեաց առջև կարեւորութիւն կրնան ունենալ լեռնի դեպքանաց խօսքերը , եւ ինչ յիմարութիւն վրաստ առնել այս խօսքերն այնպիսի իշխանութեան մը՝ որուն ոչինչ մէկ նշան անգամ Հռովմի մէջ դատապարտուեցաւ . Մանաւանդ թէ ժողովը չէր գիտէր , թէ Հռովմի եպիսկոպոսաց ընծայուած տնտեսուր ոչ թէ անոնց արժանեաց հարկաւոր իրաւունքը՝ այլ միայն յիշխանի ազդեցութեան արդիւնքն էր :

Ժողովոյն յորժերը հաստատելու խնդրոյն գալով , երկու բան պէտք է դիտել . մէկ մը՝ թէ լեռնի վարդապետական նամակը ժողովը հաստատեց . եւ միւս՝ թէ ժողովը ուրիշ քան չէր խնդրեր իրմէն , այլ միայն իւր եւ արեւմտեան է :

կեղեցեաց համաձայնութիւնը , Լեոն քսաներորդ ութերորդ կանոնը մերժեց , ինչպէս որ ըսինք , բայց չկրցաւ արեւմտեայց պէս մերժել տալ արևելեան եկեղեցիներուն ալ :

Ուստի ֆաղկեզոնի ժողովն ալ Հռովմի եպիսկոպոսը չըզումարեց , իւր դեսպաններով փոյն շնախագահեց . եւ եթէ առաջին տեղին ալ բռնեցին ժողովոյն մէջ , ուրիշ բանի համար չէր՝ այլ միայն «*Եւրոպայի Եկեղեցի*» ըլլալուն համար ըստ կանոնաց ժողովոյն , Հռովմի եպիսկոպոսը չհաստատեց ըզժողովը . և «*Եւրոպայի տիտղոսները պապութեան ընծայել ուզուած գերագոյն և տիեզերական հեղինակութեան բնաւ նպատակ մը չեն*» :

Մեր ներկայայնելիք պատմութիւնը չորրորդ և հինգերորդ դարերու մէջ Հռովմի եպիսկոպոսներուն Կիսկոպոսին կաշուելուն բուն եղանակը պիտի բացատրէ :

Բայց , որպէս զի Հռովմայեցի աստուածաբանից բոլոր առարկութիւններն ալ անպատասխանի չթողումք , պիտի քրքրեմք ամէն քնն և քննիչ , յորս կկարծեն անոնք տիմարութեամբ թէ իրենց դրութեան ապացոյց կան :

Չորրորդ եւ հինգերորդ դարերու գլխաւոր գործերէն յիստ առածնին սուրբ Աթանասայ , Գոնատեանց և սուրբ Յովհանն Ոսկեբերանի գործերն են . Պատմութեան քրոնիկաւանդութիւնները քննեմք այս գործոց վրայ :

Նիկիոյ վեցերորդ կանոնին պտուղներէն մէկն ալ Հռովմի եպիսկոպոսին եկեղեցեայ մէջ առաջնութիւն տալ էր . մանաւանդ անոր համար՝ որ արեւմուտքի մէջ ունեցած աշխարհագրական դիրքովը . քաղաքականութեան և կրօնքին մէջ տեղն իրր անջրպետ մ'էր . Եկեղեցիական Կոնստանտնուպոլսի սովորութիւն ըլլալովն հետզհետէ , ժողով մ'եղած ատեն արևելքի մէջ՝ ի հարկէ պիտի հրահրէին զինքը , իրենց հետ ժողովի մէջ պիտի ունենային , եւ բան մը «*Եւրոպայի Եկեղեցի*» ըլլալուն համար : Արդարացի էր ասիկա , որովհետեւ արևելքն ինքնին Կիսկոպոսին եկեղեցին չբաղկացունէր , արեւմտեանն ալ պէտք է որ ի միասին ըլլայ , Հռովմի եպիսկոպոսն ալ համարէն արեւմտից ներկայացուցիչն էր այնպիսի դարերու մէջ , յորս բարբարոսները լեցուն էին , և հոն եղող եպիսկոպոսները չէին կրնար ամբողջին ձգել ու գալ հաստատել ժողովոյն այն վճիռները՝

որոնցմէ իրենց մասնական եկեղեցիք շահ մը չունէին . Սողոմէնոս այսպէս կ'պատճառարանէ* . « ոչ Հռովմի եպիսկոպոսը և ոչ իտալիոյ կամ ուրիշ հեռաւոր աշխարհաց եպիսկոպոսներէն մէկը չկրցաւ գալ այս ժողովը (յՆստիոքայ) , որովհետև ֆրանքները այն ատեն կեղտացւոց հետ կ'պատեւրազմէին . »

Պօղոս կոստանդնուպօլսեցի և Աթանաս աղեքսադրացի հաւատարիմք հաւատոց Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն , կայսեր իշխանութեանէ երես գանող արևելեան եպիսկոպոսներէ դատապարտեցան , և հալածուելուն համար ՚ի հարկէ արևմտեան եպեղեցւոյն պիտի դիմէին և մէջ ձգէին նոյնը ներկայացնող Հռովմի եպիսկոպոսը . Հռովմ քաղաքի եպիսկոպոսը , կրտէ Սողոմէնոս** և բոլոր արևմտեան եպիսկոպոսունք հասկցան՝ որ այս ուղղափառ եպիսկոպոսներուն վրայ զրուցուածը պարզ զբարտուծիւն է , որովհետև արդէն ընդունած էին Նիկիոյ ժողովոյն հաւատքը , և մինչև վերջը նոյնին վրայ հաստատուն կեցած էին . ասոր համար կ'արեկցուծեամք և սիրով ընդունեցին Աթանասը , և անոր պատճառները քննութեան տակ ձգել ուղեցին . Եւսերիոս (Նիկոմիդացին) ասոր վրայ նեղնինկաւ , և գրեց Յուլիոսին .

Եւսերիոս Նիկոմիդացին արևելեան արիանոսաց գլուխն էր , Հռովմի եպիսկոպոսն ալ արևմտեան եպիսկոպոսաց , որ Յուլիոսն էր . Ասիկա հալածեալ եպիսկոպոսաց պաշտպանութիւն ըրաւ ընդդէմ արևելեայց , և իւր Նիկիոյն Բիւնը*** ՚ի գործ գնելով , ճմարիտ եպիսկոպոս ճանչցաւ Արիանոսաց անիրաւ տեղը զբարտածները . Անոնք ալ Անտիօքայ մէջ միանալով թուղթ մը գրեցին Յուլիոսի , որուն մէջ կ'ծու խառութեամբ ըսին՝ թէ ինչպէս իրենք իւր եկեղեցիէն մերժուած Նովատոսի գործին չխառնուեցան , ինք ալ իրենց մէ մերժուածներուն պէտք չէ որ խառնուի . Սողոմէնոս**** այս նամակին վրայ ուրիշ աւելի բաներ ալ կ'աւելցունէ , կ'որ վեցունէ մեղ թէ ըսին արևելեան եպիսկոպոսները . « Հռովմայեցւոց եկեղեցին փառաւոր էր . որովհետև առաքեալներ

* Սողոմէնոս , Պատմ. Եկեղ . Գիրք Գ . ԳԼ . 2 .

** Նոյն , Պատմ . Եկեղ . Գիրք Բ , ԳԼ . Է .

*** Սոկրատ , Պատմ . Եկեղ . Գիրք Բ , ԳԼ . ԺԵ .

**** Սողոմէնոս , Պատմ . Եկեղ . Գիրք Գ . ԳԼ Ը .

հոն բնակեցան . և զի սկզբէն ՚ի վեր մայրաքաղաք բարեպաշտութեան էր , թէ և հաւատոյ վարդապետները հոն արեւելքէ գացած էին . Սակայն անարգար բան մը կերեւեր իբրև ստորին մը նկատուելին , պատճառն որ ազդեցութեան մէջ բարձր եղած տոնին իրենք ալ եկեղեցւոյ բարձրատիճան և մեծամասն թիւէն էին . * Յուլիոս անոնց պատասխանելու տառն չըսաւ թէ եկեղեցւոյ զլուինն եւ եմ յաստատանքն իրենց , այլ վերը յիշուած էկեղեցւոյն շինելու արաւ և անոր ուժով ժողով չեմարեմ և չեմարեմ ըսաւ . Սողոմէնոս կյաւելու (նոյն գլխոյն մէջ) թէ իւր Թոռոյն կարեւորութենէն հետեւած առաջնութիւնը կամ առաւելութիւնը , իրեն վրայ պարտք մը կընէր խնամելու ամէն իրեն գիմողները , որպէս զի պաշտպանութիւն արեւելեան արիոսական հերձուածոյն հալածմունքէն , և իւրաքանչիւրք իրենց եկեղեցւոյն մէջ խաղաղ մնան .

Հռովմայ եպիսկոպոսին պահանջումները էկեղեցւոյն առաւելութենէ մ' անդին չէին անցներ . Արեւելեանները չուղեցին հաւատալ թէ Յուլիոս արեւմտեան եկեղեցւոյ թարգմանն է , ինչպէս որ առ նոսա գրած թղթին * մէջ կականարկէր . Ստոր համար է՝ որ արեւելեան կաթոլիկէ մասին եպիսկոպոսները հալածեալ եպիսկոպոսներուն կամ մանաւանդ սուրբ Աթանասայ խնդրոյն արդար վախճան մը տալու համար , իրենք իրենցմով գումարուեցան . Սարգիսիկէի ժողովոյն ** նպատակն աս էր (յամի 347) .

Միայն ասիկա հերիք է ցընելու՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսին տիեզերական հեղինակութիւնը ճանչցուած չէր , եւ մանաւանդ իւր էկեղեցւոյն առաւելութենէն ալ ժողովոյն դատաստանին ներքեւ էին .

Յուլիոս Սարգիսիկէի ժողովոյն գիր գրեց , որով ինք զինք անպարտելի ընել կուզէր իրեն զրկուած հրաւիրին չկրնալ հնազանդելուն համար . Իրկու քահանայ և սարկաւագ մը զըրկեց . ժողովոյն նախագահն ալ կորդուբացի Ռսիոս եպիսկոպոսն էր .

Սուրբ Աթանասայ եւ ուրիշ արեւելեան եպիսկոպոսներու վրայ Արիոսականաց քսութիւնները քննուեցան . Յայտնի եղաւ ասոնց անմեղութիւնը եւ ուղղափառութիւնը , եւ

* Թուղթ Յուլիոսի առ արեւելեան , ՚ի Հատագովութեան Ս. Աթանասայ Յօդ. 26 :

** Սոկատ , Պատմ. Եկեղ. Գիրք Ա. Գլ. Ի . :

վերահաստատեցան իրենց ակթուներուն վրայ ըստ օրինի ,
 Յուզիտի ձեռօք արդէն դումարուած ժողով մը այս վճիռը
 սուած էր , բայց անիկա բաւական եղած չէր : Միլանի մէջ
 գումարուած ուրիշ արեւմտեան ժողով մը ազալեց զկոստաս
 կայսրը՝ որ իւր արեւելից ինքնակալ կայսր եղբօր հետ ժողով
 մը գումարեն երկու կայսերութեան եպիսկոպոսներէն , այն
 ատեն երկու կայսերք ալ Սարգիկէի ժողովը գումարեցին ,
 ուր արեւելեանները պիտի միանային արեւմտեայց հետ՝ որպէս զի
 կնճիւրը լուծուէր :

Արիտեսանք , տեսնելով որ քիչուոր են , պաաճառներ
 բերին թէ կորդուբացի Ռսիոս եպիսկոպոսին նախագահու
 թեան տակ գումարեալ ժողովին ո՛չ կներկայանան եւ ո՛չ ա
 թու կունենան :

Սարգիկէի ժողովը ալ , ինչպէս տեսանք , չգումարեց և չնա
 խագահեց Հաովմի եպիսկոպոսը , Ռսիոս անոր դեպպանը չէր ,
 ինչպէս հաովմայեցի աստուածաբանք առանց վաստից կարն
 դեն , և երեսօթսանները մասնաւոր պատիւ մը երբեք չունեցան :

Յուզիտ առ արեւելեայս յանուն Հաովմի մէջ գումարեալ ժո
 ղովի գրած նամակին մէջ կյանդիմանէ զիրենք , թէ ինչո՞ւ
 Նիկիոյ հաւատքը հաստատուն պահող եպիսկոպոսներն և զՎթա
 նաար դատապարտեցին , բանի տեղ չդնելով այն «~~էր~~»
 ըստ որում օրէնք էր արեւելքի մէջ բան մը չորոշել առանց
 արեւմտից առաքելական ակթուոյն գիտութեան . « չէ՞ք գի
 տեր , կրտէ . . . . . այնպէս է՝ որ առաջ մեզ գրուի » :

Սարգիկէի ժողովը այս «~~էր~~» ամբացուց իւր երրորդ
 կանոնովը , զոր այսպէս առաջարկեց Ռսիոս . « Մի և նոյն նա
 հանդի եպիսկոպոսներ եթէ հակառակութիւն մը կամ վէճ
 մը ունենան , երկուքէն և ոչ մէկն ալ պէտք չէ՝ որ ուրիշ նա
 հանդի մը եպիսկոպոսն իրաւընտիր որոշէ , եթէ դատապար
 տեալ եպիսկոպոս մը իւր իրաւանց վրայ վստահացած՝ կուղէ
 նոր քննութենէ անցնիլ ժողովոյ մը մէջ . ՅԱՐԳԵՆՔԻ , ԵԹԷ
 ՉԵՉ ԱԼ ԲԱՐԻՌՔԻ ԿԹՈՒԻ , սուրբ Պետրոս առաքելոյն յիշա
 տակը , թո՛ղ որոնք որ պատճառ մ՝ ունին Գրե՛ն ՅՈՒԼԻՌՈՍԻ ,
 ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՀՈՒՎԻՄՅՅ . եթէ նա՛նոր քննութիւն կամ դա
 տաստան յարմար կտեսնէ , դատաւորներ որոշէ , իսկ եթէ
 ոչ , անոր կարգադրութիւնը կամ հրամանը յարգուի » :

Ժողովը այս առաջարկութիւնն ընդունեց , և Գաւդէն
 տիոս եպիսկոպոսն ալ յաւելցուց (կ.՛ն . 4)՝ թէ քննութեանց

կամ հարցութորձոյ ժամանակ դեռ Հռովմի եպիսկոպոսին կողմանէ քնութիւնը չկատարուած՝ մերժելի եպիսկոպոսին տեղը ուրիշ մը չդրուի : Ժողովը (Կան. 5 Յուն. , 7 Լատ.) իրար ետեւէ շարեց և խռկեց առ Հռովմ բողոքոյ կանոնները :

Հռովմէական աստուածաբանք այս կանոններով կ'յոխորտան . բայց հասկնալու համար՝ թէ որչափ հակառակ են ասանք իրենց դրութեան , հերիք է որ ուշագրութեամբ կարգան . Ապաքէն , Ժողովը այս գործողութեանց մէջ , ոչ թէ միայն Կիւստանտնուպոլիսի իշխանութիւն մը չճանչցաւ Հռովմի եպիսկոպոսին վրայ , այլ և իբր արեւմտից երեսփոխան Հռովմի աթոռոյն գիմելու համար հաստատուած անգամ ընդհանուր ձևով մը չօրինադրեց , այլ ի պարագայից բերմանէն , Մեծ աթոռոց արիտականներէ հալածեալ եպիսկոպոսներէ զատ , որոց քննութիւնները պիտի ըլլային , արեւելքի մէջ շատ մը մանր եպիսկոպոսներէ և քահանայներէ կրաղկանար Ժողովը , որանք չէին կրնար համարուիլ համօրէն եկեղեցւոյ ներկայացուցիչներ . Ահա առոնցմէ դումարեալ Ժողովն է , որ վերջնական վճիռները Հռովմէ Յուն. եպիսկոպոսին կ'ընդունուի . ոչ թէ ընդհանրապէս Հռովմի որ և է եպիսկոպոսին , այլ Յուլիոսին . որոնք իրենց ղեկավարութեամբ չեն ընդունուի . Պարտաւորութեամբ իրենց կարծէ , եւ նոյն առաւելութիւնը իբր նոր եւ բացառիկ կնկատէ : Այսպիսի որոշումը ոչ պապքէն հաւատարազօր է այս յայտնի ճշմարտութեան , թէ պապը օրինական իրաւունք մը չունէր ոչ ծիսական խնդիրներու եւ ոչ ալ եկեղեցւոյ ընդհանուր կառավարութեան մէջ . Եթէ Հռովմի եպիսկոպոսին՝ որ եւ է իրաւունք մը ունենալուն հաւատային , միթէ անձնական առաւելութիւն մը չունէր անորմէն ատեննին՝ այնպիսի մեծ պատիւ մ'ընել կ'ուսածէի՞ն :

Ժողովը շատ մը սինհոդական թղթերով ծանոյց կա՛մ հրատարակեց իւր վճիռները * , որ Աթանասայ և ուրիշ արիտականներէ հալածեալ և աթոռներէ ընկեցեալ ուղղափառ եպիսկոպոսաց խնդրոյն ներքին խորերը թափանցելով գործեց :

Հռովմայեցի աստուածաբանք Ժողովին կողմէն Հռովմի եպիսկոպոսին գրուած նամակը աւելի յոխորտանօք կ'իշխեն ,

* Տես զԹուղթ Յուլիոս առ արեւելացս , ՚ի Ջատագովութեան սրբոյն Աթանասայ :

** Աթան . Ջատագ . ընդդէմ Արիտականաց , Հիլարիոս Պոստոլեայի . Հատուած : Թէնդորետոս . Պատմ . Սկզբեց .

անոր մէջ սա խօսքերը կենալուն համար .

« Եւ դու , եղբայր սիրեցեալ , որ թէպէտ մարմնով բաժանեալ ես , բայց մէջերնիս եղած միաբանութեան եւ բաղձանքներնուդ նայելով , 'ի սրտէ մեզի հետ ես . Ժողովին ներկայ չըլլալու համար մեզի բերած պարտաւորութեան քաբի և հարկաւոր բաներ են . որովհետեւ հերժուածող դայլերը 'ի քո բացակայութեանդ կրնային յաջողիլ և դողաբար դարանի նստիլ . հերետիկոս շուները կրնային հաշել և անյազկատաղութեամբ պատառումներ ընել . վերջապէս դժոխական վիշապը իւր թունալից հայհոյութիւնները կրնար սփռել . Աղէկ և խիտտ յարմար կըլլար ամէն նահանգի եպիսկոպոսները ժողովել 'ի մայրաքաղաքն և կամ որ նոյն է յաթոռ Պետրոսի , բայց ամէն եղածները մեր թղթերէն պիտի իմանաք . մեր երիցակից Արքիդամոս և ֆիլոքսենոս եղբայրներն ալ և որդմեակն մեր լէոն սարկաւազ բերանացի կպատմեն » .

Մենք մայրաքաղաք (քարիթալ) թարգմանեցինք լատիներէնի մէջ (քարութ) դուլս ըսուածը , և կկարծենք թէ ժողովոյն իմաստն ալ այն էր , որպէս զի մի և նոյն պարբերութեան մէջ նահապետ բառին իմաստին հետ հակասական մը չպատահէ . Ժողովոյն նայելով , հաւաքումը 'ի Հռովմըլլան աղէկ էր , ինչպէս որ Յուլիոս ալ կուղէր , կրկին պատճառաւ . մէկ մը՝ որ Հռովմ կայսերութեան մայրաքաղաքն է . մէկ մ' ալ՝ որ սրբոյն Պետրոսի աթոռն էր , Հռովմեական աստուածաբանք (+ քոմ) բառը քոմ-ի թարգմանած են , բայց ասով ալ բանմը չեն շահիր . որովհետեւ այս բառը թէ քոմ կնշանակէ և թէ նահապետութեան ձեւաւորութեան անհոգութեամբ թող Հռովմի եպիսկոպոսը քոմ-ի եկեղեցւոյ ըլլայ առաջնութեան պատուով , և իբրեւ քոմ-ի անհոգութեամբ կուրանայ . թող եկեղեցւոյն ձեռք հաստատուած նուիրապետութեան կարգին մէջ առաջին ըլլայ . ատոր ալ ըսելիք չունինք , ինչ բանի կուգայ այնուհետեւ Սարգիկէի ժողովոյն նամակը այնպէս մեկնելն , ու թարգմանելն , որմէն բնաւ իրենց դրութիւնը պաշտպանող կէտ մը չեղեր .

Ժողովոյն այս բառը իրենց դրութեան իմաստով մեկնողները ինչո՞ւ լուութեամբ կանցնին անոր դործոց բացայայտ արգեանց վրայէն . ինչո՞ւ չեն յիշեր՝ թէ կոստաս եւ կոստանդոս կայսերք գումարեցին ժողովը , ինչպէս նոյն ինքն ժողովը եւ ամեն պատմիչները կվկայեն . թէ գումարուե-

ցաւ՝ որպէս զի արդէն Հռովմի մէջ Ոսիոսի և ոչ դեսպաններու * նախագահութեամբ գումարուած ժողովին ձեռօք պապին տուած վճիռը քննուի . վերջապէս ինչո՞ւ չեն յիշեր՝ թէ փոխանակ պապէն հաստատուելու՝ ժողովէն հաստատուեցաւ պապին վճիռը , և մէկ քանի՛ալ եկեղեցական արտունութիւններ տրուեցաւ պապին** :

Այս անհերքելի իրողութիւնները «Իւր Բարձրաւորութիւն» աւելի բան կրայատրեն պապին դերիշխանութեան վրայ , և կցուցընեն Սուրբ Աթանասին դատին բնութիւնը .

Քննենք Դոնատեանց խնդիրը .

Չպիտի պատմենք մանրամասնաբար այս հերձուածոյն ամէն պատճառները , որ երկար ատեն տառապեցուցին Ափրիկէի եկեղեցին . Յարակից շատ մը իրողութիւններէ պիտի եզրակացունենք՝ թէ եկեղեցին պառակտող խնդիրները լուծելու համար թէ՛ հերձուածողք և թէ՛ ուղղափառք եպիսկոպոսութեան իրաւատութիւնը կճանչնային :

Այս բանին համար երկուստեք բազմաթիւ ժողովներ գումարուեցան , և փոփոխակի զիրար բանադրեցին , կոտանդիանոս աթոռ նստելէն անմիջապէս վերջը՝ կարթագինէի կեկիլիանոս եպիսկոպոսին դրեց՝ թէ իրեն ստակ պիտի տայ , եւ տեղակալներուն ձեռօք պաշտպանութիւն ընէ , որպէս զի հերձուածողները նուաճէ : Ասոնք ալ իրենք զիրենք արդարացունել ջանացին կոտանդիանոսի առջև , և ըսին՝ թէ զիրենք դատապարտող եպիսկոպոսները հակառակորդ և դատաւոր միանգամայն են , և ազաչեցին՝ որ դատաւորներ հաստատուին կեղտացի եպիսկոպոսներէն՝ որ հոն կդտնուէին այն ատենները . կայսրը հաւանեցաւ , և դատաւոր հրատարակեց ժամանակին ամենէն դիտուն և երեւելի եպիսկոպոսներէն երեք անձինք . Մաթեմոս կողմնիայ , Հուսթիւ կիոս Աւտունայ և Մարինոս Աւլէսի . Հռովմ դրկեց ասոնք , որպէս զի երթան հոն և Մելիտադէս Հռովմի եպիսկոպոսին եւ Մարկոսին*** հետ մէկտեղ կեկիլիանոսի և հակառա-

* Ըսածնիս հաստատելու համար ժողովին ստորագրութեան առաջինտողը յիշել բուսական է , « Ոսիոս , Ապանից , Յուլիոս Հռովմաց , հանդերձ Արքիտամոս և Փիլոքսենոս քահանայիք , և այլն » : Ս . Աթան . Զատա , ընդդէմ արիտականաց , հատուած 50 :

** Սուրբ Աթան . Զատա . ընդդ . Արիոս . եւ պատմ . Արիոս . եկեղեց . պատմ . Սոկրատայ , Աղոմէնի եւ Թէոդորիտայ : Կործք ժողո . Ի Հաւաք . Հ . Լսպ :

*** Հմուտ մարդոց շատերը կմիաբանին ըսելու թէ այս Մարկոսը ազգեցութեան աէր երէց մ' էր , որ Սեղեւոսարտէն յետոյ Հռովմի եպիսկոպոս եղաւ :

կորդաց վէճը լսեն ։ Եւսերիոս ։ այս առթիւ կայսեր առ
 Հռովմի եպիսկոպոսն և Մարկոսն գրած նամակն իւր պատ-
 մութեան մէջ կ'ընչէ ։ Մենք թէ այս նամակը և թէ Դո-
 նատեանց առ կայսր ուղղած աղերսագրոյն համառօտ քա-
 ղուածը պիտի թարգմանենք ։ Այս երկու կտորները Դո-
 նատեանց դատին իսկութիւնը կ'մեկնեն , և կ'ապացուցանեն՝
 թէ Հռովմէական աստուածաբանք բնաւ իրենց դրութիւնը
 պաշտպանելու համար այս դատը չեն կրնար փաստ առ-
 նուլ ։

Առաջ տեսնենք Դոնատեանց աղերսագրոյն քաղուածը՝
 սուրբ Ոսկատիոսէն* առնելով ։

« Աղաչեմք զքեզ , կայսր մեծապայծառ , արդար եւ
 ուղիղ գերդաստանի ժառանգ . ձեր հայրը իւր կայսերակցաց
 պէս հայածող չեղաւ , որով Ափրիկէն երկպառակող յան-
 ցանքը կեղտաց աշխարհին մէջ տեղի չունեցաւ . կաղաչեմք
 զձեր բարեգթութիւնը , որ մեր այս խնդրոյն կեղտացի դա-
 տաւորներ որոչէք » ։

Այս աղերսագրոյն հետեանքն այն եղաւ , որ Կոստան-
 դիանոս վերը ըսած երեք կեղտացի եպիսկոպոսները որոչեց ,
 եւ Հռովմի եպիսկոպոսին և Մարկոսին զրկեց , որ 'ի միասին
 քննեն պատճառները և դատեն , Կոստանդիանոս այս օրինակ
 գրեց առ Հռովմայեցի երկու դատաւորներն** ։

« Կոստանդիանոս , օգոստոս , առ Մելիտադէս եպիսկոպոս
 քաղաքին Հռովմայ և առ Մարկոս*** ,

* Սուրբ Ոսկ . գիրք Ա . ընդդ . Պարմենայ ։

** Եւսեր . պատմ . եկեղեցւոց Գիրք Ժ . Գլուխ Ե .

*** Այս Մարկոսը շատ նեղը ձգած է Հռովմէական աստուածաբանները ։ Եթէ
 այս Մարկոսն անունը տրուած չըլլար Հռովմի եպիսկոպոսն հետ , դժուարութիւն
 չէր Քար մեկէն Հռովմի եպիսկոպոսը « գերագոյն » դասաւոր անուանելու , եւ կեղտո-
 սի եպիսկոպոսներուն մեկտեղ ըլլալն այ կրնար մեկնուիլ իրեւ հարկաւորութիւն խա-
 փանելու ' Իոնատեանց պատուարները , որ գուցէ ստեղծէին կ'յաժ վճիռներն՝ իրենց
 բանին չգալուն պէս ։ Իայն Մարկոսն միայն անունը չերիք եղած է այս ենթադր-
 ութիւնը անկարելի ընելու ։ Պարմենոս այնպիսի համոզուած էր այս ճշմարտու-
 թեան , այնպէս որ ստիպուեցաւ պնդելու ելլել թէ այս անդ ընդօրինակողներու վը-
 րիպակը կ'այ , եւ « անօրոս » բառին տեղ « իեռարքի » պիտի ըլլայ ։ Այս
 ենթադրութեան սխալն ինքնին յայտնի է , և Եւսերի սկզբնագիրը խաղախիտէ գատ
 ուրիշ շահ մը չունի . առաջին , « իեռարքի » բառը « եպիսկոպոս » կը շանակէ ,
 և Կոստանդիանոս արդէն այդ անունը տուած է անուանելով « եպիսկոպոս Հռովմայ » .
 ինչ հարկ կար մի եւ նոյն յատկութիւնը « երկու անգամ » յիշել մեկ տող մէջ ։
 Երկրորդ որ « իեռարքի » բառը եպիսկոպոս բառի նշանակութեամբ դեռ չէր գոր-
 ծածուեր 'ի չորրորդ գաբու ։ Գիտունները ընդհանրապէս այս փաստերը մէջ բերած
 ին Պարմենոսի դէմ , թո՛ղ որ քամն հին եւ վաւերական յիշատակարաններ միայն

« Ափրիկէի փոխ — Բդեաշխ պերճապատիւ Անքելինոսէն նամակներ ընդունեցի , որոնք կարթագինէի Կեկիլիանոս եպիսկոպոսին դէմ շատ մը ամբաստանութիւններ կպարունակէին , և գրուած էին իւր պաշտօնակիցներէն . Մենք ցաւեցանք թէ ինչո՞ւ նախախնամող Աստուծոյ մեր կռաւ վարութեանն յանձնած այս գաւառներուն մէջ , յորում բազմաթիւ են ժողովուրդք , այսչափ երկպառակ կըլլայ եկեղեցին . և ինչո՞ւ եպիսկոպոսներն այսչափ իրարու հետ անմիաբան են . Եւ «—» որ Կեկիլիանոս զինքը ամբաստանող տասն եպիսկոպոսներով և իւր ջատագով ուրիշ տասն եպիսկոպոսներով Հռովմ գայ , որպէս զի՛ հոն յեր և յեր պաշտօնակց Հռութիկոսի , Մաթերնոսի և Մարինոսի առջև զորոնք յատուկ այս բանին համար Հռովմ կըրկեմ , իւր պատճառները լսել տայ , և անոր փոխարէն , ինչպէս որ դիտէք , ամենասուրբ օրէնքը ՚ի գործ դրուի . Արդ որպէս զի լաւ տեղեկութիւն ունենաք գործին վրայ , Անքելինոսի ձեռօք ինձի եկած թղթոց օրինակները քեզ յեր պաշտօնակցներն յանձնած եմ . Ձեր խոհականութենէն կպահանջուի որ այս թղթերը կարգալէ յետոյ դատաստան ընէք , ինչպէս որ արդարն է , և օրինաւորապէս վէճը լմնցունէք : Դուք ալ դիտէք թէ ո՞ր շափ պատկառելի է ինձի կաթողիկէ եկեղեցին . և որչափ կփափաքիմ որ ձեր մէջ հերձուած և վէճ չկենայ :

Պահպանեսցէ զձեզ Աստուած մեծ , սիրելիքդ իմ , ընդ երկայն աւուրս » :

Այս խօսքերէն կհետևի , թէ Դոնատեանք ոչ թէ Հռովմի , այլ կայսեր բողոքեցին . թէ Հռովմի եպիսկոպոսին երաւընարութեան չդիմեցին , այլ Կեղտացի եպիսկոպոսաց . թէ Հռովմի եպիսկոպոսն և զՄարկոսը կեղտացի եպիսկոպոսաց հետ խառնողը կայսրն եղաւ . Այս ամենուն մէջ Հռովմի եպիսկոպոսին գերիշխանութիւն տուող փաստի մը գոնէ չուքը կերևի՞ արդեօք . Յայտնապէս բնա՛ւ ոչ . ժողովին տեղն ալ կայսրը որոչեց , որովհետև Ափրիկէէն և Կեղտաց աշխարհէն դիւրաւ կընային հոն միանալ . Միլտիադէսին ու Մարկոսին Դոնատեանց ուղած դատաւորներուն հետ միանալը ասոր հա-

« մաքրոս » բառը դրած են . Պէ՞տք է սկզբնագիր մը խորդախել , եւ տեղը դէշ բառ մը դնել , հռովմեական աստուածաբանից կամքին յորմարեղև համար , Նպատակը չկրնար արդարացունել գործը .

մար է միայն : Անպատիւ բան մը կըլլար՝ եկեղեցական խնդրոց քնութեան համար եպիսկոպոսներ զրկել Հռովմ , և անոր եկեղեցւոյն գլխաւորներէն բնաւ մարդ մը չխառնել անոր մէջ : Ասկէց կրնաս հասկնալ թէ ինչո՞ւ կայսրը Միլիտիադէսն ու Մարկոսը Դոնատեանց խնդրոյն մէջ խառնեց , թէ և յատկապէս ուզուած չէին :

Աւրիշ տասն և հինգ իտալացի եպիսկոպոսներ ալ այս գործին մէջ մտան . Ժողովը 'ի նպաստ կեկիլիանոսի վճռեց . Հռովմի եպիսկոպոսն ալ չժողովոյն մէջ ըլլալով՝ վճիռն ի հարկէ սահմանական պիտի համարուէր , եթէ գերագոյն հեղինակութիւն ունենար վճռոց մէջ . Այսպէս չեղաւ . Դոնատեանք տրոնջեցան՝ թէ իրենց դատաւոր խնդրած կեղտացի եպիսկոպոսներն խիստ քիչ եկան Ժողովոյն անդամոց թուոյն բաղդատութեամբ . ուրիշ աւելի մեծ ժողով մը ուզեցին , յորում պիտի քննուէր խնամով իրենց պատճառները :

Կոստանդիանոս այս ժողովը Առլէս գումարեց . իւր կայսերութեան զանազան նահանգներէն բաղմաթիւ եպիսկոպոսներ ժողովելով , ըսել կուզենք , Արևմուտքէն , որովհետև դեռ հռովմէական կայսերութեան այս մասին վրայ միայն կիշխէր : Եւսերիոս կ'ըլլէ նամակմը , զոր այս միջոցին կայսրը Սիրակուսայ եպիսկոպոսներուն գրեց ստիպելով՝ որ Առլէս ժողովուն : Այս նամակը իր յատուկ կարևորութիւնն ունի . պատճառն որ մէկ մը կ'հաստատուէ՝ թէ Հռովմի մէջ տրուած վրճիւր աննորոգելի կամ անփոփոխ մնալու հիմը չունի , մէկ մ'ալ թէ Առլէսի ժողովն ալ կայսրը ինք հրաւիրեց : Ժողովոյն հայրերն ալ ասիկա կ'հաստատեն իրենց առ Հռովմի եպիսկոպոսն ուղղած նամակերու մէջ : Հռովմի եպիսկոպոսն այն որ է՝ Սեղբեստրոսն էր , որ յաջորդեց Միլիտիադէսի . Դոնատեանի յատկութեամբ Առլէս ղրկեց կղողիանոս և ղեւտան երէցներն եւ կիրակոս ու Եւգինէոս սարկաւազները , Ժողովը գումարեցաւ 315 թուականին , Նիկիոյ մեծ ժողովէն տասն տարի յառաջ . Նախագահեց ժողովոյն Մարինոս Առլէսի եպիսկոպոսն . Հռովմի ժողովոյն վճիւրը վերահաստատուելէն յետոյ , եպիսկոպոսները մէկ քանի հարկաւոր կանոններ ալ սահմանեցին , և առ Սեղբեստրոս ղրկեցին այս նամակով .

« Մարինոս , և այլն և այլն , առ ամենասիրելի պապ Սեղբեստրոս , ողջոյն յաւիտենական 'ի Տէր :

Միացեալք 'ի յօդ փոփոխակի սիրոյ , և 'ի միութեան

կաթուղիկէ մօր մեր ամենեցուն , 'ի քաղաքէս Առլէսի՝ ուր զմեզ ժողովեց ամենաբարեպաշտիկն կայսր, ող ջունենմբ զձեզ, հայր Գերապայծառ , պարտուպատշաճն յարգանօք :

« Օրինաց և աւանդութեան վտանգաւոր և անսանձ թշնամի մարդիկներու ձեռօք շատ նեղութիւն կրեցինք . բայց , զի ինչպէս յայտնուեալն Աստուծոյ , որ 'ի մեզ ստեղծեալն է ինչպէս ճշմարտութեան , կարկեցան և չկրցան իրենց տիրաստանութիւնները հաստատել . ուստի ըստ դատարանի Աստուծոյ երկնեցոյն՝ որ զիւրսն ճանաչէ՝ դատապարտուեցան :

« Իցիւ թէ և դուք , որքան ինչպէս , այս տեսարանին ներկայ գտնուէիք . Կհամարինք՝ թէ աւելի ազդական կըլլար թշնամեաց դէմ հանուած վճիռը , և եթէ մեզի հետ մէկ տեղ դատապարտէիք , աւելի մեծ ուրախութիւն մը պիտի զգայինք . բայց , ինչ օգուտ , չկրցիք թողուլ այն տեղուանքը , ուր առաքեալները միշտ հսկեցին , և իրենց արեամբը Աստուծոյ փառաց մշտնջենապէս վկայեցին :

« Սիրելի եղբայր , մեր ժողովոյն գումարումը միայն առաջակայ դործին համար հարկաւոր եւ օգտակար չհամարեցինք , այլ եւ շատ մը բաներու համար՝ որոնց մեր իւրաքանչիւր նահանգները պէտք ունէին , ահաւասիկ մեր սահմանած կանոններն ալ ձեզի կղրկենք , որպէսզի դուք ալ որ մեք հեղինակութիւնն ինչպէս , տեղեկութիւն ունենաք ամեն բանի » :

Արեւմտից մէջ ընդհանապէս ջանք մը կայ հաստատելու՝ թէ Առլէսի ժողովը , ինչպէս այս վերջին խօսքերը կցցընեն , ընդհանուր հեղինակութիւն մը կճանչնար Հռովմի եպիսկոպոսին վրայ :

Բայց չեն մտածեր՝ թէ ժողովը ազատ յամենայն գործակցութենէ Հռովմի եպիսկոպոսին գործեց . թէ Հռովմի եպիսկոպոսը անոր շնախագահեց . թէ Հայրերն իրենց այս թղթովն Դոնատեանց դատապարտութեան միջոցներուն մէջ Հռովմի եպիսկոպոսին իշխանութեան բնաւ կարեւորութիւն չտուին . թէ Հայրերը Հռովմի եպիսկոպոսին հաւանութիւնը կամ համաձայնութիւնը միայն արարողական կանոններուն համար կհասկնային . թէ Հայրերը պարզապէս տեղեկութիւն մը կուտային անոր , որպէս զի , շնորհիւ մեծ իշխանութեան և որքան ինչպէս յայտնուեալն Աստուծոյ , եպիսկոպոս մ'ըլլալուն յատկութեամբ , նոյն կանոնները բողբին ալ ծանուցանէ :

Այս թուղթը սա միայն կապացուցանէ՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսը ճանչցուած էր իբրև առաջին յարեմուտս, 'իսպատճառս ուրիշ հեղինակութեան և արժանեաց իւր աթոռոյն, և թէ բնական անջրպետ մ' էր Արեմուտքի և Արեւելքի ուրիշ աթոռոց մէջ : Առէսի ժողովին իմաստը ստուարացունել կրլայ եթէ ուրիշ բան փնտռենք մէջը, բաւական է՝ այսչափի դիտողութիւնը՝ թէ ժողովը, առանց մասնակցութեան Հռովմի եպիսկոպոսին, անկախութեամբ գործեց, պապին նախագահութեամբ 'ի Հռովմ գումարուած ժողովոյ մը վճիռն հաստատեց, որ բաւական է ապահովութիւն տալու՝ թէ այսօր արեմուտքի մէջ պապին ընծայուած իշխանութիւնը այն ատեն բնաւ նշանակութիւն չունէր :

Ուրեմն հռովմէական աստուածաբանք Դոնատեանց խնդիրը պապական գերիշխանութեան փաստ համարելով մեծապէս կսխալին :

Քննենք Ս . Յովհան Ոսկեբերանի գործն ալ :

Կոստանդնուպօլսոյ մեծ և սուրբ եպիսկոպոսն Ոսկեբերան խիստ պարզ արարողական կարգերու մասին ունեցած հաստատամտութեամբը Եւդոքսիա կայսրուհւոյն, շատ մը եպիսկոպոսներու և եկեղեցականներու ատելութիւնը իւր դէմ գրգռեց*, թշնամիները Ս, Ղեքսանդրիոյ թէոփիլոս եպիսկոպոսը իրենց կուսակից ունեցան : Թէոփիլոս խեղճ վանականներ դատապարտած էր իբրև Որոգինեան, Ասոնք ալ զիրենք թէոփիլոսի դատապարտութենէն խալսելու համար է . Պօլիս եկած էին . Որոգինեանութեան հռչակաւոր խնդիրը կսկսէր այնուհետև վիճաբանութեանց վերստին նիւթ ըլլալ : Ս . Ոսկեբերան օգտակար չհամարեց քննել խնդիրը . բայց Եւդոքսիա, որ բնաւ կնիկներու չլայլելու ուստուածաբանական խնդիրներու մէջ նետուելու բնութիւն մ' ունէր, վանականաց կողմը բռնեց ընդդէմ թէոփիլոսի, որուն եւ հրաման զրկուեցաւ՝ որ է . Պօլիս գայ . թէոփիլոս դեռ Պօլիս չեկած, Ոսկեբերան՝ կայսրուհւոյն ատելութեան նիւթ եղած էր . կայսրուհին կխորհէր որ այս մեծ մարդէն առնելիք

* Երբ այս տեղ համառօտելիք իրողութիւնները Ս , Յովհան Ոսկեբերանի աշակերտ և պատմաբան Պալլատի հեղինակութեան, Սոկրատայ, Սոքրմենի և Թեոդորիսայ եկեղեցական պատմութեանց, և Յովհան Ոսկեբերանի գործոց, և այն պաշտօնական գրութեանց վրայ կ'էնթեմը, որոնք կամ Պարոնիոսի և կամ Լապպէի Հաւաքումն ժողովոց բաժն գործոյն մէջ կգանուին :

վրիժուն համար ձեռքի գործիք ընէ դիժուրիլուսը , որովհետև չկրցաւ իւր հաճոյիցը գործածել զՍսկերբերանք , թեօրիլուս , որ կոստանդնուպօլիս կանչուեցաւ իբրև յանցանաւոր , յանկարծ դատաւոր որոշուեցաւ այն անմեղ արքեպիսկոպոսին՝ զոր , ըստ կանոնի , չէր կրնար դատել : Միաբանեցաւ թէ՛ս վիլլոս քանի մը կուսակից եպիսկոպոսներու հետ . արծաթով եւ խոտոմամբ մէկ քանի եկեղեցականներ ալ թունաւորեց . արքունիքն ալ իւր կռնակն առած՝ երեսուն և հինգ եպիսկոպոսներով ժողովակ մը գումարեց քաղկեդոնի մօտ Բէսնէ (ֆրնտըքլը անունով անդ մը (403)) . Այս եպիսկոպոսները ամբաստանող , վկայ և դատաւոր միանգամայն էին . Կ . Պօլլիս չէին կրնար ընել ժողովալին , որպէս զի թշնամութիւննին երևան չգայ , և զի իւր հովիւը սիրող հաւատարիմ ժողովը գէն կլախնային . Երեսուն և հինգ եպիսկոպոսաց քսան եւ ինն եղիպտացի էին . Ոսկերբերանի թշնամիք Բէսնէ ժողովուած ատեն , քառատունի չափ հաւատարիմ եպիսկոպոսներ ալ անոր քով գումարուած էին կայսեր հրամանաւ թէօրիլուսի դատաստանը տեսնելու համար : Ս . Հայրապետը ժողովին հետ խօսած միջոցին Բէսնէի չարաժողովէն երկու պատգամաւորներ եկան , որ զինքը դատի կկանչէին . Չեմ կրնար իմ թշնամիներս դատաւոր ընդունիլ ըսաւ սուրբ հայրապետը . Ատնք ալ բնաւ խակ դատը չտեսած Արկադէոս կայսեր գրեցին թէ քնք պարտաւոր է աքսորելու , և նաև պատժելու անգամ . պատճառելով թէ կթշնամանէ թագաւորական մեծութիւնը եւ կնախատէ զկայսրուհին Եւդոքսիս իւր քարոզներուն մէջ : Ասիկա ուրիշ բան չէր , այլ ճիշդ Ոսկերբերանի մահը խնդրել : Համօրէն ժողովուրդը զայրացաւ Բէսնէի չարաժողովոյն դէմ , և վառեցաւ ի նախանձ պաշտպանութեան սուրբ հայրապետին , որ և չէր ուղեր ձգել քաղաքը մինչև որ բռնի ձգել չտային . կայսրը կոմսի մը հրաման ըրաւ աքսորելու զհայրապետը , եւ բռնութիւն ալ գործածելու՝ եթէ հարկաւորի . Սուրբը այն միջոցին՝ յորում իւր հաւատարիմ որդիքը թեթև տքնութեամբ զինքը կպահպանէին , ելաւ իւր տունէն և զինքը բռնելու եկող զօրականին անձնատուր եղաւ . Օր մը մինչև երեկոյ ապահով տեղ մը արգիլեցին , և գիշերը մութ ատեն նաւահանգիստը բերին . Քայց , այս ամէն զգուշութեանց ներհակն ըլլալով , ժողովուրդը տեսաւ՝ որ իւր հովիւը կը յափշտակեն , բաղմութեամբ ետեէն դնաց լալով : Ս . Ոսկեր

բերան նաւ մը դրուեցաւ , և դեռ չլուսցած ճամբայ հանուելով՝ Բիւթանիոյ եզերքը հանուեցաւ :

Այս սարսափելի անարդարութիւնը ընդհանուր քրթմնչմանց տեղի տուաւ . թշնամեաց շատը զղջացան իւրեանց զրպարտութեանց վրայ , Ժողովուրդը պաշարեց բոլոր եկեղեցիները և իւր աղաղակներով դղրդեցոյց . Անմիջապէս պատահած սոսկալի գետնաշարժը զարհուրեցոյց իւրագոյնիստ , որ բուն հեղինակն էր յանցուածոյն , իւր անիրաւութեան հետեանքը համարեց զայն՝ և վերստին կանչեց չուտով զՌսկերբերանը , Ժողովուրդը մեծ յաղթանակով ընդունեց զհայրապետը , իսկ թշնամիները փախան և պաշուեցան . Ռսկերբերան Ժողովուրդեց ինք զինք արդարացունելու համար , թէ ուրիշս , վախնալով որ մի գուցէ անկաշառ դատաւորներու ատեան կանգնի , յիդիպտոս փախաւ : Եւրոքսիա , վերստին առաջին կատաղութիւնը ձեռք առնելով՝ սկսաւ հալածել զյրսկերբերան . պատճառն որ , առաքելաշաւիղ համարձակութեամբ իւրանիրաւութեանց դէմ կիսօտէր քարոզներուն մէջ . Դրուեցաւ թէ ուրիշսի՝ սր գայեւ ֆէսնէի չարաժողովոյն նենդութիւնը շարունակէ : Բայց նա հերիք սեպեց հեռուանց նենգամիտ խորհուրդներ տալն ու չեկաւ , նոր Ժողով մը դուրս դրուեցաւ . քառասունեւերկու եպիսկոպոս ճատագովելին զսուրբը , միւսներն՝ յուղեալք յարքունեաց , ֆէսնէի չարաժողովոյն դատապարտութիւնն օրինաւոր համարեցին և որոշեցին՝ թէ Ռսկերբերան Ժողովով մը յաթոռէ ընկեցիկ ըլլալէ յետոյ վերստին առանց Ժողով մը ըլլալու դահը ելլելուն համար յանցաւոր է , եւ արժանի է ընկնլոյ :

Ռսկերբերան կոստանդնուպոլիս գալուն պէս Ժողով մը ինդրեց , կայսրը հաճեցաւ . բայց Եւրոքսիա ընդհակառակն չէր ուզեր՝ որ օրինաւոր Ժողով մը ըլլայ , այլ Ժողով մը՝ որ սուրբ Հայրապետի թշնամիներէն բաղկանայ , Եւրոքսիա իր նպատակին հասաւ , եւ զՌսկերբերանը դատապարտել տուաւ՝ Ժողովով մը իւր աթոռոյն վրայ վերահաստատեալ չըլլալուն յանցանքով :

Այս անիրաւ վճռոյն վրայ նոր հալածումներ դարձեալ եղան . Այն ատեն Ռսկերբերան Արևմուտք թուրք գրեց խիստ մեծ աթոռներու եպիսկոպոսաց , որով իրեն դէմ եղած անիրաւութիւններն և բռնութիւնները կպատմէ : Իւր թղթոյն նպատակն ան էր՝ որ իւր թշնամեաց զրպարտութիւնները՝

որ մինչև նոցա ականջն հասած էր՝ ոչնչացունէ . և կաղա-
 շէր ո՛ր զինքը միշտ առաջին սիրոյն և հաղորդութեան մէջ
 ճանչնան . Գրեց թուղթ Հռովմի եպիսկոպոսին՝ որ ատեն ին-
 նովկենտիոս էր (404), Մեղիտանի վենետրիոս եպիսկոպոսին
 և Ագուլիդէայ ֆրոմաքիոս եպիսկոպոսին . Այս անհերքելի ի-
 ռողութիւնն հերիք է ապացուցանելու՝ թէ Ոսկերերանի առ-
 Պապն թուղթ գրելն բովանդակ եկեղեցւոյն վրայ հեղինակու-
 թիւն ունեցող գլխոյ մը գրելու պէս չէ . Աս ալ աւելցուց
 իւր թղթոյն մէջ՝ թէ այն դէպքերու մասին՝ որոց համար իր
 հակառակորդք կանոնաւոր դատաստան կուղէին՝ ինքզինք
 արդարացուցած է , որ ըսել է՝ հռովմի չէր դիմած բնաւ իբրեւ
 դերագոյն ատենի . բնական է՝ որ Արեւելքի մէջ անարժան
 եպիսկոպոսներէ եւ կայսերական բռնութենէ հալածեալ կոս-
 տանդնուպօլսոյ եպիսկոպոս մը արեւմտեան եպիսկոպոսներու
 դիմէ . Ոսկերերանի Նատագով եպիսկոպոսներն եւ կոստան-
 դնուպօլսոյ ժողովուրդն ալ արեւմտեան եկեղեցւոյն թուղթ
 գրեցին , եւ թուղթերնին չորս եպիսկոպոսի եւ երկու սար-
 կաւագի ձեռօք շրկեցին . Կկարծէին՝ թէ Աղեքսանդրիոյ
 Թէոփիլոս եպիսկոպոսն կրնայ ջանք ըրած ըլլալ , որ Արեւ-
 մուտքի եպիսկոպոսները խարէ . Այսպէս կարծելնին անտե-
 ղի եւ սուտ չէր , որովհետեւ Թէոփիլոսի կողմէն մէկը Հռովմ
 հասած էր երկու օր յառաջ քան զկոստանդնուպօլսոյ պատ-
 դամաւորներն , եւ թուղթ մատուցած էր Հռովմի եպիսկոպո-
 սին , որով առանց մանրամասնաբար պատմելու՝ Ոսկերերանի
 յաթուէն ընկեցումը կիմացունէր . Ժամանակէ մը վերջը Գէս-
 նէի չարաժողովոյն գործերը Հռովմ շրկեց . Իննովկենտիոս որ-
 ոչեց ինք իրեն համար՝ որ թէ Ոսկերերանի եւ թէ Թէոփիլոսի նը-
 կատմամբ անտարբեր մնայ՝ մինչեւ որ արեւմտեան եւ արեւե-
 լեան եպիսկոպոսներէ կանոնական ժողով մը կազմուի . ուստի Ա-
 րեւմուտքի կայսեր աղաչեց՝ որ իւր եղբայր Արկադէոսի հետ
 համախոհութեամբ այս ժողովը գումարէ . Որոնիս թուղթ
 գրեց յիրաւի այս բանին համար , բայց կոստանդնուպօլսոյ
 արքունիքը Ոսկերերանի դէմ իւր վրէժխնդրութիւնը դոհ ը-
 նեց՝ եւ ոչ թէ օրինաւոր ժողով ըլլալ կուզէր . Ուստի սուրբ
 Հայրապետին հետ անարժանութեամբ վարուելէ յետոյ վե-
 րստին աքտրել տուաւ . Ոսկերերանի եպիսկոպոսական ա-
 թոռն ամբարձաւ Արսակիոս , առանց կանոնական ձեւերը
 փնտռուելու , Հետեւեալ տարին մեռաւ , և յաջորդեց Ատ-

տիկոս՝ նոյնպէս առանց կանոնական ձեւերը բոլոր ճշդութեամբ վնասուելու :

Այս նոր նոր հալածումներն երբէք չկրցան մարել սուրբ Ոսկեբերանի բարեկամներուն նախանձը, Շատերը Հռովմապատանեցան եւ կոստանդնուպօլսոյ եկեղեցականներէն եւ իրենց եպիսկոպոսին հաւատարիմ եղող ժողովուրդէն իննովկենտիոսի նամակ բերին : Իննովկենտիոս պատասխան գրեց անոնց թղթոյն՝ որով կմխիթարեր զիրենք՝ եւ յոյս կուտար թէ Աստուած զիրենք պիտի վերկէ՝ ի ներս ընդհանրական ժողովոյ մը՝ զոր կաշխատի գումարելու :

Ոսկեբերան եւ իւր բարեկամները օրինաւոր ժողովի կը բողոքէին, եւ իննովկենտիոս ալ փոխանակ իւր յատուկ հեղինակութեամբ գործնաւարտելու իրաւունքը իրեն պահելու, ինք ալ իւր բոլոր յոյսը ժողովի մը վրայ կգնէ :

Այս իրողութիւնները բարձրաձայն կգոչեն, եւ ամեն խորհրդածութեանց տեղ կբռնեն :

Արեւմտեան ուրիշ եպիսկոպոսներ ալ նոյնը կընէին : Ագուիդէայ եպիսկոպոսը մասնաւորապէս իննովկենտիոսի պէս կինդրէր Ռոմիոսէն՝ որ Արեւմտից մէջ ժողով մը գումարուի որպէսզի խորհուի այս ուշադրութեան արժանի խնդրոյն վերջ տալու միջոցներուն վրայ : Խտպիոյ եպիսկոպոսները մէկտեղ եկան Ռոմիոսի հրամանաւ, և իրեն զգայուցին՝ թէ իրենց կարծիքն է թէ սաղոնիկէի մէջ ընդհանրական ժողով մը կազմել, ուր զիւրինէ գալ թէ՛ արեւմտից և թէ՛ արեւելից եպիսկոպոսներուն : և թէ բացարձակապէս հարկաւոր է այսպիսի ժողով մը՝ որպէս զի վճռական որոշմամբ խտիրը վերնայ : Աղաչեցին Ռոմիոսին՝ որ Արկադէոսին ալ գրէ : Ռոմիոս իննովկենտիոսին գրեց՝ որ իրեն հինգ եպիսկոպոս, երկու քահանայ և սարկաւաղ մը զրկէ, և անոնց ձեռօք զրկէ առ իւր եղբայրը գրեիլք նամակը, երեք անգամ այս իմաստով թուղթ գրեց :

Արկադէոս ժողով գումարելու գործին դէմ գժուարութիւն և դժկամակութիւն հանած ատեն որչափ յարմար ժամանակն էր Հռովմին պապին ինքնին խնդիրը լուծելու իւր յատուկ հեղինակութեան ուժով, եթէ մատ մը բան ունենար : Բայց ոչ Ոսկեբերան, ոչ անոր արեւելքցի բարեկամներն, ոչ արեւմտեան եպիսկոպոսք, և ոչ նոյն ինքն Պապ ամեննէին խելք չըրին այս աւուր ամենէն ջերմ փաստաբանութեան նիւթ

եղած իշխանութիւնն յիշելը , ինչո՞ւ . որովհետեւ չէին գիտեր , եւ չկար . Ամենքն ալ կինդբէին կայսրներէն ` որ ժողով մը գումարեն , ժողով մը ` որ միայն ունէր իշխանութիւն վը՛ճուաբար որոշելու :

Ոնորիտսի նամակը բերող պատգամաւորներն ուրիշ շատ նամակներ ալ բերին ` իննովկենտիոս Հռովմի եպիսկոպոսէն , Գրոմաքիոս Ապուղդէայ եպիսկոպոսէն , Մեդիոլանի վենե՛րիոս եպիսկոպոսէն և իտալացի ուրիշ եպիսկոպոսներէն . Պատգամաւորներուն ձեռքը իտալիոյ ժողովին հրահանգն ալ կար , որով որոշուած էր ` որ Սսկեբերան իւր աթոռոյն վրայ եւ ՚ի հաղորդութեան ըլլայ արեւելեան եպիսկոպոսաց հետ ` մինչև որ ընդհանրական ժողով մը քննէ իւր վրայ ըսուած ներն :

Արկադէոս պատգամաւորները կ' . Պօլիս անգամ չթողուց որ մտնեն , թրակիա զրկեց և գրեթէ հոն բանտարկեց . բռնի ձեռքերնուն առաւ թղթերը , և փուտ նաւով մը ետ դարձուց դէպ յԱրևմուտք : Արևելեան չորս եպիսկոպոսներն ` որ անոնց հետ մէկտեղ արևմուտքէն վերադարձան , չարչարելէն յետոյ կայսերութեան սահմանէն դուրս աքսորեց : Արևելեան շատ մ' եպիսկոպոսներ բաւական ծանր խոշտանգանաց ներքև ինկան , և գրեթէ ճիշդ հալածանք մը եղաւ բոլոր անոնց համար ` որ սուրբ Սսկեբերան հայրապետին հաւատարիմ մնացեր էին :

Պալլատ կպատմէ ` թէ Հռովմի եկեղեցին և յԱրևմուտքի ժողովը մտքերնին գրին ` որ Ատտիկոսի և Թէոփիլոսի կուսակիցներուն հետ հաղորդակցութիւննին բողոքովին կտրեն , մինչև որ Ատտուծոյ յաջողութեամբ տիեզերական ժողով մը կարելի ըլլայ գումարել : Թէոդորիտոս նոյնպէս կիմացունէ մեզ ` թէ Եւրոպոյ եպիսկոպոսն ախպէս ըրին . Արևելից եկեղեցիներէն ոմանք նոյն կանոնով վարուեցան . բայց ոմանք ` մանաւանդ Ափրիկէի եկեղեցին ` մասնաւորապէս Սսկեբերանի հակառակորդաց հետ յարաբերութիւննին չկտրեցին , միւս բոլոր եկեղեցիք սուրբ հայրապետի կողմն էին , և կըսպասէին որ արդարանար :

Իրերն այս վիճակին մէջ ` և ահա սուրբ Յովհանն Սսկեբերան մեռաւ . իւր աքսորանաց մէջ մեռնելէն քիչ ժամանակ յառաջ թուղթ գրած էր իննովկենտիոսի ՚ի շնորհակալութիւն ` որ նախանձաւոր եղաւ իւր խնդիրը արդա-

բութեամբ որոշելու . Գրեթէ նոյն իմաստով գրեց Մեդիոլանի եպիսկոպոսին և ուրիշ եպիսկոպոսներու , որ յայտնի կերպով իւր ջատագովն էին .

Բոլոր արեւելք արդարացուց այս մեծ հայրապետը մա- հուանէն յետոյ , եւ ճանցաւ իբրեւ սուրբ , որով արեւելեան եւ արեւմտեան համօրէն եկեղեցեաց մէջ յարաբերութեան նոյնութիւն մը տեսնուեցաւ .

Այս է սուրբ Սիկեբերանի գործոց առընչական իրողութեանց ճիշդ բովանդակութիւնը . Ասկէց կհետեւի . թէ Սիկեբերան երբէք Հռովմի չբողոքեց . թէ արեւմտից եկեղեցեաց կողմէն իւր արեւելեան թշնամեաց դէմ պաշտպանութիւն փնտռեց . թէ արեւմտեան եպիսկոպոսք Սիկեբերանի խնդիրը քննելու գործին մէջ մասնակցութիւն չեղան . թէ այս եպիսկոպոսներն ամենքն ալ վճռական որոշումը ժողովոյ հեղինակութեան տուին . թէ իրենք միայն իրենց հաղորդակցութենէ կտրեցին բոլոր զանոնք՝ որոնց վրայ կասկած աւելն թէ անարդարութեան գործագիրն են . թէ վերջապէս Հռովմի իննովկենտիոս եպիսկոպոսն , իւր բոլոր հեղինակութեամբն , այս խնդրոյն մէջ բնաւ տարբեր կերպ մը չունեցաւ , այլ այնչափ եւ այնպէս՝ ինչպէս որ Մեդիոլանի եւ Ագուիղէայ եպիսկոպոսներն ունեցան .

Այսպիսի պարզ իրողութիւններէն ո՞չ ապաքէն յայտնի է թէ սուրբ Յովհան Սիկեբերանի խնդիրը փոխանակ պապական գերիշխանութեան փաստ տարու , ընդհակառակն , կը հերքէ .

Մէկ քանի հռովմէական աստուածաբանք , որովհետեւ ընդդէմ ամեն պատմական վաւերականութեանց կը պնդեն , թէ Սիկեբերան ՚ի Հռովմ՝ դիմեց՝ որպէս զի՝ պապին հեղինակութեան միջոցով , իւր դէմն ելլող ժողովին որոշումներն հերքէ . մենք պիտի ցցընենք թէ Սիկեբերան , ինչպէս ինք կվկայէ , չէ թէ միայն Հռովմի եպիսկոպոսին՝ այլ ուրիշ եպիսկոպոսներու ալ իւր բողոքը ներկայացուց . « Այս իմաստով , կըսէ նա , գրեցի Վենետիոս եպիսկոպոսին Մեդիոլանի , եւ Քրոմաքիոս եպիսկոպոսին Ագուիղէայ » .

Տե՛ս թէ ի՞նչ էր խնդրածը . « Կաղաչեմ , գրեց զրկեպէ՛ք ինձի , որոնց մէջ ցուցած ըլլաք՝ թէ իմ դէմն ելած հակառակ կարծիքներէն բան մը չունիք . և ՚ի նոյն հաղորդութեան ըլլանիդ յայտնէք , յորում էիք մինչև հիմայ . որով-

հետև դատապարտուած եմ առանց իմ գիտնալուս, և իսկից
 ինչ արդարացանել տեսչու և սպանի արեմի՝ Տ՝ առջև :

Որն էր այս ատենանը՝ որուն կողովքէ : Հռովմի եպիս-
 կոպոսը կհաստատէ՝ թէ այս ատենանը ժողովն էր միայն ,
 ինչպէս որ բացայայտ կերևի առ կոստանդնուպոլսոյ գղերն զը-
 կած թղթոյն մէջ , շուր կըսէ . « Գերմանոս քահանային և կա-
 սիանոս սարկաւազին ձեռօք ինձի զըկած թղթերնիդ կիմա-
 ցունէր ինձի ձեր տառապանքը և այն լիորձութիւնը՝ որուն
 ենթարկուեր է հաւատքնիդ . Չբնի՞ Տ՝ է այս որոն գործուն արեւ
 բուն ինչ , այլ հոգեբանութիւն . . . . Չեր խօսքերէն կժողովեմ այն
 հարկաւոր միութարութիւնը , շուր տեղէ իւրօրոք ինչի սննու-
 յեր արեւից իւր . . . . Մնմեղ եպիսկոպոսներն իրենց աթոռ-
 ներէն կձգուին . Յովհաննէս մեր եղբայրը և պարտնիցն այս
 բռնութեան զոհ գնաց , որուն ոչ լսեցինք և ոչ գիտենք թէ
 ինչ է յանցանքը . . . . Մենք կանոն կհամարիմք՝ միայն
 Նիկիոյ ժողովոյն մէջ գրուած կանոնները , և պէտք է միշտ
 զանոնք ճանչնանք . Սակայն ինչ դարման կրնանք ընել այս-
 պիտի մեծ չարիքին . արեւ գործուն ինչ . այլ միայն գործուն ժողով
 ինչ . . . . Միւսն ժողով գործուն յետ քերէն՝ ուրիշ բան չենք
 կրնար ընել , այլ միայն Աստուծոյ և Յիսուս Քրիստոս մեր
 տիրոջ կամքը խնդրել մեր վրայ . . . . Միշտ ընդհանուր ժո-
 ղով գումարելու միջոցներուն վրայ պիտի խորհիմք . այն ժո-
 ղովին մէջ , Աստուծոյն կամեցողութեամբ , կցրուին ամէն
 յուզմունքներ : Սպասեմք՝ պատասպարեալք իմն իրը և ընդ-
 վահանաւ համբերութեան » :

Ուրիշ շատ վկայութիւններ կրնայինք մէջ բերել , բայց
 ինչ հարկ կայ , երբ ամէն իրողութիւնք միապէս կցուցնեն
 հռովմէական մէկ քանի մատենադրաց ապացուցութեանց
 սխալը :

Պիտի քննենք այսուհետև , վարդապետական վկայու-
 թեանց ուժով , թէ չորրորդ և հինգերորդ դարու հայրա-
 պետները Հռովմի եպիսկոպոսին գերիշխանութեան վրայ ինչ
 կարծիք ունէին :

Երրոր առանց կանխակալ կարծեաց կամ նախապաշար-
 ման եկեղեցւոյ առաջին դարերու վարդապետական և պատ-
 մական յիշատակարանները խոր ուշադրութեամբ քննեմք և
 բաղդատեմք , անհնար է որ առանց վիրաւորեալ զգացման
 կարդամք հռովմէական աստուածաբաններուն ՚ի նպատ

քերոյն տուաւ անպակասելի հաւատք մը . ոչ այսչափ միայն՝ անսխալակամութիւն մ' ալ ունի , ասոնք առանձնաշնորհութիւններ են , որ պիտի անցնէին անոր յաջորդաց :

Արդ բոլոր այն հայրերը , որոնք երկրորդ մեկնութեան համար մէջ բերուած են , Պետրոսի խոստովանութիւն ըսելով ինքնուրուի հասկցած են . առաջինը հաւատքը կամ իւր հաւատքին առարկայն՝ և ոչ երկրորդը հաւատքը , Պետրոս առաքելոյն խոստովանած հաւատքը Յիսուսի Գրիստոսի Աստուածութիւնն ըլլալով՝ որ եւ զի և այն վկայութիւնը այն իմաստով հասկցած են հայրերը , թէ Յիսուսի Գրիստոսի Աստուածութիւնն ապառաժմ' է՝ որուն վրայ բովանդակ եկեղեցիին դրուած է . Բայց ալ յայնչափ այս իմաստով կխօսին . բնաւ մէկը չկայ , որ ըսէ՝ թէ սուրբ Պետրոսի անշուքայն աշխարհի առանձին շնորհք մը տրուեցաւ . ուր կ'մնայ այնպիսի շնորհք մը՝ որ յաջորդաբար անցանելի ըլլայ բոլոր նորա յաջորդողներուն . Պետրոս առաքելալը առանձնաշնորհութիւն մը 'ի Գրիստոսէ առած ալ ըլլայ , առածը անշուքայն ըլլալն ալ ազազուցանել պէտք կըլլար , բայց անդրալեռնեայք դիւրաւ մը կկտրեն այս խնդիրը . կ'ըսեն՝ թէ Պետրոս առաքելոյն տրուած առանձնաշնորհմունքը անոր յաջորդներուն կվերաբերի . այս շնորհմունքն ալ այնպիսի վկայութեանց վրայ կը հիմնեն , որ բնաւ չեն հաստատեր . այս մէջ բերուած սխալ վկայութիւններուն համեմատ կհաստատեն՝ թէ Պետրոսի յաջորդները մի միայն Հռովմի եպիսկոպոսներն են , որովհետեւ նոյն առաքելալը Հռովմի եպիսկոպոս էր՝ երբ որ մեռաւ :

Այս կարծիքնուն դիտաւոր փաստը սուրբ Երանոսի , Տերտուղիանոսի եւ Եւսեբիոսի վկայութեանց վրայ հիմնած են :

Արդ : Եւսեբիոս Պատմ. Եկեղ. Գերեզ Գ. Գլ. Բ. կըսէ . « Պողոս և Պետրոսն նահատակութենէն յետոյ Լինոս առաջին եպիսկոպոսն եղաւ Հռովմի » : Գերեզ Գ. Գլ. Գ. « Կղեմէս երրորդ եպիսկոպոսն եղաւ Հռովմի » : Գերեզ Գ. Գլ. ԺԵ . « Անակղիտոս (կամ Կղեստոս) տասներեքիու տարի եպիսկոպոսութիւն ընելէն յետոյ՝ իրեն յաջորդ ունեցաւ Կղեմէսը » : Գերեզ Գ. Գլ. Ա . « Եւարիստոս ութ տարի եպիսկոպոսութիւն ընելէն յետոյ , Աղեքսանդր ընդունեց եպիսկոպոսութիւնը , որ հինգերորդն է 'ի յաջորդութենէ Պետրոսի և Պողոսի » : Ըսել է թէ խարութիւն չկայ Պետրոսն եւ Պողոսը իրարմէ ետ եւ առաջ դնել »

Հորհրդանքն ըստ նոյն է : Այսպէս հասկնալու պատճառ ունինք . որովհետեւ , եթէ այսպէս չըլլայ , Լինտը երբեք եպիսկոպոս պիտի անուանէր՝ և ոչ թէ որով :

Հռովմէական աստուածաբաններուն յապացոյց եպիսկոպոսութեանն Պետրոսի 'ի Հռովմ'՝ բերած վկայութիւնները փոխանակ ապացուցանելու , ընդհակառակն կհերքեն և կհաստատեն միայն թէ Պետրոս և Պօղոս Հռովմի եկեղեցին հիմնեցին , և ասոր համար եւ զայնքն 'ի վեր որովայն է . բայց ո՛վ կրնայ ասիկա ուրանալ :

Հռովմէական աստուածաբանք զիրենք նեղը ձգող այս պատճառն վկայութիւններէն զատ Բերմելիանոսի թուղթը և սրբոյն կիպրիանոսի մէկ քանի խօսքերը մէջ կրենքն , որոնց վրայ յառաջուց խօսած ենք . Բերմելիանոսի թղթոյն համար , առաջ գրած ենք . հերիք է մէկ անգամ կարդալ , մէկէն կհասկնաւ իմաստն և կղարմանաս՝ թէ ի՛նչպէս կհամարձակին իբր վկայութիւն մէջ բերելու . իսկ կիպրիանոսի խօսքերուն համար , յաջորդ խօսքով բովանդակեմք անոր վարդապետութիւնը ընդհանուր կերպով , այնչափ մը՝ որ իմանաս թէ ի՞նչ աստիճանի կծամածուեն :

Սուրբն կիպրիանոս* կհաստատէ , նախ՝ թէ Հռովմի եկեղեցին շինուած է Պետրոսի վրայ , յօրինակել և 'ի ձեւացուցանել զմիութիւն եկեղեցւոյ . երկրորդ , թէ Հռովմի եկեղեցին Պետրոսի աթոռն է . երրորդ , թէ Հռովմի եկեղեցին զլիսաւոր եկեղեցին է , որմէն քահանայական միութիւնը ելած է . չորրորդ , թէ նենդութիւն և մոլորութիւն չկրնար ստնանել Հռովմի եկեղեցւոյն :

Ասկէց կհետևցունեն հռովմէական աստուածաբանք թէ պապերը , յաջորդք սրբոյն Պետրոսի , են կեդրոն միութեան . եւ թէ պապերէն կամ անոնց եկեղեցիէն դուրս ամէն եկեղեցի հերձուած է :

Սրբոյն կիպրիանոսի վարդապետութեան բուն հետեանք ներքը ասոնք չեն . զի սուրբ վարդապետը ուրիշ սկզբունքներ ալ ունի , որոնք առաջնոց իմաստը յստակ կբացատրեն . նախ՝ սուրբն Պետրոս Յիսուսի Քրիստոսի աստուածութիւնը խոստովանելու ատեն , բոլոր առաքելոց համար պատասխանեց , յանուն հիմնեցաւ , և ոչ յանուն իւր միայն . երկ-

* Սուրբ , կիպր . յողադոս , միութեան եկեղեցւոյ , թուղթ 57 , 55 , 59 , 75 :

բորդ , միւս առաքեալներն ալ հաւատար են Պետրոսի իշխանութեամբ և պատուով . երրորդ , բոլոր առաքելոց յաջորդեալիսկոպոսները Պետրոսի յաջորդ են ինչպէս որ են Հռովմի եպիսկոպոսներն .

Պետրոս առաքեալն անոր համար յանուն իւր ընկերացը պատասխան տուաւ Յիսուսի ֆրիստոսի , որովհետեւ հարցումն ամենուն եղած էր . Սուրբ Կիպրիանոս դրապէս կհաստատէ ըսածնիս . « Պետրոս , յորոյ վերայ շինեց Տէրն Եկեղեցին , խօսեցաւ Բարձրագոյն վասն ամենեցուն , եւ պատասխանեց Երեսնակեցեացիս » . Եթէ Յիսուսի ֆրիստոսի հարցմունքին եւ Պետրոսի պատասխանուոյն մէջ Պետրոսի անհատականութիւնը նշանակուի ըսելով թէ Բարձրագոյն Եկեղեցոյ հիմն էր , Յայտնի է՝ որ Բարձրագոյնը 'ի Բարձրագոյն խորհրդական շինուածոյն հիմն են , ինչպէս որ անհերքելի ճշդ դուրսեմբ կհաստատուի սուրբ Գրքով , եւ ինչպէս որ արդէն ալ ցցուցած ենք . ըսել է՝ թէ Պետրոս Բարձրագոյն պատասխանելու ատեն , ուրիշ բան եղած չէ , այլ միայն Բարձրագոյնը նշանակաւ առաքելութեան , եւ հետեւապէս եպիսկոպոսութեան մէջ թագաւորելիք միութեան . բայց Բարձրագոյն կամ Երեսնակեցեացի ըլլալով միութեան արքայն և արքայն եղած կըլլայ , այնպէս մը՝ որ իրմէ դուրս բնաւ միութիւնը դոյ չըլլայ , Գնենք թէ Պետրոսի համար այնպէս ըլլայ , կհետեւի՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսն ալ անոր Ժառանգն ըլլայ . Սուրբ Կիպրիանոսի համար այնչափ հակառակ է այսպիսի կարծիք մը , որ Բերքելի անոսի հետ միարանելով կ յանդիմանէր զՀռովմի Ստեփանոս եպիսկոպոսն , անոր համար՝ որ միութիւնը խղից , եւ օճտեցաւ անկէ , կրկնակնունքներուն խնդրոյն մէջ իւր կարծիքէն չեղողներէն իւր հաղորդակցութիւնը կարելով . Խնդիրը անոր վրայ չէ՝ թէ Ստեփանոս իրաւունք ունէր կամ չունէր , այլ կզօրէ ճշդիւ բացատրելու թէ ինչպէս վարուեցաւ իւր հակառակորդին դէմ : Արդ , փոխանակ հաւատարու թէ եկեղեցոյ միութեան մէջ ըլլալու համար Ստեփանոսի հետ պէտք է Բարձրագոյն ըլլայ , կհաստատէր թէ Ստեփանոս ինք կհերձանի այն միութեանէն . Յետ այսր ամենայնի տակաւին կարելի է ջատագովել , թէ սուրբն Կիպրիանոս յանձին Հռովմի եպիսկոպոսին կհաւատար եկեղեցոյ միութեան արքայն և արքայն , Այս առանձնաշնորհութիւնը նոյն ինքն Պետրոսի անձին ալ չվերարելիւր , նա ինք զինք կտեսնէր իբր Երեսնակեցեացի

միութեան՝ որ էր յառեւելսն , որպէս և յեղիսկոպոսութեան , որ է մի . այս եպիսկոպոսութիւնն է , իւր միութեամբը առնելով , Պետրոսի աթոռը , Այս խորհրդածութիւնը լաւ կը բացատրէ իւր թղթոյ՝ մէջ , « Յիսուս ֆրիստոս , կրսէ , եղիսկոպոսն զարտուպատշաճ պատիւը և եկեղեցւոյ կառավարութեան վերաբերող բուն եղանակը որոշելու համար կիսօսի Աւետարանին մէջ , և կրսէ Պետրոսին . եւ իւր ստե՛ . զի քոսե՛ , և այլն » . Յիսուս ֆրիստոս այս խօսքերով ոչ թէ անհատական առաւելութիւն մը կուտայ Պետրոսի՝ այլ հասարակութեամբ բոլոր առաքելոյ , և ոչ միայն առաքելոյ՝ այլ և բոլոր անոնց յաջորդող եպիսկոպոսներուն , որ հետագայ ընդունած են զեպիսկոպոսութիւնն , որ զի է , և հետեւապէս հիմն է միութեան Եկեղեցւոյ .

Սուրբ կիպրիանոսի վարդապետութեան բոլորովին ներհակ չէ՞ ըսելը , ինչպէս կրսեն Հռովմի աստուածաբանք , թէ ֆրիստոս Պետրոս առաքելոյն ահարկն շնորհք մ՝ ըրաւ , և այս բացառիկ շնորհքը անցաւ Հռովմի եպիսկոպոսներուն .

Կարծագինէի եպիսկոպոսին գլխաւոր սկզբունքն՝ որուն վրայ կհիմնէ իւր բոլոր խորհրդածութիւններն , այս է՝ թէ Եկեղեցւոյն մէջ հիւսիսն առեւելսն ընկայ , այսինքն , ինչպէս ինք կբացատրէ՝ հիւսիսն օրինաւոր եղիսկոպոսութեան որ առաքելներէն իջած է . ուր այս եպիսկոպոսութեան վրայ յարձակի կամ ՚ի Հռովմ՝ և կամ ուրիշ տեղ , միութեան դէմ յարձակած կըլլայ , առեւելսն ընկայ՝ որ պիտի մնայ զի , ինչպէս ֆրիստոս մեզի կուսուցանէ , բոլորին համար հիւսիս պատասխանելով . այս եպիսկոպոսութիւնն է Արարի . Ուրեմն , երբ նովատոս Հռովմի մէջ ոչ — առաքելական եպիսկոպոսութիւն մը դնել կուզէր բուն և օրինաւոր եպիսկոպոսութեան մօտ , անիկայ առաքելական աթոռոյ միութենէն դուրս էր , այն ընդհանրական աթոռէն՝ որուն միութիւնը երկցուց Պետրոս . հետեւեալ էր , ինչպէս են նաև բոլոր անոնք՝ որ անոր պէս կյանդդնին , ուր կըլլայ թող ըլլայ , առաքելական ժառանգութիւնը ունեցող եպիսկոպոսութեան տարբեր եպիսկոպոսութիւն մը հաստատելոյ .

Հռովմի աստուածաբանք սուրբ կիպրիանոսի Եկեղեցւոյ վրայ դրած վարդապետութեան բոլոր կէտերն ալ քովէ քով

բարեւու և այնպէս ուղղակի ճշմարիտն հետեւցունելու տեղ , բառերն առանձին նշանակելն հերիք կհամարին . ինչպէս են , Ահա Պետրոս , Ահա Փոլոս . որպէս զի առանց իրաւանց տանին կայունեն զանոնք Հռովմի հետեւցողքն : մինչդեռ շատ դիւրին է ապացուցանելը , թէ սուրբ վարդապետն այս բառերով միայն առաքելական եկեղեցին , այն է ընդհանրապէս բուն և օրինաւոր եպիսկոպոսութիւնը կհասկնար . Ասոր համար է՝ որ կարթագինէի օրինաւոր աթոռն ալ Ահա Պետրոս կանուանէր* . Հռովմի հին եպիսկոպոսներուն վրայ իբրև իր ալ նորոգելու վրայ կխօսի , որով ըսել կուզէր՝ թէ մի և նոյն օրինաւոր եպիսկոպոսութիւնն ունին** . Նաև առ կուռնելիոս պապը զբաժնանաւոր թղթոյն մէջ , զոր հռովմականք ընտոր որ պէտք է կբաշքշեն՝ անոր համար որ սուրբ վարդապետն անոր մէջ Հռովմի եկեղեցին անուանած է զիսոր բնական , որ փն էլ է առանց Պետրոսի փոփոխելու*** . այս թղթոյն մէջ , կըսեմ , սուրբ կիպրիանոս զայրացմամբ կյարձակի մէկ քանի Հռովմ բողոքող կորուսեալ մարդիկներու դէմ՝ միթէ Ահա Պետրոսի անունն չհարկուի ինչպէս զիսոր բնական , որ փն էլ է առանց Պետրոսի փոփոխելու**** :

Յայտնի բանի մը դէմ , եթէ ընդունինք Հռովմի ատուածաբաններուն մեկնութիւնը՝ որոց հիմը սուրբ կիպրիանոսի մէկ քանի զրուեալ բառերուն վրայ հիմնած են , կը պարտաւորինք հետեւցունելու՝ թէ սուրբ վարդապետը ամէն տեղ մէկ ընդհանուր խմաստ չունէր . որովհետեւ մէկ կողմանէ Պետրոսն հիմն եւ գլուխ ըրած պիտի ըլլար , միւս կողմանէ ալ վարդապետած պիտի ըլլար՝ թէ բոլոր առաքելաներն ալ Պետրոսին պատիւն եւ իշխանութիւնն միայնպէս ունէին . մէկ կողմանէ Հռովմի եպիսկոպոսն մի միայն ժառանգառաւելուութեանց Պետրոսի ըրած պիտի ըլլար , միւս կողմանէ ալ ըսած պիտի ըլլար՝ թէ ամեն օրինաւոր եպիսկոպոս նոյնպէս ժառանգ են նոյն առաւելութեանց . մէկ կողմանէ ըսած պիտի ըլլար՝ թէ եպիսկոպոսութիւնը փն է , եւ ամեն օրինաւոր եպիսկոպոս միահաղոյն իրարմէ կախեալ միութեամբ ունին նոյն եպիսկոպոսութիւնը , միւս կողմանէ ալ Հռովմի եպիսկոպոսին որիչ եւ գերագոյն արժանիք մը տուած պիտի ըլլար . մէկ կողմանէ Հռովմի եպիսկոպոսը իբրեւ

* Սուրբ կիպրիանոս . Թուղթ 40 :

** Սուրբ կիպրիանոս . Թուղթ 67 :

*** Սուրբ կիպրիանոս . Թուղթ 55 : Այս բառերը առջ բացատրած ենք :

սկիզբն միութեան նկատած պիտի ըլլար, միւս կողմանէ ալ յանդիմանած պիտի ըլլար՝ թէ ինչո՞ւ միութենէն կրածնուի, մէկ կողմանէ Հռովմի աթոռը բարձր իրաւասութեան մը տէր ճանչցած պիտի ըլլար, միւս կողմանէ կորուսեալ մարդիկ նըկատած պիտի ըլլար Ալիքիկէի մէջ չգտած եպիսկոպոսական հեղինակութիւննին Հռովմի մէջ փնտռողները, Վերը ըսած եմք արդէն, թէ սուրբ Կիպրիանոս Ստեփանոս պապը յանդիմանեց ինք զինք եւ ինչո՞ւ եւ ինչո՞ւ հրատարակելուն համար, եւ անոր համար տսիկայ այլանդակ բան մ'էր, մինչդեռ՝ չպիտի կրնար յանդիմանել՝ եթէ այնպիսի վարդապետութիւն մը ունենար, որովհետեւ իրեն համար օրինաւոր եղած պիտի ըլլար:

Պապական գրութիւնը պաշտպանելու համար, սուրբ Կիպրիանոսի պէս մէկը անխելք եւ առանց տրամաբանութեան դրիչ մ'էր ըսե՞նք. և միայն աչք բառերը առնե՞նք՝ որ թէպետ պապական գրութեան կարմարի, բայց միւս խօսքերուն հետ յարմարութիւն չեն ունենար:

Մենք կկարծենք՝ թէ վայելուն այն է՝ որ բոլոր Բրիտանոնէական դարու մէջ խելքով և սրբութեամբ պատկառանաց արժանի մարդու մը վարդապետութեան բոլոր կետերը միացունեմք, Այսպէս ընելով կունենամք բարեխառն, տրամաբանական և ինչո՞ւ վարդապետութիւն մը, թէ և հակառակ պապական գրութեան, Ասկէց կհետեւի՝ թէ արդի պապութեան շահասակները սուրբ Կիպրիանոսի վկայութեանց կութնած ատեննին, անոր գրածքները անբնական կրնեն, յիշատակը նզովել կուտան, և լռելեայն կուրանան անոր ոգին եւ անկեղծաւորութիւնը, որ միայն կրնան կարեորութիւն տալ իւր խօսքերուն:

Այս ըսուածներէն կհետեւի՝ թէ Հռովմ իւր պահանջները չկրնար հիմնել Ս. Երանոսի, Տերտուղիանոսի, Կիպրիանոսի, Բեդմելիանոսի և Եւսեբեայ կեսարու վկայութեանց վրայ, առանց համեստ խնդրոյ մը վրայ անարժան երկբանութեանց եւ խարդաւանութեանց դիմելու:

Դե՞ եւ զի՞ խօսքին տրուած մեկնութիւններուն սխալը ցցնող բաղմամբիւ վկայութիւններն ալ երկբանութեանց և խարդաւանութեանց ներքեւ ձգած են. կրսեն իւր աստուածաբանները՝ թէ զի՞ բառով Պետրոսին անձը իմացող Հայրերը խիստ հիներն են, անոնք առաքելոց ժամանակին մօտ են, և

չորջին ժամանակի մարդոցմէն լաւ կհասկնային , Ասոր հա-
մար Տերտուղիանոսի խօսքը իբրեւ իբրեւ իբրեւ ձևերով կբաց-
քչեն . Տերտուղիանոս յիրաւի ըսած է* , « Ամենայն ինչ
յայտնի է Պետրոսին , անուանելոյ վէ՛ եկեղեցւոյ , որ պիտի
շինուէր .

Առաջին տեսութեամբ կկարծուի ՝ թէ Տերտուղիանոս
վէ՛ բառը Պետրոսին անձին տուած է . բայց իւր դործոց մէ-
կուն մէջ բացատրուած է այս խօսքը ՝ ուր կըսէ** . (Քրիս-
տոսի) Սիմօնի անունը վէ՛ փոխելն , չէ թէ անոր հաւատքին
զօրութիւնն ու անշարժութիւնը ցցնելու համար միայն է .
որովհետև կրնար ուրիշ անուն մը տալ ՝ որուն խառնումն ու
խտութիւնը աւելի պինդ ըլլայ քան վէ՛մինը . բայց անոր հա-
մար վէ՛մ անունը տուած է , պատճառն որ սուրբ գրոց մէջ
վէ՛ն Յիսուսի Քրիստոսի նկարագիրն ու նշանակը եղած է .
այն վէ՛մը , որուն համար կկարգւածք , թէ գլորման և գայ-
թակղութեան վէ՛մ է . Ուստի անունը փոխելն անոր համար
էր ՝ որ ցուցնէր այն փոփոխմունքը զոր աշխարհի մէջ պիտի
ընէր կռապաշտ ազգերը փոխելով ՚իլինելիւրեն նման վէ՛մեր և
պատշաճ իւր եկեղեցւոյն շինուածքին » .

Տերտուղիանոսի այսպիսի բացատրութեան առջև ինչ
բանի կզօրեն առջի վկայութենէն հանուած հետեւութիւն-
ները . Մանաւանդ թէ երբ Տերտուղիանոսի նոյն դործոց մէջ
տեսնեմք , որ Քրիստոս Պետրոսի խօսելով ամենուն խօսած
ըլլայր կհասկցուի , մանաւանդ թէ երբ տեսնեմք ՝ որ կլար-
դապետէ ՝ թէ երկոտասան առաքեալներն հաւասար էին
իրարու . ըստ օրինակի երկոտասան աղբերացն Յաղիմայ ,
երկոտասան ականց քահանայական զգեստուցն Ահարովի ,
երկոտասան քարանց Յորդանանու , զոր Յեսու տապանակին
մէջ գրաւ . ճիշդը զուրցելով կրնայ հաստատուիլ , թէ Տեր-
տուղիանոս բացառիկ և գերազոյն առաւելութիւն մը կը
ճանչնար Պետրոս առաքելոյն վրայ . մանաւանդ թէ կրնայ
հաստատուիլ ՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսաց վրայ հիմակու
պահանջուած առաւելութիւնը կճանչնար .

Ստոյգ իրողութիւն մ՝ ալ այս է ՝ որ հին Հայերը ՚է վեր-
այս վէ՛ն բառերով Պետրոս առաքելոյն անձը կհասկնային ըս-

*Տերտ , Նախագաս , ԳԼ . ԻԲ :

** Տերտ , Ընդդ , Մարկ , Գիրք , Գ :

ուիլն ալ սխալ է . որովհետեւ ճշգիւ անոնք Պետրոսին հաւատքին առարկայն կհասկնային , այսինքն է Յիսուս Գրիստոս կատարեալ Աստուածն եւ կատարեալ Մարդն . Օրինակի համար դնենք սուրբ Հիլարիոսը :

Այս վարդապետը Մատթէոսի աւետարանին եւ Սաղմոսաց վրայ գրած մեկնութեանց մէջ սուրբ Պետրոսի կրնձայէ եկեղեցւոյ վճ բառը և զայն կհամարի հիմն եկեղեցւոյ* .

Բայց երրորդութեան վրայ գրած գրքին մէջ , նոյն վէմով Պետրոսին եւս հասկնայ վճ կհասկնայ , այսինքն Յիսուսի Գրիստոսի աստուածութիւնը , որուն վրայ շինուած է եկեղեցին** . « Մի միայն անշարժ վէմ մը կայ , կըսէ*** , որ է Գրիստոսն . զոր Պետրոս իր բերնով խոստովանեցաւ ըսելով . Դու ես որդի Աստուծոյ կենդանի . Այս խոստովանութիւնը կպարունակէ իւր մէջ բոլոր ճշմարտութեան ձեռնարկութիւնները , որոնց դէմ ըսելիք չեն կրնար ունենալ յամառ եւ չարախօս հակառակորդներն » :

Յայտնի է՝ որ իմաստուն վարդապետը հոս միայն Պետրոս առաքելոյն հաւատքին խոստովանութեան առարկայն կհասկնայ . եթէ կկարծուի՝ թէ Պետրոսին եւս հաւատքը , այսինքն անձնական խոստովանութիւնը կամ գիտութիւնը կհասկնար , և թէ Հռովմի եպիսկոպոսներն այս անդրդուելի հաւատքին ժառանգ եղած են , բաւական է միայն յիշել այս վարդապետին նշովքը , որ արձակեց Լիբերիոս պապին դէմ Գրիստոսի աստուածութեան վրայ անոր հաւատքը տկարացած ըլլալուն համար . « Նշոված եմ զքեզ , Լիբերիոս , և քու չարքնկերներդ , երկիցս կնշովեմ , երկիցս կնշովեմ զքեզ , մեղապարտդ Լիբերիոս**** » :

Ուրեմն , ըստ Հիլարիոսի , եթէ սուրբն Պետրոս կրնայ վճ եկեղեցւոյ հասկցուիլ , ուրիշ բանի համար չէ , այլ միայն այն հաւատոյ խոստովանութեան համար , զոր խոստովանեցաւ յանուն խմբի առաքելոց , և հաւատքին առարկային համար՝ որ նոյն ինքն Յիսուսի Գրիստոսի աստուածութիւնն է . Ասանկով Հիլարիոսի վարդապետութիւնը համաձայն կուգայ Տերտուղիանոսի և ուրիշ Հարց վարդապետութեանց ,

* Հիլար . մեկն . 'ի ԳԼ . ժԶ . Ս . Մատթ . և 'ի Սաղմ . ՀԱ . Յօդ . 4 .

** Հիլար , յազգոս երրորդ , գեքք Զ . ԳԼ . ԼԶ .

*** Հիլար յազգոս երրորդ . Գեքք Բ . ԳԼ . ԻԳ .

**** Հիլար , 'ի Գրուածս իւր .

որ այս իմաստով միայն ընծայած են Պետրոսի եկեղեցւոյ չէ՛ պատուանունը , Նթէ յաւելցունենք , թէ Հիլարիոս և ուրիշները այս պատուանունը Հռովմի եպիսկոպոսին անցած չէին ճանչնար , և մանաւանդ թէ բոլորովին ընդհակառակն կհասկնային . շատ դժուարութիւն չմնար համոզուելու թէ հռովմէական աստուածաբանից պատպական բռնապետութիւնը հաստատելու համար անոնցմէ առած վկայութիւնը խօսքի ծեքաբանութիւններ են , որ կրնեն՝ ասկէց անկէց առանց ամբողջ խօսքին իմաստից առնուած՝ բառերուն վրայ :

Սուրբ Եպիսիանի վարդապետութիւնն ալ Հիլարիոսի վարդապետութեան ըստ ամենայնի կ'յարմարի* . « Պետրոս , գլուխն Առաքելոց , կըսէ Եպիսիան , մեղի համար կարծր վէճ մը է , որուն վրայ Տիրոջ հաւատքը հաստատուած է , իբրև ՚ի վերայ հիման , յորոյ վերայ ըստ ամենայնի շինուած է եկեղեցին . և ասիկա անոր համար է մանաւանդ՝ որ զՔրիստոս խոստովանեցաւ որդի Աստուծոյ կենդանւոյ , և փոխարէն պատասխան ընդունեց , ՚ի վերայ ոչոր մի ուրիշի հետ իմ եկեղեցիս պիտի չինեմ » :

Պետրոս առաքեալն իւր խոստովանած հաւատքին մէջ առանձին չէր , այս խոստովանութիւնն է հիմն եկեղեցւոյ :

Սուրբ Եպիսիան Պետրոսը գլուխ առաքելոց կանուանէ , մենք ալ չենք հերքեր , բայց ինչ իմաստով կհասկնար նա այս բառը :

Հռովմէականք անոր սա խօսքը վկայութիւն կբերեն . « Անդրէաս , առաջին անգամ ընդառաջ ելաւ Տիրոջ , որովհետև Պետրոսն աւելի պզտիկ էր . բայց երբոր ամէն բան ձգեցին , ու Տիրոջ ետեէն դացին , Պետրոսն առաջին եղաւ , և իւր եղբօրմէն առաջ քայլ դրաւ , Այլ և Աստուած կըճանչնայ սրտից յօժարութիւնները , և գիտէ՝ թէ ո՛րն է արժանի առաջնութեան : Ասոր համար Պետրոսը գլուխ աշակերտաց ըրած է , ինչպէս որ յայտնի է** » :

Սուրբ Եպիսիան ասով Պետրոսը գլուխ եւ հիմն եկեղեցւոյ է՛ր ըսել կուզէ՝ թէ եկեղեցին Պետրոսի հաւատքին , այսինքն Քրիստոսի աստուածութեան վրայ հիմնեալ էր : Այս հարցման պատասխանը դարձեալ ինք կուտայ , ինչպէս որ վերը տեսանք . « Սուրբ Պետրոսի վրայ կը-

* Սուրբ Եպիսի , Հերետիկ . 59

** Սուրբ Եպիսի , Հերետիկ 51

սէ, շինուած է եկեղեցին . զի նա խոստովանեցաւ զՅիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ կենդանւոյ, եւ ընց այս պատասխանը .

Հոռոտոյ ոչ է Լեւի Լեւոյ ոչ է Զ Ենի Ի Եկեղեցի . *

Երջն տեղը կուսուցանէ դարձեալ սոյն վարդապետը՝ թէ « քանի որ Եւսեբիոս Ենի Լեւոյ ընդ Սէրը ոչ թէ անոր համար ըսաւ՝ որ Պետրոսի յանձնէ եկեղեցւոյն գերագոյն վարչութիւնը . այլ սրբէս զի կրկին հաստատէ անոր պատիւն առաքելութեան արժանեաց մէջ, զոր կորսնցուցած էր ուրանալով . և Սէրը, կըսէ, սուրբ վարդապետը, Պետրոսը Եւսեբիոս Ենի ուրացութենէն յետոյ, եւ երբ որոշեցաւ սրբելու համար, երեք անգամ ՚ի խոստովանութիւն կհրաւիրէ » .

Ուրիշ տեղ ալ՝ զՊօղոս առաքելը Հռովմի վերաբերող խնդրոյն մէջ հաւասար կընէ Պետրոսի՝ ըսելով . « Պետրոս եւ Պօղոս, առաջինքն յամենայն առաքելաւ հոռոտոյն չըռովմի եպիսկոպոս եղան » .

Երուսաղէմի սուրբ Յակոբ եպիսկոպոսին համար ալ այսպէս կհօսի .

« Ասիկա (Յակոբ) առաջին անգամ Երուսաղէմի առաքելական աթոռն ընդունեց, և առաջին անգամ է՝ որ Տէրն յիշարէ իւր իւր ոխան սոր հաստաց » . Ըսել է՝ թէ Տէրն յիշարէ ժառանգն այս աշխարհի վրայ չէր կարծէր՝ թէ Պետրոսն է . այլ կկարծէր թէ Պետրոս առաքելոյն տրուած առաջնութիւնը պարզ չի մտնէր . Ինչպէս որ Լեւոս պապն ալ կրացատրէ իւր սա խօսքովը . « Տնարտութիւնը կմնայ, կըսէ, և երջանիկն Պետրոս կպահպանէ ՚ի զօրութեան վիմին, զոր ընդունեց . չպիտի ձեռքէ ձգէ Եկեղեցւոյն սանձը, որ իրեն յանձնուեցաւ, ուրիշներէ յառաջ Եւսեբիոս Ենի ուրաց, վէմ և հիմն . . . անուանեցաւ, որպէս զի իւր այս պատուանուններովը ճանչնանք թէ ի՞նչ միութիւն կայ իւր եւ Քրիստոսի մէջ » . *

Այս վկայութիւնը կհաստատէ՝ թէ Պետրոսի վրայ միայն Եւսեբիոս Ենի կոչման խոստովանութիւն մը կենալը կխոստովանի Լեւոն . կխոստովանի նաև՝ թէ Եւսեբիոս Ենի միացած էր Յիսուսի Քրիստոսի, որ էր վէմ և հիմն եկեղեցւոյ . Այս կերպով, Պետրոս առաքելոյն տրուած կապելոյ և արձակելոյ իշխան

* Սուրբ Եպիբ. ընդդ. հերետ. 54

** Սուրբ Եպիբ. ընդդ. հերետ. 78

*** Լեւոն, Քար. Բ. Ի տարեգրքի քահանայապետութեան .

նութեան վրայ ուղղափառական կըլլայ Լեոնի վարդապետութիւնը . Այս իշխանութիւնը , կըսէ՝ , անոր համար մասնաւոր կերպով մը տրուեցաւ , վասնզի Պետրոսին ձեռ Եկեղեցւոյ բոլոր գլուխներուն ալ կ'յարմարի . վասն որոյ նախնային Պետրոսի տէր զէն , որ որ անոր համար որոշուած է իւր :

Ասկէց կհետեւի՝ թէ մեղքերը կթողուին կամ չեն թողուիր , Պետրոսի արժանի կամ արդար վճռոյն նայելով :

Դժուարին է հասկնալը՝ թէ ինչպէս հռովմէական ատուածարանք պապական բռնապետութեան ապացոյց կբերեն Լեոնի այս երկու կտոր խօսքերը , մինչդեռ յայտնի է՝ որ սուրբ Պետրոսի միայն նախնային մը կուտայ , կամ շատ շատ յետագային նախնային կուտայ , և փոխանակ Հռովմի եպիսկոպոսին ընծայելու Պետրոսի իշխանութիւնը , Պետրոս առաքեալն ուրիշ բան չնկատէր , այլ միայն նշան կամ երևցողցիչ առաքելական իշխանութեան , որ ըստ Պետրոսի իրապէս 'ի գործադրութեան կըլլայ , ուր որ արդարութեամբ կգործադրուի :

Ուրեմն Լեոնի սա հետեւեալ խօսքին համար ալ դժուարութիւն չմնար .

« Բոլոր մարդիկներուն մէջէն Պետրոսն ընտրուած է 'ի կոչումն ամենայն աղգաց , փոխան առաքելոց և ամենայն հարց Եկեղեցւոյ , մինչդի , թէ և շատ քահանայներ և հովիւներ ըլլան , սակայն Պետրոս կկառավարէ զանոնք ինչպէս քրիստոս գլխաւորապէս . Չարմանալի բան մ՝ է այս , սիրելիք , որ Աստուած հաճեցաւ այս մարդը իւր կարողութեան հազորը ընելու . . . որմէն ուրիշներն ալ չըրկեց » . Այսպիսի խօսքեր որ ներբողեանի կվերաբերին իւր-դե-դե իմաստով մեկնելու համար՝ նոյն վարդապետին միւս խօսքերուն հետ կապակցութիւն ունեցող վարդապետութիւններն ալ նայելու է . Լեոն չպահանջէր հաւատալ՝ թէ Պետրոս առաքելոյն կարողութիւնը , ինչ որ էր նէ , Հռովմի եպիսկոպոսներուն ալ անցաւ . իրեն առ ֆաղկեգոնի ժողովը գրած նամակը ըսածնիս կհաստատէ , ինչպէս որ տեսանք . Գլխաւոր առաքելոյն այս կարողութիւնը , զինքը ուրիշներուն իշխան չըրաւ , այլ անցած է բոլոր այն եպիսկոպոսաց , որ նոյն կարողութիւնը

օրինաւորութեամբ կգործածեն, Պետրոս Յեռնարանի յառաջ
նորին մը միայն ունի :

Հռովմէական աստուածաբանք լեռնի և ուրիշ Հարց
Պետրոսի ընծայած գովեստները չա
րայար կմեկնեն, և չեն ուզեր մտածել՝ թէ այն գովեստները
ուղղակի իմաստով հասկնալ պէտք եղած ատենն ալ՝ չեն
կացուցաներ այնպիսի առաւելութիւններ, որոնք ժառան
գութեամբ անցանելի ըլլան Հռովմի եպիսկոպոսներուն . ու
րովհետեւ բնաւ Հայրերէն մէկն այնպիսի բան մը չէ ճանչցած .
սակայն Հարց գրուածքներուն ոճոյն լաւ հմտութիւն ունե
ցող մը չկրնար այն ներբողները ուղղակի կամ բնական իմաս
տով մը հասկնալ . կրնանք հաստատել ըսածնիս սուրբ Յով
հան Ոսկերերանի գործերով, զորս անդրալեռնեայք կքաշ
քշեն, և իրենց գրութեան փաստ կհամարին . Շատ մը վը
կայութիւններ կժողովն անդրալեռնեայք, որպէս զի ապա
ցուցանեն, թէ այս մեծ հայրապետը Պետրոս առաքելոյն,
առաջին, Բժ առաքեալ, գործելի, իշխան, իշխի և բերն առա
քելոց անունները տուած է :

Բայց, եթէ միւս առաքելոց ալ այս պատուանունները
տուած ըլլայ, ինչ զօրութիւն կունենայ այնուհետեւ Պետրոս ա
ռաքելոյն համար անդրալեռնեայց հանած եզրակացութիւնները :

Ոսկերերանի զանազան գրուածոց մէջ կտեսնեմք որ բո
լոր առաքելոց համար ալ ըսած է, հինգ, հինգ, գլուխք,
վարդապետք, քիւնք, և հինգ եկեղեցւոյ :

Պետրոսն եւ Յովհաննէսը անուանած է մի եւ նոյն պա
տուանուններով, որէ իշխան առաքելոց* :

Պետրոսին, Յակոբոսին եւ Յովհաննէսին համար առաք
ել ըսած է . թէ « առաջինք էին առաքելոց մէջ պատուով,
հիմունք եկեղեցւոյ, առաջին հրաւիրեալք եւ իշխանք ա
շակերտաց** » :

Եթէ Պետրոս առաքելոյն համար ըսած է՝ թէ « Պետրոս
լուաց իր ուրացութիւնը այնպէս, մինչ զի առաջին եղաւ առա
քելոց, եւ քիւնք և հինգ իրեն յանձնեց*** » . ուրիշ տեղ մ' ալ
նոյն պէս Պետրոսի եւ Յովհաննու համար կգրուցէ, թէ քիւ
նք և հինգ իրեն յանձնեց**** . կըսէ Պօղոս առաքելոյն համար

* Յաւեա . Մատթ . ճառ 52 .

** Յառաջին Գլուխ Թղթոյն առ Փաղատ :

*** Ընդդէմ Հրէից . ճառ , 8 .

**** Ի սուրբ Յովհ . ճառ , 88 .

ալ . « շատ անգամ հրեշտակներն ալ պաշտօն ունեցան 'ի ինս-
մել զագգոս , բայց անոնց մէկն ալ չկառավարեց իրեն յանձ-
նուած ժողովուրդը , ինչպէս որ Պօղոս կողմէն բարեբանաց .
. . . . Եբրայեցի ժողովուրդը Միքայէլ հրեշտակապետին յանձ-
նուած էր . բայց Պօղոսին՝ երկիր , ծով , ամենայն բնակիչք
աշխարհի , մինչեւ անապատք* » . Երկնից արքայութեան
մէջ կըսէ : « ոչ ոք յառաջ է քան զՊօղոս , եւ ասոր վրայ
տարակոյս չկրնար ըլլալ** » . Կանուանէ նաեւ զՊօղոս զի-
ւոր եկեղեցոյ*** , « նոյն ընդունիւնն , ինչ երկնայն , առջնորդ հարկն
Բրեւեանի , այն է եկեղեցւոյ . Հետեւեալ խօսքին մէջ յայտնի
կերպով Պետրոսէն ալ յառաջ կընէ . « Հոն՝ ուր որ քերորէ-
ները ծածկուած են վառքերով , և սերովբէները հողանեալ ,
պիտի տեսնենք Պօղոսը հանդերձ Պետրոսաւ , Պօղոսը՝ որ իշ-
խան և նախագահ է սրբոց պարուն**** .

Պիտեւու արժանի կարեւորութիւն մը կայ , որ սուրբ Յով-
հան Ոսկեբերան հաւասար արժանեաց ստորագելիքներ կու-
տայ երկու առաքելոց ալ , երբ երկուքին վրայ մէկէն խօսել
պէտք ըլլայ . Ասոր շատ մը օրինակներ տանք .

Աջօթից վրայ խօսած երկրորդ քարոզին մէջ , կըսէ թէ
աղօթքն այնպիսի զօրութիւն մ' ունի , որ « վրկեց վտանգ-
ներէ զՊետրոս եւ զՊօղոս , զի-ն-ն եկեղեցոյ , զի-ն-ն առ-ն-ն ,
երկնքի մէջ ամենէն աւելի բարձր վառք ժառանգողները ,
տիեզերքի որմերը , ծովու եւ ցամաքի պահապանները » .

Այն պարագայներուն վրայ խօսելով , յորս Պօղոս Ան-
տիոքի մէջ զՊետրոսը յանդիմանեց , այսպէս կխօսի . « կրնայ
ըլլալ , որ մէկը շիտթի լսելով՝ թէ Պօղոսը ընդդէմ դար-
ձեր է Պետրոսին , այսինքն՝ եկեղեցւոյ սիւները իրարու
զարնուեր , և իրարու վրայ ինկեր են . Որովհետեւ անոնք այն-
պիսի ինքնեք են , որ հաւատքին ծածքը բռնած են , և ոչ միայն
ինքնեք են , այլ և ինքն և ոչ մարմնայն եկեղեցոյ , որքէն և քնն-
արեւոյն բարեաց . և որչափ զովեւտ որ երեւակայէ մարդ մը ա-
սոնց համար չկրնար տակաւին ունոյ որքնեք ինչպէս որ
պէտք է բացատրել**** . Այս քարոզին մէջ դարձեալ կնաման-

* Կարգ . ի Սուրբ Պօղոս ճառ . 2 .

** Գաւետ . Մատթ , ճառ 65 .

*** Բարոզ ի վերայ Երկրասանից :

**** ճառ 52 . 'ի Թուղթն առ Հոովմ .

***** ճառ . յայն բան : « Ընդդէմ Վարձայ նմա » :

ցունէ այս առաքեալները եկեղեցւոյ խաչի հանդէս քայող երկուն տնայնիք : և մեկը , այսինքն , Պետրոսը կաղաքած ցցնելով : Ասիկա անոր անկողնէն նկատել ժ' էր : Եւ կ'յարեալու վերջնակէս . « Պօղոս , դու որ քու աշակերտներուդ նկատմամբ ասնչափ հեղ և քաղցը՝ էիր , ինչպէս խնայու կ'վարուիս քու առաքելակցիդ հետ » :

Կրնայ ըսուիլ՝ թէ Պօղոսը Պետրոսին հաւասար էր արժանեաց մասին .

Այս ճշմարտութիւնը հետևեալ խօսքին մէջ աւելի ճիշդ կերևայ , որ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է .

« Քրիստոս հրեայները յանձնեց Պետրոսին , զՊօղոսն ալ որոշեց Հեթանոսներուն . Եւ ինչ որ ինքն ասիւ , այլ նոյն ինքն Պօղոսի մտիկ ըրէք , որ կրսէ . « Այն որ յաջողեաց Պետրոսի յառաքելութիւն թշխատութեան , յաջողեաց և ինձ ի հեթանոսս . առ Դաղատայիս , Բ . 8 . Որովհետև ինչպէս որ իմաստուն սարաւակտն ուշադրութեամբ կ'արողութիւնները կ'քննէ , եւ կ'գնէ մէկը հեծերագորուն և միւսը հետեակաց գնդին վերայ , այսպէս ալ Քրիստոս իւր բանակը բաժնեց երկուքի . Պետրոսին յանձնեց հրեայները և Պօղոսին հեթանոսները : Բանակն երկու խմբերէն իւրիւր խմբէն է , Բայց պարագայը թէ է՞ » :

Ահա ասիկ սուրբ Յովհանն Ոսկերբերանի ճշմարիտ վարդապետութիւնը . Առաքեալներն հաւասար են արժանեօք . Պետրոս և Պօղոս բոլորովին իրարու հաւասար են , մին հրէից եւ միւսն հեթանոսաց առաքելութեան պաշտօնն ունի . Պետրոս բնաւ բայառիկ գերագունութիւն չէ առած համբռն քրիստոնէութեան վրայ , եկեղեցւոյ մէկ հատիկ գլուխն էր , է եւ պիտի ըլլայ ի յաւիտեանս նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս . Լաւ դիտենք սուրբ Ոսկերբերանի այս խոսքը . « Եւ ինչ որ ինքն ասիւ » : Զի ըսել է . Ասիկա անհատական կործիք մը չէ . այլ ճշմարտութիւն մը՝ զոր սուրբ Հոգին ի՞ձեռն Պօղոս առաքելոյն կ'ստովեցունէ .

Սուրբ Յովհանն Ոսկերբերանի եկեղեցւոյ մէջ ընաւ տարբեր առաւելութիւն մը չէր ճանչնար ընդհանուր առաքելութեան վրայ .

Ըսած է՞ . « Հոգևոր իշխանութեանց մէջ »

* ձառ. յայն բան , « Ես ընդգէմ դարձայ նմա »

† ձառ. յօգտակ . ընթերցուածոց սուրբ Գրոց .

առաջնորդութիւնն է . ինչո՞վ կրնանք հաստատել ասիկայ , անով որ առաքեալն ասիկա ամէն իշխանութիւններէն յառաջ կգասէ : Ինչ պէս որ հիւպատան (հասարակապետութեան համար) առաջին է քաղաքական իշխանութեան համար , այսպէս առաքեալը հոգեւորականին համար . Մտիկընենք Պօղոսի , որ իշխանութեանց թուարկութիւնը կրնէ , և նոնց զլուրը . առաջնորդութիւնն է ինչ կրսէ . « Աստուած դրաւ իւր եկեղեցւոյն մէջ , նոն առաքեալները , երկրորդ մարդարէները , երրորդ վարդապետները և հովիւները » , կտեսնե՞ս , թէ ո՞րն է առաջին իշխանութիւնը . կտեսնե՞ս , առաջնորդ նորոգեցողութեան ծայրն է , անի յորով է նիկէ վեր բնութիւնն : Որովհետեւ կրսէ , « նոն զառաջնորդ » : Առաքելութիւնը ոչ միայն առաջինն է Կրիստոսի իշխանութիւնն , այլ և արմատ և հիմն է իշխանութեանց » :

Սուրբ Սսկեբերան առաքելութեան մէջ գերագունութիւն մը չէր ճանչնար , իթէ ենթադրութիւն մ' ունենար , թէ Յիսուս Քրիստոս առաքեալ մը միւս առաքելոց վրայ դրաւ , որպէս զի աշխարհի վրայ իր փոխանորդը և իւր եկեղեցւոյ տեսանելի գլուխն ըլլայ , բացէն յայտնած կըլլար , որովհետեւ ասիթն էր խօսելու :

Արնայ ուրեմն դիւրաւ հասկցուի՝ թէ ի՞նչ աստիճանի՞ արժէք ունի այն լրբութիւնը , որով հռովմէական աստուածաբանք կհամարձակին յարձակիլ և պնդել՝ թէ ըստ սրբոյն Սսկեբերանի , « Պետրոսի իշխանութիւնը աւելի հիմնական և աւելի էական բան մ' ունի նորոգեցողութեան առաջնորդութեան մը , զոր ունի եկեղեցին՝ ի Յիսուսէ Քրիստոսէ » , Սուրբ և մեծ հայրապետն ինքնին պատասխան կուտայ իւր վարդապետութիւնը ժամաժողներուն , ըսելով՝ թէ առաքելութիւնը հաւասարապէս բոլոր առաքեալներն ալ ունին . « Առաջնորդութիւնն է մեծ իշխանութեանց , առաջնորդն է ծայրն է նորոգեցողութեան , ոչ ոչ յորով է ի վեր է Կրիստոսի » :

Հռովմէական աստուածաբանք Մատթթիայ ընտրութեան վրայ սուրբ Սսկեբերանի խօսքերն աւելի կքաջքչեն .

« Պետրոս միշտ յառաջ կխօսի , որովհետեւ լի է նախանձու , որովհետեւ Յիսուս Քրիստոս ոչխարներուն խնամքը անոր յանձնեց , եւ որովհետեւ առաջինն է առաքելոց մէջ » , եւ քիչ մը հեռուն ինք իրեն հարցում մ' ընելով , թէ Պետրոսը չէր կրնար ինքնին ընտրել Յուդայի տեղը դրուելիքը , կրսէ » . անշուշտ կրնար , բայց կհրաժարի , որպէս զի չըլլայ

Թէ կոչեցելոյն համար չնորհք մը ըրած երեւի* :

Սկսինք ցունել՝ Թէ « Պետրոս առաջին անգամ կխօսի , « Դժեշտ նախանձայոյզ էր , « Դժեշտ առաքելոց մէջ առաջին էր » խօսքերը ինքնին կհաստատեն՝ Թէ սուրբ Ոսկերբերան ըսել չէր ուզեր Թէ « Դժեշտ գլուխ էր եկեղեցւոյ » : Նոյն պէս , երկու « Դժեշտներուն » մէջ տեղը դրուած երրորդն ալ , այսինքն , « Դժեշտ Յիսուս Քրիստոս անոր յանձնած էր հօտին խնամքը , խօսքն ալ Հռովմի աստուածաբանից ստորոգելեաց իմաստը չունի . որովհետեւ սուրբ վարդապետը հակասութեան մէջ ձգել կրլայ , ոչ միայն այս ճառին՝ այլ և բոլոր անոր գրուած քներու մասին : Մեր ապացոյցները լի են սուրբ հայրապետին , Արձե՝ շէ՝ շէ՝ շէ՝ , « Դժեշտ շէ՝ շէ՝ շէ՝ , խօսքին տուած մեկնութեանցը մէջ , որոնց կութնած են մեր հակառակորդները հաստատելու համար՝ Թէ Պետրոսին միայն ըսուեցաւ այս խօսքը , անոր միայն յանձնուեցաւ հօտին խնամքը : Սուրբ Ոսկերբերան կաղաղակէ , « այս խօսքը ոչ միայն « Դժեշտներուն » եղիսպոստոսներուն , այլ և « Դժեշտ » ալ ըսուած է , « Դժեշտ ոչ ոչ » : Եւ միայն Թէ հօտին խնամքը առած ըլլանք** » : Ուրեմն ըստ սրբոյն Ոսկերբերանի այս խօսքերը միայն Պետրոսի համար և Պետրոսի ըսուած չեն , և անոր բարձր իշխանութիւն մը չեն տար առաքելոց և եկեղեցւոյ վրայ . այլ ըսուած են հասարակաբար բոլոր առաքելոց , բոլոր եպիսկոպոսաց և բոլոր հովուաց , որոնք ամենքն ալ յաջորդք են առաքելոց : Մանաւանդ Թէ Ոսկերբերան այս խօսքերուն մէջ չէր նշմարեր ոչ պատիւ մը և ոչ իշխանութիւն մը , այլ միայն պարտաւորութիւն նախանձայոյզ և հողածու ըլլալու : « Երեք անգամ , հարցուց Պետրոսին , և երեք անգամ հրաման տուաւ , որպէս զի ցուցնէ՝ Թէ « Դժեշտ ինձի դէպք է որչի՞ « Դժեշտ » ինձի » :

Սուրբ վարդապետը ինք պատասխան կուտայ հռովմէականաց քաջքշուք մեկնութիւններուն , որ կհանեն իւր խօսքերէն :

Սուրբ վարդապետն հռովմէականաց իւր խօսքէն այնպիսի սխալ գիւտ մը ընենուն կանուխէն պատասխանը տուած է :

* Ի Գործս Առաքելոց , ճառ 5

** Ի Սուրբն Մատթ , ճառ 77

*** Ի Գործս Առաքելոց , ճառ 5

« Տեսէ՛ք , կըսէ , ի՛նչպէս Պետրոսն համաձայնութեամբ կգործէ , եւ ինք իւր յատուկ իշխանութեամբ եւ կարողութեամբ բան մը չորոշեր* . . . . Ոչ թէ Պետրոսը ներկայացուց զանոնք (Մատաթիան եւ Յովսէփը) , այլ բոլոր առաքեալները . Պետրոս խորհուրդ միայն տուաւ ընտրելու , եւ ան ալ ոչ իր անձնականէն , այլ մարդարէից մէջ կանուխէն գրուածները մէջ բերելով . Հեռուստեմոսի Բիւիւ եւս Իորոբաբէ եւ ունելիւնի » . Աւելի հեռու տեղ մը կըսէ . « Նայեցէ՛ք Յակոբայ համեստութեան , որ թէպէտ Երուսաղեմի եպիսկոպոսութիւն ընդունեց . բայց այս պարագայիս մէջ բան մը չըսաւ . նայեցէ՛ք նաեւ միւս աշակերտաց համեստութեանը , որ Բոնի հասանալեմիս Բիւսթոյ Գիւնիսի , բնաւ մէջերնին վէճ մը չծագիր . Չի այս եկեղեցին բոլորովին երկնային էր , բընաւ երկրաւոր բան մը չունէր , ոչ իւր որմերը փայլուն էին եւ ոչ մարմարիոնները , սակայն մեծապայծառ կցուանայր իրանդամոց շերտ բարեպաշտութիւնը » . Հռովմէական աստուածաբանք սուրբ Ոսկերերանի խօսքին առջի մասերը կըրուցեն , բայց վերջինը կուեն . որովհետեւ ան է իրենց սովորական ոճը .

Ըստ սրբոյ վարդապետիս բոլոր առաքեալները միաբան գործեցին . ընտրելիները միաբան ներկայացուցին . Պետրոս ոչ իբր իշխան խօսեցաւ , այլ իբր մեկնիշ մարդարէութեանց . Յակոբոս , որ ունելիւն էր Երուսեմ , և ուրիշ առաքեալները թող տունն որ Պետրոս խօսի , ոչ թէ իրենք անոր իշխանութիւնը չունենալնուն համար . Եթէ կրնայ ըսուիլ թէ սուրբ Յովհան Ոսկերերան առաքելոց մէջէն մեկուն վրայ բարձր արժանիք մը կճանչնար , Երուսաղեմի սուրբ Յակոբ եպիսկոպոսէն զատ ուրիշ մէկը չկրնար ըլլալ . Վասնզի , վերը նշանակած խօսքէն զատ , հետեւեալն ալ նոյն սուրբ վարդապետինն է .

« Տեսէ՛ք , Պետրոսէն յետոյ՝ Պօղոսը կխօսի , և ուրիշ մէկը չխօսիր . Յակոբոս կպպասէ և կուէ հանդարտութեամբ , որովհետեւ ունելիւնն իրեն Բերոսիսի էր . Յովհաննէս և միւս առաքեալները չեն խօսիր և կլսեն առանց հակառակութեան , որովհետեւ նոցա հոգիները սուրբ և ազատ էին ամէն ընդունայն փառքերէ . . . . Երբոր անոնք լուցին (Քառնաբաս և Պօղոս) , Յակոբոս սկսաւ խօսել և կըսէ » . Շմաւոն պատմեց՝

* Ի գործս Առաքելոց ճառ . 5 .

Թէ ինչպէս Աստուած հեթանոսներն ալ իրեն ժողովուրդ ընարեց . . . Պետրոսի խօսելուն եղանակը բուռն էր , իսկ Յակորայն խիստ մեղմ : Այսպէս պէտք է վարուի՝ ուրիշ որ էլ ինչպէս ինչպէս : խիստ խօսելը ուրիշներուն կ'ընդունու : ինք մեղմով կ'խօսի " : Եւ աւելի հեռուները սուրբ Յակորայ խօսքերուն վրայ քննադատութիւն ընելով , սա հեռուեալ իմաստասիրութիւնը կրնէ . « ի՞նչ ըսել կուզէ . եւ ի՞նչպէս համարի՞ք ըսելով , կուզէ ըսել . եւ ի՞նչպէս է ինչպէս որ թէ բանն ասանկ է . . . »

Յակորայ առաջնութեան վերաբերող այս հատուածը եթէ նշանակութիւն չունի յայս Հռովմէականաց՝ Պետրոսի հեղինակութեան դէմ զօրութիւնը կպակսի՞ արդեօք :

Հռովմէական աստուածաբանք ՚ի նպաստ իրենց դրութեանց՝ մէջ կրերեն սուրբ Ոսկերեւոյնի հեռուեալ խօսքերը որ կ'վերաբերին Պետրոսի անկմանը , « Աստուած թող տուա՛ որ Պետրոս յաղթուի . որովհետեւ զայն իշխան համարէն տիեզերքի ընել կուզէր , որպէսզի իւր անձին տկարութիւնները յիշելով ներէ անոնց որ կ'իյնան " : Վերերը տեսանք արդէն թէ սուրբն Ոսկերեւոյն էլ ինչպէս պատուանունին վրայ յայտնէր ինչպէս , ինչպէս որ Հռովմ ինք իրեն կսեպահականէ . այս ենթադրութեամբ , մէջ բերուած վկայութիւնը պապական ինքորոյն վիճակը չապահովեր . թէ ինչ էր սուրբ Ոսկերեւոյնի վարդապետութիւնը սուրբ Պետրոսի անկման վրայ՝ իւր խօսքովը ցցունենք²⁰ :

« Քրիստոս թող տուա՛ որ Պետրոս զինքը ուրանայ , որպէս զի ուրիշ իր խոստումը չպահելու մեղքը ուրիշ . . . Մտիկ ըրէ՛ք՝ թէ ինչ ըսաւ անոր . « Եւ ինչպէս համար չապիցի՞ որ հոսորոյ չապիցի " : Պետրոսի նկատմամբ այս լեզուն կգործածէ , որպէս զի աւելի ուժով զինքը սթափեցնէ , եւ ցցունէ՝ թէ իր անկումը միւսոց անկումներէն աւելի ծանր , եւ ուրիշ Բեթսաբանէն ինչպէս զինքը ըլլաւ : Որովհետեւ անոր մէջ կրկին մեղք կար , մէկը խոստումը չպահել , միւսն ալ հպարտութեամբ Բեթսաբանէն վեր բարձրանալու ուրիշ երրորդ աւելի ծանր մեղք մ'ալ կար , ինք իւր ուժոյն վրայ բոլորովին վստահիլ , Տէրը՝ Պետրոսը թէ ինչպէս համար թող տուա՛ որ իյնայ , եւ միւս աշակերտները

* Ի Գործս առաք , Ճառ , 55

** Յասալին ԳԼ , Թղթոյն առ Գաղատ :

զատելով իրեն ըսաւ . Սիմօն, Սիմօն, սատանան զքեզ ուզեց ցորենի պէս խարբալել, այսինքն տակն ու վրայ ընել ու փորձել, բայց ես առհամար ազաշեցի՝ որպէս զի հաւատաքդ չպակսի * : Եթէ սատանան բոլոր առաքելներն ալ ուզեց խարբալել, ինչո՞ւ ամենուն համար ալ չըսաւ Տէրը՝ Թէ « ես ազաշեցի Քե համար * » . ո՞չ ապաքէն վերն ըսած պատճառիս համար է : Ո՞չ ապաքէն Պետրոսը արթնցունելու, եւ անոր անկման միտնեքէն աւելի ծանր ըլլալուն պարագայները կանուխէն իրեն ցցնելու համար միայն կխօսի . . . . Բայց ինչպէս կրցաւ Պետրոս ուրանալ զՔրիստոս . պատճառն որ չըսաւ Տէրը անոր՝ Թէ դուն զիս պիտի չուրանաս, այլ հաւատաքդ չպիտի պակսի, այսինքն հաւատաքդ լիով կորսուելու վտանգին մէջ չպիտի իյնայ * * :

Այս խօսքերուն ներքեւ Պետրոս առաքելոյն իր անկմանը պատճառաւ ընծայուած դերիչխանական հեղինակութիւն մը կտեսնուի՝, ինչ եղապի լրբութիւն է մեր հռովմէական ներուճը՝ որով կժպրհին սնդեւելու Թէ Տէրը նպատակ ունէր Պետրոսին առաւելութիւն մը տալու և միւս առաքելոց վրայ աւելի բարձրութիւն մը շնորհելու, մանաւանդ անոր անկումը եւ ուրացութիւնը իմացունելու ժամանակին :

Պետրոսի առաջնութեան վրայ սուրբ Ռսկեքերանի կարծիքը հետեւեալ խօսքերուն մէջ ալ լաւ կհասկցուի, Սուաջ կըսէ՝ Թէ « Պետրոս » առաջին էր եկեղեցւոյ Տէր * : Ընկերութեան մը մէջ առաջինը ըսելն՝ ընկերութեան գլուխն ըսելն է : և ուրիշ տեղ մը կըսէ . « Պետրոս ըսելով՝ կհասկնամ այն հաստատուն վէմը, անդդողելի հիմը, մեծ առաքելայր, առաքելոց առաջինը, առաջին կոչեցեալը, առաջին հնազանդը * * » : Ինչպէս որ կըտեսնուի Պետրոսը կգովէ իւր խոստովանած հաւատքին հաստատութեանն համար . առաջինը առաջինն անունը կուտայ . որովհետեւ ամենէն յառաջ կանչուեցաւ յառաքելութիւն, չըսաւ առաջինն յիշատակեան, այլ առաջինն անուանուի : Ըսել է՝ Թէ Պետրոս պատիւ ունեցաւ առաջին անգամ կոչուելու յառաքելութիւն և առաջինն ՚ի ծառայութիւնն Յիսուսի Քրիստոսի :

Գալով յաջորդութեան խնդրոյն, յորում կայնդեն հռովմ

* Ի Սուրբ Մատթ, ճառ, 82

** Յաղագս Ողորմ, ճառ 5 :

մէակնք թէ Պետրոս առաքեալէն անցաւ Հռովմի եպիսկոպոսներուն , այսպէս կհամառօտեն անոնք սուրբ Սսկեբերանի վարդապետութիւնը :

« Անտիոքայ եկեղեցին բազմ ունեցաւ ժամանակ մը զՊետրոսը վայելելու և անոր ձեռօք իւր հիմն ունենալու , բայց չկրցաւ պահպանել . Հռովմ փոխադրուեցաւ անոր ավտուր , Հռովմի մէջ ընդունեց նա մարտիրոսութեան բարիօնը , Հռովմ է անոր գերեզմանը , Հռովմ՝ ամենաչքեղ թագաւորանիստը » :

Ահաւասիկ սուրբ վարդապետին ամբողջ խօսքը .

« Մեր քաղաքներէն մէկուն (Անտիոքայ) առաւելու թեանց մին այս է՝ որ իրեն վարդապետ ունեցաւ զՊետրոսն առաքելոց գլուխը . Ստոյգ է՝ թէ այն քաղաքը , որ բոլոր տիեզերքի մէջ առաջին անգամ քրիստոնեայ անուանելու երանութիւնն ունեցաւ , առաքելոց առաջինն այլ իրեն հովիւ ունեցաւ . Բայց անիկայ մեզի վարդապետ ունենալնէս ետքը միշտ ձեռքերնիս չմնաց . յանձնեցինք Հռովմայ կայսերական քաղաքին . բայց սակայն աւելի ճիշդը խօսելով Վերջինիս . որովհետեւ եթէ Պետրոսի մարմինը չունինք , հաւատքը ունինք , որ ըսել է Պետրոսը ունինք , որովհետեւ Պետրոսի հասարակ շնորհքն է նոյն ինչն Պետրոսն ունենալու հասարակ է » :

Ուրեմն Պետրոս բան մը չէ ինքնին առանց վկայած ճշմարտութեանը . Սուրբ Սսկեբերան բացէն ըսած է այս խօսքը նոյն շառին մէջ , ինչպէս . « Պետրոսի վրայ խօսելու ատենս՝ մտքիս առջև այլ ոք Պետրոս մը կներկայանայ (փլաքիանոս այն ժամանակի եպիսկոպոս Անտիոքայ) հասարակաց հայր մը և վարդապետ մը ամենուս համար , որ ժառանգեց զառաքիւնութիւն սրբոյն Պետրոսի և նոր նոր » : Այլև , Անտիոքայ սուրբ Իգնատիոս եպիսկոպոսին վրայ շինած ներբողին մէջ կկարդամք . « սուրբ Իգնատիոս յաջորդ եղաւ սուրբ Պետրոսի առաջնութեան »* » :

Լատին թարգմանիչը կըսէ , « սուրբ Իգնատիոս յաջորդեց (սրբոյն Պետրոսի) , յարժանիս եպիսկոպոսութեան » : Այսպէս թարգմանելը սխալ է . Առաջնութիւնն եկեղեցւոյ հարց գրուածներուն մէջ առաքելութիւնն է , որ է աղբիւր եղև

*. Բ. Ճառ 'ի վերայ անուան Գործոց առաքելոց »

** Ներքոյ սուրբ Իգնատիոսի :

հոգւոսն , և եպիսկոպոսութենէն վեր է պատուով և իշխանութեամբ . թո՛ղ , կուզեն առաջնութիւն թարգմանեն՝ կուզեն եպիսկոպոսութիւն , սուրբ Սկեբերանի վկայութիւնը ոչ նուազ հակառակ է այն հռովմէական վարդապետութեան որով Հռովմի եպիսկոպոսն ընել կուզուի Ռե՛կ ժառանգ Պետրոսի : Եթէ պէտք է հաւատալ սրբոյն Սկեբերանի , Պետրոս առաքեալը որոշեալ քաղաքի մը մէջ աթոռ ունեցած չէ , այլ առաքեալ — եպիսկոպոս է ընդհանրապէս բոլոր եկեղեցեաց՝ ուր որ քարոզեց աւետարանը և կպահուին իւր վարդապետութիւնները :

Այս ճառին մէջ Սկեբերան զուրբն իգնատիոս կանուանէ վարդապետ Հռովմայ՝ ի հաւատս և ասանկով կրացատրէ այն պատճառը որուն համար Պետրոս , Պօղոս և իգնատիոս Հըռովմի մէջ մեռան . « Դուք (Բնակիչք Անտիոքայ) , գոհութիւն Աստուծոյ , պէտք չունիք վարդապետութեան . որովհետեւ հաստատուն արմատացեալ էք կրօնքի մէջ . բայց Հռովմի բնակիչները պէտք ունէին զօրաւոր օգնութեան , զի այնպիսի տեղ կրնակէին անոնք՝ ուր կթագաւորէր ծանր և գայթակղութիւն բերող ամբարշտութիւնը , սուր համար է՝ որ Պետրոս , Պօղոս և անոնց հետ նաև իգնատիոս , երբեք ոչ հոն հեռանք » , Ասիկա աւարտելէն ետքը կյաւելու . թէ՛ « Այս առաքելոց եւ իգնատիոսի մահը զգալի ապայցոյց մը և գործնական քարոզ մ՝ եղաւ Յիսուսի Գրիստոսի յարութեան » :

Սուրբ Սկեբերան իւր ճառերէն մէկուն մէջ որոշակի կվկայէ՝ թէ Հռովմ քաղաքն առաւելութիւն մը ունեցած չեղաւ Պետրոս եւ Պօղոս առաքելոց հոն մեռնելովը . այսպէս կըսէ . « Կսիրեմ հռովմը իր մեծապանծ հոյակապութեանը , հնութեանը , դեղեցկութեանը , բնակչաց բազմութեանը , զօրութեանը , հարստութեանը , պատերազմական մեծագործութեանը համար . բայց աւելի երանի կուտամ հռովմայեցւոց , որ Պօղոս առաքեալն թուղթ գրեց անոնց իր կենդանութեանը , սիրեց զիրենք , խօսեցաւ իրենց հետ մէջերնին եղած ժամանակը , եւ կեանքն ալ իրենց քով վերջացոյց »* : Սուրբ վարդապետը պարզապէս Հռովմի վրայ իւր ունեցած սիրոյն ըզգացումը կրացատրէ , տուած ներբողներն ալ բոլորովին եր-

* Ներք , սուրբ իգնատիոսի ,

** Ճառ 72 ՚ի թուղթն առ Հռովմ :

կրաւոր են , կրսէ պարզապէս , և կօխրեմ Հռովմէ * . բայց չըսէր՝ թէ այն քաղաքին եկեղեցին կհամարի իբրև թաղուհի եկեղեցեաց , իբրև այլ և ոչ միւս եկեղեցեաց . Պետրոսի համար բնաւ առաւելութիւն մը չտար անոր . կհետևէ ուրեմն թէ հռովմէական աստուածաբանք չարաչար կծամածոնն սուրբ վարդապետին գրուածները որպէսզի պապութեան առաւելութիւնները հաստատեն .

Սուրբ Գրիգոր Նազիանզացուն վարդապետութիւնն ալ այսպէս ծեքած են .

Այս վարդապետին Պետրոս առաքելոյ վրայ ըսածները սա խօսքերուն մէջ է . « կտեսնես ահաասիկ , կըսէ * , թէ ինչու Գրիստոսի ընտրութեամբ , արժանեօք և մեծութեամբ հաւասար եղող աշակերտներուն մէջ ասիկա վէճ անուանեցաւ . անոր համար որ էր հասարակն զոյ ընդունի եկեղեցեւոյն հիմը * . Սուրբ վարդապետը չըսէր՝ թէ Պետրոսի անկէ վրայ եկեղեցին պիտի շինուէր , այլ հասարակն ոչ թէ անոր երկնայեան հաւատքին , որ ցաւազին կերպով պիտի տկարանար երեք անգամ ուրացութեամբ . այլ հասարակն հաւատքին վրայ , այն հաւատքին՝ որ էր խոստովանութիւն Աստուածութեան Յիսուսի Գրիստոսի .

Հռովմէականք սուրբ Գրիգոր Նիւսացուն սա խօսքն ալ վկայութիւն կրերեն** .

« Տօնախմբի յիշատակ սրբոյն Պետրոսի , որ գլուխն է առաքելոց , և յոր կալատուն միւս անգամք եկեղեցեւոյ . զի անոր վրայ շինուած է Աստուծոյ եկեղեցին . զի նա , տիրոջմէն առած յատուկ առաւելութեան շնորհիւ , հաստատուն և անդ՝ զրդելի վէմն է , յորոյ վերայ հիմնեց տէրն իր եկեղեցին * .

Ասիկայ հռովմի աստուածաբաններուն թարգմանութիւնն է , ահաասիկ յունականին քրոնոն թարգմանութիւնը

« Տօնախմբի յիշատակ Պետրոսի , որ գլուխն է առաքելոց եւ ընդ որոսմ վանքամոյն վառաւորեալ են եկեղեցեւոյ միւս անդամներն , և եկեղեցին Աստուծոյ հասարակն է . զի շնորհիւ Պետրոսի՝ որ իրեն եղած է 'ի տեսանէ , հաստատուն և խիստ անշարժ վէմն է՝ յորոյ վերայ տէրը զեկեղեցին շինած է * .

Հռովմէականք իրենց թարգմանութեամբը դաղափար տալ կուզեն՝ թէ Պետրոս բացառիկ առաւելութիւն մը առած

* Սուրբ Գրիգոր Նազիանզացի , ճառ 26

** Գրիգոր Նիւսացի . դամբանական 'ի սուրբն Ստեփաննոս :

է, եկեղեցւոյ մէկ հասիկ հիմն ըլլալու, Սուրբ Գրիգոր Գըրապէս կուրանայ այս մտորութիւնը, ինչպէս որ սա հետեւեալ խօսքերուն մէջ բացայայտ կերևի, զոր կը գտնուի նոյն ճառէն.

« Այսօր գլխաւորապէս կ'իշատակեմք զանոնք՝ որ փայլեցան մեծ եւ փառաւոր բարեպաշտութեամբ, ըսել կուզեմ՝ Պետրոսը, Յակոբոսը եւ Յովհանէսը, որ ռուսիայի իմաստասրներն էն . . . Տիրոջ առաքեալները աստղերուն, որ կը լուսաւորեն բոլոր երկնքի ներքեւ զանուածները . . . Ինչպէս ինչպէս էն Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհանէս . . . որոց մաքախրոսութիւնը այսօր կ'աօնախմբեմք . . . Մի և նոյն օր կ'վայլէ յիսուսի յիշատակել այս ըսած մարդիկս, ոչ միայն անոր համար որ միաձայն են իրենց քարոզութեան մէջ, այլ և 'ի սլաւաճառս ՀԱՆԱՍՏԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆՈՑԱ ԱՐԺԱՆԵԱՑ . . . » :

« Այն (Պետրոսը) որ ռուսիայի է և ինչպէս ռուսիայի, իւր արժանի փառքը վայելց կրելով իւր փրկչին նմանօրինակ չարչարանքը . . . Բայց Յակոբոս գլխատուեցաւ, անոր համար որ կ'փափաքէր վայելել զքրիստոս, զի ինչպէս ինչպէս, որովհետեւ գլուխ մարդկան և գլուխ բոլոր եկեղեցւոյն փրիստոս է . . . » :

« (Առաքեալները) հիմունք են եկեղեցւոյ, սիւնք և հաստատութիւն ճշմարտութեան, յղբիւրք են փրկութեան, որոնցմէ կ'հոսի աստուածային վարդապետութեան յորդառատ հեղեղը . . . » :

Սուրբ Գրիգոր Պետրոսի, Յակոբոսի և Յովհաննու հաւատար պատուանուններ տալէն յետոյ, կըսէ .

« Սակայն այս խօսքերէս չհասկցուի՝ թէ ինչպէս յայտնուեցան ըսել կուզենք, այլ ցուցնել կուզեմք այս երեքին առաքինութիւնը . կամ աւելի ճիշդը, հասարակաբար բոլոր առաքեալները ներքողելու համար կ'խօսիմք . ըսել է՝ թէ սուրբ Գրիգորի 'ի գովեստ Պետրոսի, Յակոբոսի և Յովհաննու ըսածները իրենց առաքելութեան արժանեացը չեն վերաբերիր . որովհետեւ այս մասին մէջ մէկը միւսէն բնաւ տարբերութիւն չունի . այլ կ'խօսի անոնց ընդհանուր յատկանքները, Յատուկ ուշադրութիւն կ'ընէ՝ որ իւր ճառին ճշմարիտ արժէքը, և առաքելոց հաւատարմապատուութեան վարդապետութիւնը չխախտէ, որովհետեւ կ'յաւելու . « Բուն և ճշմարիտ վարդապետութեան գալով՝ բոլորն ալ անդամներ են,

որ մէկ մարմին մը միայն կկացուցանեն , և եթէ փառաւոր ըի մի անդամն փառաւորին ամենայն անդամքն ընդ նմա , կըսէ առաքեալը , ինչպէս որ հոգիս լաւ է վասն հաւատոյ . նոյնպէս ալ քարոզութեամբ հաւատոյ անոնց եղած պատիւը հոգիս ամենուն կվերաբերի * :

« Ինչ հարկ կայ , կըսէ նաև սուրբ վարդապետը , յատուկ զնիլ խօսելու այնպիսի նիւթոց վրայ՝ որ մեր կարողութենէ վեր են , և ներբողել առաքելոց զօրութիւնը , որ չեմ կրնար ինչպէս որ պարան է . Մեր ներբողը չվերաբերիր Սիմօնին (Պետրոսին)՝ որ մեղանչեց , այլ հոգիս հոգիս չեմ կրնար ինչպէս որ չեմ կրնար . Չեմք գովաբաներ Չեմք որդիքն (Յակոբոս և Յովհաննէս) , այլ ինչպէս որդիքն՝ այն է որոտման որդիքը * :

Ուրեմն ոչ թէ Պետրոսի անձն է եկեղեցւոյ վէմը , այլ խոստովանած հաւատքը , այսինքն Յիսուս Քրիստոսի . որքէ Աստուծոյ կամ Աստուածութիւն Գրիստոսի .

Յոյն վարդապետներուն մէջ բնաւ սուրբ Ռակեբերանի և սուրբ Դրիգոր Նիւսացւոյն հակառակ վարդապետութիւն ունեցող մէկը չկայ . Սուրբ Կիւրեղ աղեքսանդրացին բացէն կըրոցէ . « Է՛ք բառը անուանական զօրութիւն մը միայն ունի . ուրիշ նշանակութիւն չունի , այլ միայն կբացատրէ աշակերտին հաստատուն և անշարժ հոգիս * * » :

Այս բառերը կցուցնեն՝ թէ սուրբ վարդապետը Է՛ք բառին մեծ նշանակութիւն մը ընծայելու կարծիքը չունէք . Սակայն պապութեան ջատագովներն իրենց բանին գալուկերպով ընդունած են ասոնք .

Այս վկայութիւնն ալ մէջ կբերեն . « Յիսուս Գրիստոս ուսոյց իւր աշակերտին՝ թէ ինք յառաջ քան զամենայն արարածս է . անոր խմացոյց՝ թէ անունը Սիմօն պիտի չըլլայ , այլ Պետրոս . որով իմացունել կուզէր թէ իւր եկեղեցին անոր վրայ պիտի շինէ , իբրեւ ՚ի վերայ վիմի և իբրեւ անշարժ ժելի ապառաժի * * » :

Ասով վարդապետութիւն ունեցած կըլլայ սուրբ վարդապետը՝ թէ Պետրոս քոյրս : Կերպով հիմն եկեղեցւոյ պիտի ըլլար . Ոչ , վասնզի ուրիշ տեղ * * * կվարդապետէ՝ թէ « Պետրոս

* Սուրբ Կիւր . Աղեք . ի վերայ երբորութեան Գրիգ . Գ .

** Նոյն , ՚ի սուրբ Յովհ . Գրիգ . Բ . Գ . Ժ . Ժ .

*** Նոյն , թուղթ առ Նեստորիոս .

եւ Յովհաննէս հաւասարք էին պատուով եւ արժանաւորութեամբ . Ուրիշ տեղ մ՞ ալ կվարդապետէ թէ « Բրիտանոս հիմն է ամենեցուն եւ անդղրդելի խարիսխը , որոյ վերայ ամենքըս շինուած եմք իբրև հողեւոր շինուածք* » . Ս , կիւրեղ վարդապետութիւն ունի՞ եղեր՝ թէ Պետրոսի առաւելութիւնները Հռովմի եպիսկոպոսներուն անցեր են . ՈՉ . որովհետեւ ամենաթեթեւ նշան մ՞ ալ չցուցներ . Ուրեմն ինչո՞ւ հռովմական աստուածաբանք այս հայրապետը վկայ կկոչեն . Տեսանք՝ որ վէժ բառը Պետրոսի անձին մերձեցուիլը , չապացուցաներ բնաւ՝ թէ բացառիկ առաւելութիւններ ունէր , եւ որ աւելին է , չապացուցաներ՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսները նոյն առաքելոյն առաւելութիւնները ժառանգեր են .

Սուրբն կիւրեղ , ՚ի մասին առաւելութեանց սրբոյն Պետրոսի , Սղեքսանդրեան գիտնական դպրոցի վարդապետութեանն ուրիշ վարդապետութիւն չունեցաւ . Այս դպրոցի գլխաւորներէն մէկը , կղեմէս , համարձակ կուսուցանէր՝ թէ էշիւն-նիւն բառի իմաստով «-նիւն-նիւն» չկար բնաւ առաքելոց մէջ* . Աչակերաները , կրսէ* , «-նիւն-նիւն» վրայ երբոր վէճ բացին , Յիսուս Բրիտանոս հռովմական մը պուաւ ըսելով . « Պէտք է որ տղայ ըլլաք » .

Որոգինէս ալ ուրիշ վարդապետութիւն չունէր . Հռովմական աստուածաբանք մէկ քանի կտոր վաստ մէջ կրերեն այս վարդապետին այն խօսքերէն՝ որոնց մէջ որպէս թէ Պետրոսի անձին կընծայէր ձե՞տիտողոր . բայց սա կտորին վըրայէն կանցնին՝ ուր կրացատրուի այն խօսքերուն իմաստը . « Եթէ կկարծէք , կրսէ** , թէ Նստուած իւր եկեղեցւոյն շինուածը միայն Պետրոսի վրայ շինեց , ին՞չ պիտի ըսէք Որոտման որդի Յովհաննիսի համար , ին՞չ պիտի ըսէք միւս առաքելոց իւրաքանչիւրին համար . կրնա՞ք ըսել՝ թէ դժուարաց դռները միայն Պետրոսի պիտի չէրնան սանանել , իսկ միւս առաքելոց պիտի կրնան . Ո՞չ ապաքէն ամենուն ալ ըսուեցաւ այս խօսքը . Դրոն+ ր՛հիւց զնա մի՛ յաղհանիւնն . Ո՞չ ապաքէն իւրաքանչիւր առաքեալ իրենց յատուկ բաժինն ունեցան այս խօսքէն » .

Այս է կիւրեղ աղեքսանդրացւոյն վարդապետութիւնն

* Նոյն , ճառ Բ . ՚ի վերայ Եսայեոց Է՛

* կղեմ . աղեքս . գիրք Ե . յօդ Ե . Է՛

** Որոգ . մեկն , յաւեոս , Մատթէի :

ալ, որ հաւատարիմ հետեւողն էր իւր հարց աւանդութեանը:

Ս. Բարսղի կեսարացւոյն վաղապետութեան համար ալ կրնանք ըսել՝ թէ աս էր, Պարսպ տեղը հռոմէականք այս հայրապետին վկայութեան կռթնած են. բաւական է կարգաւ, մէկէն կապացուցուի՝ թէ սուրբ Բարսեղ Եկեղեցւոյ քիւրճ չէ զՊետրոս առաքեալը, ինչպէս որ պապութեան ջատագովք կպաշտպանեն. «ի դուխս լերանց շինեալ Տերոյ տունը, կրէ՞, եկեղեցին է, ինչպէս որ կիմանար սուրբ Առաքեալն յասելն. չէ՞ գիտցո՞ւնք՝ թէ որդեւ որդեւ եղէ շրջէ՛ն թէ Ասորո՞ւն, որ է եկեղեցի Ասորո՞ւն, ասոր հիմունքն ըրը սուրբ լեռներուն վրայ դրուած են, զի հիմնուած է՝ ի վերայ հիման առաքելոց և մաղարէից. Այո՛ լեռներէն Քիւրճ Պետրոսն էր, որուն վրայ, իբրեւ չէ՛ արեւի Քրոյ, Տէրը խոստացաւ իւր եկեղեցին շինել. Ապաքէն խիստ վայելչապէս երկրաւորներէն վեր սլացող բարձր հողիները լերինք կըսուին. Հողին երանելոյն Պետրոսի կոչեցաւ Քիւրճը, որովհետեւ հասարակ արմար ունեցաւ հասարակ ճշ, մտրծութեան ատեն իրեն եկած հարուածներուն արիաբար տարաւ »:

Սուրբ Բարսեղ կեղրակացունէ՝ թէ մենք ալ եթէ այն հաւատքն ու քաջութիւնն ունենանք կրնանք Աստուծոյ տանը հիմն եղող լեռներն ըլլալ*:

Չորրորդ և հինգերորդ դարու արեւմտեան վարդապետք կարծես՝ թէ պատական գերիշխանութեան աւելի ջատագով կերելին քան զարեւելեան վարդապետներն, բայց խորապէս դիտելով այնպէս չեն. Արդէն Տերտուղիանոսի, Կիպրիանոսի, Պոյատերսցի Հիլարիոսին և Լեւոնի վարդապետութիւնը կամ կարծիքը ցուցինք. Ամբրոսիոսի, Օգոստինոսի, Օպտատիոսի, Հերոնիմոսի վարդապետութիւնն ալ նոյն է:

Օգոստինոսի վկայութեան նայելով. Ամբրոսիոս իւր երգերուն մէջ Քիւրճը Պետրոս առաքելոյն անձին տուած է. ասիկայ առիթ մ' էր արդէն Օգոստինոսի համար Ամբրոսիոսի մեկնութիւնը կամ իմաստն ընդունելու. Սակայն Ամբրոսիոսի միտքն իրեն ուրիշ գրուածոց, ինչպէս նաև այս խօսքին

* Ս. Բարս, ՚ի գլ. Բ. Եսայեայ:

** Մեր երանելի Կոմիտաս հայրապետն ալ այս վարդապետութեան իմաստով ըսած է սրբոց Հովհովթեանց համար. «Սրբա են քարիք սուրբ հիմնեցեալք ՚ի յերկրի, զոր կանխաւ տեսեալ գուշակեաց լմարդարեն, ՚ի նոյն ՚ի նիթոյ շինեցաւ կաթուղիկէ եկեղեցին »: Մ. Բ.

մէջ բացատրուած է * . « Հաւատքը եկեղեցւոյ հիմն է , ու
 ըովհետեւ Պետրոսի ոչ թէ «նշն» այլ հոգիին համար ըսուե-
 ցաւ թէ դժոխոց դռները զինքը չպիտի կրնան յաղթահա-
 րել , Հաւատքին խոստովանութիւնն էր՝ որ յաղթեց դժոխոց » .
 Ս, Պետրոսի խոստովանած ճշմարտութիւնն էր , ուրեմն , եկեղե-
 ցւոյ հիմը . ոչ իւր անձին համար խոստում մը եղած է , և
 ոչ ալ , հետեւապէս , իւր ենթակայական հաւատքին .

Հռովմ Ամբրոսիոսի խօսքերէն գլխաւորապէս սա կտորին
 կը թնամ է * * . « Տէրը կ'հարցնէր՝ ոչ թէ չգիտնալուն կամ
 տարակուսելուն համար , այլ ցցնելու համար՝ թէ ով էր այն՝
 զոր ինքը , իւր համարձմանէն յետոյ , իւր սիրոյն փոխանորդը
 պիտի ընէր . . . . Որովհետեւ մինակ ինք խոստովանեցաւ , ամե-
 նէն աւելի ալ մեծարուեցաւ , Երբորդ անգամին տէրը անոր չը-
 հարցուց՝ թէ կ'«նշն» լի » (տոհմային բնական սիրով) , այլ կ'«նշն»
 լի » (սիրովի մը յանկարծ և բուն սիրովը) , Ուստի առաջին
 անգամուան պէս չ'յանձնեց իրեն այս անգամ կաթնիկեր գառ-
 ներն , և ոչ փոքր ոչխարներն երկրորդ անգամին պէս . այլ
 արածել հրամայեց ամենքը , որպէսզի կատարեալը լաւով աւելի
 կատարեալները կառավարէ » .

Ամբրոսիոսի այս խօսքին վրայ հռովմէական աստուածա-
 բանք բոլոր կըռով ծանր նստած են , և կըսեն . արդ այս «-
 նշն կ'«նշն» ոչխարները եթէ առաքեալները չեն , հապա ո՞վ են ,
 Յետոյ կ'ենթադրեն՝ թէ պապը սուրբ Պետրոսի տեղ բռնած
 է , եպիսկոպոսներն առաքելոց , և ասանկով կեղքակացունեն
 թէ եպիսկոպոսները պապին համար ոչխարներ են .

Ահարցունենք . Ամբրոսիոսի խօսքին մէջ այսչափ հե-
 տեութիւն գոյացնող բառ մը կտեսնուի՞ . Պետրոս առա-
 քելոյն համար ըսուածներուն մէջ վարդապետական յատկու-
 թիւն մը ստորոգուած չէ . խորհրդաւոր և բարեպաշտական
 մեկնութիւն մ' է բրածը , առաքեալները , որ Հ-ձ- են ,
 ոչխարներուն հետ շիթթել թերեւս մտքէն անգամ անցած չէ .
 իսկ Հռովմի եպիսկոպոսներուն առաւելութիւն տալունչան մը
 երբեք ցուցած չէ . տե՛ս , ինչ խարխուլ հիման վրայ հաս-
 տատել կուզեն հռովմէականք իրենց հոյակապ շինուածը .
 Ամբրոսիոս , ինչպէս և Հիլարիոս պոյատերսցի , երբեմն Պե-
 տրոսի «նշն» , երբեմն անոր հաւատքին , եւոր աւելին է նո-

* Ամբր , 'ի մարդեղ . .

** Նշն , Յաւատ . Առկայ և պլ . .

րա հաւատքին առաջին ընծայած է Քրիստոսի ստորոգելիքը : Պետրոսի անձին ստորոգելն ալ աւելի աշխատանքով կամ յընդարձակ միտս է : « Յիսուս Գրիստոս , կըսէ , Քրիստոս է . իւր աշակերտը Պետրոս (վէմ) կոչելով իւր անուան շնորհքը շինայեց որովհետեւ Քրիստոս պէս իւր հաւատքին ամբողջութիւնը և հաստատութիւնը բռնած էր . Գուցն ալ ջանք ըրէ՛ որ Քրիստոս ըլլաս . վէմը քու հաւատքդ է , հաւատքն ալ եկեղեցւոյ հիմն է . եթէ Քրիստոս , եկեղեցւոյ մէջ կըլլաս . որովհետեւ եկեղեցին Քրիստոսի վրայ շինուած է » : Միթէ այս կերպ բացատրութիւն մը կասկածի դռնէ ստուէր թողած է հասկնալու ինչ կարծիք որ ունէր Ամբրոսիոս այս հռչակաւոր բառին վրայ , յորոյ վերայ հռովմէականք պապական գերիշխանութեան հրաշայի շէնքը դնել կուզեն . Պետրոս ինչու վէմ ըսուեցաւ . « Պատճառն որ , կըսէ Ամբրոսիոս , եկեղեցին Պետրոսի հաւատքին վրայ շինուած է » : Բայց ինչ հաւատք է այս , իւր աշխատանքով հաւատքը՝ թէ հաւատացած ճշմարտութիւնը . Ամբրոսիոս նոյն տեղը պատասխան կուտայ . « Պետրոս վէմ անուանեցաւ , որովհետեւ առաջին անգամ ազգաց մէջ հաւատք հիմն ձգեց » : Միթէ պետրոս իւր անձնականին վրայ շինուելը քարոզեց . ամենեւին . ուրեմն ճշմարտութիւնը քարոզեց , և ահա այս է եկեղեցւոյ հիմն :

Պապական գերիշխանութեան հակառակ եկող վկայութիւններով լի են Ամբրոսիոսի գործերը , կրնայինք շատ մը քաղաածներ ընել . բայց ինչ պէտք կայ , հերիք է անոր գրուածոց վրայ ակնարկ մ' ընել , և ահա կտեսնուի՝ որ Ամբրոսիոսի հեղինակութիւնը անգործութեան հակառակութեան ապաստանարան ըլլալու չգործեր :

Գաղատացւոց թղթին մէջ . Նորոգելիքի Պետրոսը որեւէ իստիքով խօսքը բացատրելու ատեն կըսէ Ամբրոսիոս . « կպտտածէր որ Պողոս երթար Պետրոսը տեսնելու . ինչպէս . Պետրոսը իրեն , ինչպէս և առաքելոց , գլխաւորն ըլլալուն համար . Ոչ , այլ վասն զի բոլոր առաքելոց մէջ առաջին անգամ անոր յանձնուեցաւ եկեղեցւոյ խնամքը , Պետրոսէն հրահանգ կամ պաշտօն առնելու պէտք ունենալուն համար . Ոչ , այլ որպէս զի Պետրոսը զիսնար՝ թէ Պողոսն ալ իրեն որոշած է ինչպէս ընդունելու էր » :

Ամբրոսիոս դարձեալ գաղատացւոց թղթոյն սա խօսքը . երբ որ Քրիստոսն՝ որ անբնական (հեթանոսաց) աւերակն է ինչ

յայնս և այսպէս կմէկնէ և Պօղոս Պետրոսի անունը միայն կուտայ, և անոր հետ ինք զինք կրազգատէ. պատճառն որ ինչպէս Պետրոս Հրէից էիւղեցին հիմնելու առաջնութիւնն ընդ ներքէն եր, նոյնպէս ալ Պօղոս նոյն եւ մի կերպով ընտրուած էր Հելթա նոսաց եկեղեցիքը հիմնելու առաջնութիւնն և թետոյ այս խօսքերը կընդարձակէ՝ այնպիսի իմաստով որ մօտակաուր կկլի բոլոր պապական գերիշխանութիւնները:

Ապաքէն, ըստ սրբոյն Ամբրոսիոսի, Հռովմ քանի որ Հրէից բնակութեան քաղաքը չէ, ինչպէս որ ոչ ոք չկրնար ներհակ պնդել, իրաւունք չունի Պետրոսի առաջնութեան վրայ պարծելու, այլ Պօղոսի. մանաւանդ՝ որ այսպէսով աւելի հետեւած կըլլայ պատմական ճշմարտութեան. զի պատմութիւնը կապացուցանէ՝ թէ Պօղոս Հռովմի աւետարանած է Պետրոսէն յառաջ. երկու առաջին եպիսկոպոսները Պօղոսին ձեռնադրածներն են. իսկ Պետրոսի յաջորդութիւնը կղեմէսէն աստիկ է՝ որ երրորդ եպիսկոպոսն է Հռովմի:

Հասկցուեցաւ արդեօք՝ թէ սուրբն Ամբրոսիոս առաջնութեան գաղափար երբէք չէր միտքը բերեր այս բառին վրայ. որովհետև դրապէս կըսէ. « Պետրոս երբոր ինչպէս որ ըլլաւ խօսքը Տիրոջմէն լսեց՝ իւր տեղը միտք բերելով, առաջնութիւն ՚ի դործ դրաւ, առաջնութիւն խոստովանութեան, ոչ թէ պատմոյ, առաջնութիւն հաւատոյ, ոչ թէ իրից * և ո՞չ ապաքէն պապականաց հասկցած իմաստով առաջնութիւնը կհերքէ եղեր Ամբրոսիոս. Ուրեմն յայտնի եղաւ՝ որ Ամբրոսիոսի կարևոր վկայութիւնը կկեղծութիւրեն Հռովմի աստուածաբանք:

Օգոստինոսի վկայութիւնն ալ նոյնպէս չարաչար ՚ի դործ կածեն Հռովմէականք. Այս վարդապետը կխոստովանիմք՝ որ սա խօսքը ըսած է. « Պետրոս՝ որ քիչ մ՛ յառաջ զՔրիստոս որդի Աստուծոյ խոստովաներ, և ասոր համար Քրիստոսաներ էր՝ որոնց վրայ եկեղեցիին պիտի շինուէր, և այլն. » Բայց ինք իւր միտքը ուրիշ բաղմամբիւ գրուածոց մէջ բացատրած է. քանի մ՛ օրինակներ մէջ բերեմք. « Պետրոս Տիրոջմէն վէմ անուն ընդունեց եկեղեցիին նշանակելու համար. զի Քրիստոս է Քիւր, իսկ Պետրոս Քրիստոսի Ժողովարարը. Քիւր գլխաւոր բառն է, ասոր համար է՝ որ Պետրոսը Քիւր յառաջ կուգայ և

* ՚ի Մարդեղ .

** Օգոստ . ՚ի սարմ . կթ .

ոչ թէ քեզ Պետրոսէն , ինչպէս որ՝ Գրեհորիոս բառը ոչ թէ Գրեհորիոս բառէն կծագի , այլ Գրեհորիոս բառը Գրեհորիոսէն : Դու ես վէմ , ըսաւ , և ՚ի վերայ այդ քեզ եկեղեցիս պիտի շինեմ . զքեզ իմ վրաս պիտի շինեմ , և ոչ թէ զիս քու վրադ :

« Եկեղեցին , կրսէ նաև Օգոստինոս , քեզ վրայ շինուած է , որմէն Պետրոս իւր վէմ անուան առաւ . վէմը Գրիստոս էր , և այս հիման վրայ է՝ որ Պետրոս ինք պիտի շինուէր » : Օգոստինոս իւր Յերոնիմոս զրքին մէջ այսպէս կխօսի . « Այս քեզ քեզ վրայ Պետրոս առաքելոյն համար ըսած եմ՝ թէ եկեղեցին անոր վրայ շինուած էր իբրև ՚ի վերայ քեզ : Այս իմաստը երջանկայեղատակ Ամբրոսիոսի տաղից մէջ երկարօրէն երգուած է , ուր ուրացուծիւնն յիշեցունող հաւուն վրայ խօսելու առնէ , կրսէ . Հոգի երբեք ետեցաւ , եկեղեցոյ քեզ լայն էր քեզ : Բայց զիտեմ որ ետքը շատ անգամ սա իմաստը ընդունած է թէ՛ երբոր Տէրը ըսաւ . Դու Պետրոս ես , և այդ քեզ վրայ դեռ շինեմ եկեղեցին . այդ վէմ ըսելով կհասկնար այն վէմը՝ զոր Պետրոս խոստովանեցաւ յասելն . Դու ես Գրեհորիոս որդի Արտիմոնոսի : անանկ որ այդ քեզ վերակոչեալ քեզ կամ Պետրոսը կներկայացնէր եկեղեցոյ քեզ կամ անձը՝ որ շինուած է այդ քեզ վրայ , և որ երկնից արքայութեան փականք ընդունեց : Եւ յիրաւի չըսաւ . Դու ես վէմը , այլ թէ . Դու ես վէմ (կամ Պետրոս) . վէմ ինքը Գրիստոս էր , Պետրոս (վէմ թարգմանեալ) խոստովանելով ինչ որ բոլոր եկեղեցին կխոստովանի , վէմ (կամ Պետրոս) անուանեցաւ : Այս երկու իմաստներէն որը որ հաւանական է՝ ընթերցողաց ընտրութեան կյանձնեմ » :

Օգոստինոս այս իւր խօսքով Դու ես քեզ և այլն խօսքին տրուած մեկնութիւններուն այս կամ այն կերպերը չդատապարտեր , բայց յառաջուց ընդունած մեկնութեանէն աւելի կընարէ վերջինը . ասով հռոմէականք երես կունենան զանց ընելու վերջին մեկնութիւնը՝ որ շատ անգամ կրկնած է , և ընդունելու միայն առաջինը՝ որ մէկ անգամ միայն մէջբերած է , սա կայ միայն՝ որ ուղղակի հերքած չէ :

Օգոստինոս համաձայնութեամբ սրբոյն կիպրիանոսի կուսուցանէ թէ Դու ես վէմ ըսուած վէմը կամ Պետրոսը քեզ ինչպէս երբեք չեկեղեցին , և յիշէր եկեղեցոյ . Ասկէ չհետևեցուներ թէ համօրէն եկեղեցին անոր վրայ շինուած էր , այլ ընդհանրապէս կառակն թէ անհամարձեռն բան մը չընդունեց , և ինչ որ ըն-

դունեց եկեղեցւոյն էր* . վարդապետաց կարծիքին ճշմարիտ մեկնութիւնն աս է՝ թէ Պետրոս զնա՛ն էր եկեղեցւոյ Յիսուսի Գրիստոսի իւր խոստովանութիւնն ընծայելու և անկէ պատասխան առնելու դէպքերուն մէջ . ճշմարիտ է՝ որ Օգոստինոս ըսած է՝ թէ Պետրոս -- -- -- մ' ունեցաւ . բայց տե՛ս՝ թէ ինչպէս կրացատրէ այս բառն . « Ոչ թէ , կըսէ , առաջնութիւն ունէր աշակերտաց վրայ (ին տիսիբուլոս) , այլ աշակերտաց մէջ (ին տիսիբուլոս) : Պետրոսի առաջնութիւնն աշակերտաց մէջ այնչափ էր՝ որչափ որ էր Ստեփանոսը . Պետրոսը առաջին (բրիմուս) կանուանէ՝ ինչպէս որ Պողոսն ալ վերջին (նովիսսիմուս) , առնք ռ՛ջ ապաքէն ժամանակի գաղափար միայն կուտան . ճիշտ կարծիքն է այս Օգոստինոսի . որովհետեւ նոյն իսկ այն խօսքին մէջ՝ զոր Հռովմիաստուածաբանք այնչափ կ՛ծամուկեն Պետրոսի մասին առաջնութիւն բառ տեսնելուն համար , որոշակի կըսէ՝ թէ Պետրոս և Պողոս , առաջինն և վերջինն , հարկաւ եղան ՚ի պարտեւս -- -- -- : Ուրեմն , ըստ Օգոստինոսի , Պետրոս առաքելոյն մեծ շնորհքը -- -- -- անգամ , -- -- -- կոչուած ըլլալն է . Այս առաւելութիւնը , որով Տէրը զինքը պատուեց , փառք է իրեն , բայց հեղինակութիւն մը չտար :

Հռովմիաստուածաբանից խօսքին նայելով , Օգոստինոս իրենց եկեղեցւոյն գերագոյն հեղինակութիւնը ընդունած պիտի ըլլայ , յասելն . « Առաքելական աթոռոյ իշխանութիւնը հան միշտ հուժկու եղած է*** . « Բայց ինչ ըսել կուզէր . Ստոյգ իրողութիւն մ' է՝ որ Ափրիկէի եկեղեցին , ներշնչութեամբ Օգոստինոսի , որ գրեթէ իւր պատգամախօսն էր , խստիւ գրեց Հռովմի եպիսկոպոսին զգացունելու համար՝ որ իրեն բանադրածները մէկ մ' ալ ինքը չընդունի , ինչպէս ըրած էր Ապպիարոս անունով մէկուն համար . որովհետեւ նիկիոյ ժողովոյն կանոնաց հակառակ էր այնպէս ընելը . Ափրիկէի եկեղեցին , ըսել է թէ , ոչ թէ Հռովմի գերիշխանութիւնը միայն չէր ճանաչեր , այլ նաև անոր եպիսկոպոսին Բիւրայոսը՝ տիտղոսը չէր ընդուներ . Օգոստինոս Հռովմի եկեղեցւոյն համար գերագոյն իրաւաբանութիւն մը չընդու-

* Բարոզ ձմե՛ և ՅմԶ . յաղ . Զանազ . Բար . Ժ . ՚ի Պետ . ՚ի Պօզ .

** Օգոստ . Բար . Ժ . ՚ի Պետ . և ՚ի Պօզ . :

*** Նոյն , թղթ , առ եպիս . Դոնատ .

ներք աակէց յայտնի է , ուրեմն ~~առաքելութեան էլիանութեան~~ ըսե-
 լով ինչ կհասկնար , Որոչ է այս հարցման պատասխանը :
 Արարի , ինչպէս Պետրոսի նոյն և Պօղոսի առաքելութեան
 իշխանութիւն ստորոգելէ ետքը ակնարկել տալ կուզէ՝ թէ
 առաքելութիւնը 'ի վերոյ է քան եղի-ի-ու-նէ-նը , « Ո՞վ չը-
 գիտեր՝ որ , կըսէ առաքելութեան իշխանութիւնը պէտք է
 բովանդակ եպիսկոպոսութենէ 'ի վեր դասաւորել՝ » : Եպիս-
 կոպոսներն ալ պատշաճապէս առաքելոց յաջորդ նկատուած
 են , բայց առաքելութեան պաշտօնը ժառանգելով՝ Գրիս-
 աոսի առաջին առաքելոց յատուկ եղած գերազոյն առաւել-
 ութեանց հաղորդ եղած չեն համարուիր : Այս առաւելու-
 թիւնները էլիանութեան ~~առաքելութեան~~ ըսուածը կկազմեն , որ հա-
 սարակ է անխտիր բոլոր առաքելոց , Նաև էլ ~~նաև~~ — ~~առաքել-~~
 տիտղոսը անխտրաբար եկեղեցւոյ Հայրապետաց տրուած է :
 Ամէն առաքելական եկեղեցի , այսինքն՝ այն , որ առաքել-
 ութեան օրինակը յաջորդութիւնը կպահէ , կպահէ նաև
~~նաև~~ էլ ~~նաև~~ էլ ~~նաև~~ այն է ~~առաքելութեան~~ վարդապետութիւնն ալ ,
 Օգոստինոս , իւր ժամանակի համար , կըսէ թէ՝ Հռովմի եկե-
 ղեցին առաքելական վարդապետութեան յաջորդութիւնը
 պահեր է , Ասիկայ ապացոյց կրնա՞յ ըլլալ կարծեցնելու՝ թէ
 Օգոստինոս Հռովմի եկեղեցւոյն վրայ գերազոյն և ընդհա-
 նուր հեղինակութիւն մը կճանար եկեղեցւոյ կառավարու-
 թեան խնդրոյն մէջ . անշուշտ ոչ : Օգոստինոս այս կարծիքէն
 այնչափ հեռի էր , անանկ որ Գոնատեաններն աւելի ընտրեց
 արևելեան առաքելական եկեղեցեաց զրկել իրենց մոլորու-
 թեան վրայ կարծիք հարցնելու՝ քան Հռովմի . սակայն ոչ
 թէ Հռովմ առաքելական վարդապետութիւնը չունենալուն
 համար , այլ վասն զի արդէն Գոնատեանց վէճին մէջ խառ-
 նուած ըլլալով , արևելեան եկեղեցեաց չափ անկողմնակալ
 համարուելու երաշխաւորութիւն չունէր :

Օգոստինոս քանի որ Հռովմի իրաւունք չէր տար՝ որ
 մտնէ Ափրիկէի եկեղեցւոյն արարողական պարզ վէճերուն
 մէջ , իրաւամբ ուրեմն կհետեւի՝ թէ աւելի ևս կզգուշանար
 անոր վարդապետական հեղինակութենէն . իւր գրուածոց
 զանազան տեղուանքը Հ---ոյ ~~նաև~~ վրայ խօսած է , և երբէք ,
 այս առթիւ , Հռովմի եկեղեցւոյն վարդապետական հեղինա-
 կութեան նշոյլ անգամ ընծայած չէ : Հաւատոյ կանոնը անոր

համար առաքելական համօրէն եկեղեցեաց հասարակական շնորհքով և շնորհքով շնորհակալութեան յար և նմանն է , և գրեթէ ընդօրինակուած է վինկենտիոս իւրենեանի գործերէն , որուն ըստ քանչեւի մէկ հետեւեալ լիապէս կրովանդակէ առաջին հինգ դարուց վարդապետութիւնն այս հիմնական խնդրոյն վրայ , եկեղեցւոյ հայրերէն այսչափ որոշակի վճռուած մեծ վարդապետութեան մը դիմաց , յորում հռովմէական գերիշխանութեան ընդադատ նշմարանք մ'անդամ չկայ , վարդապետութեան մը՝ որ տրամագծարար ընդդէմ է բռնազբօսուած հեղինակութեան , դժուար է հասկնալ թէ պապութեան ջատագովք ինչպէս կ'համարձակին իրենց արդի դրութիւնը հրեանարեւոյ , որովհետեւ գոնէ այսչափն հասկնալու էին՝ որ այսպէսով կ'աթուղիկէ աւանդութեան ուղղակի կ'հակառակին :

Հռովմէական աստուածաբանք Օդոստինոսի երկու ուրիշ խօսքերն ալ ճատխելով մէջ կ'ըրբենն . Առաջինը Օդոստինոսի Պեղազեաններուն սա ըսած խօսքն է* . « Չեր խնդրոյն համար երկու ժողովներ զրկուեցան առաքելական աթոռոյ , անոր դրաւոր վճիռն եկած է . Ինչո՞ւն է , Աստուած տար՝ մոլորութիւնն ալ վերջանար , « Պապութեան ջատագովք այսպէս կ'թարգմանեն այս խօսքը . Հռովմ' խօսեցաւ , խնդիրը վերջացաւ (Ռօմա լօքութա էսթ , քօղա Ֆինիթա էսթ) , Հո՞ւն է ինչո՞ւն , խօսքը բոլորովին շինծու է . երբէք Օդոստինոսի խօսից մէջ չկայ . Ինչո՞ւն էր ինչո՞ւն կ'անուի , բայց քիչ մը վարը պիտի տեսնենք՝ թէ ինչ է միտքը :

Օդոստինոսի երկրորդ խօսքն ալ գրեթէ , առաջինին նման , այսպէս գրուած է . « Չեր խնդիրը վերջացաւ , կրսէ Պեղազեաններուն ** , հասարակօրէն եպիսկոպոսաց վճիռ տալու բաւական եղող դատաստանովը . ալ բան մը մնացած չէ ընելու , այլ միայն արուած վճռոյն հնազանդեցնել , կամ արդելու ձեր անհանդարտութիւնը , եթէ վճիռը մերժէք » :

Առաջին խօսքը 319 թուականին կ'վերաբերի , յորում Պեղազեանք Ափրիկէի երկու ժողովներէն և իննովկենտիոս Ապապէն դատապարտուեցան , երկրորդը 421 թուականին , յորում ութ և տասն Պեղազեան եպիսկոպոսներ յընդհանուր ժողով գիմեցին իրենց դէմ ելած վճիռ մ' հերքելու համար :

* Օդոստ . Քար . 151 , 'ի բան Աւետ . :

** Նոյն . ընդդ . Յուլիան , գիրք . Գ . :

Ուրեմն , կըսեն Հռովմէական աստուածաբանք , պապին դատապարտելը , քանի որ Ափրիկէի ժողովներուն դատապարտելն հաստատեց , վարդապետական հեղինակութիւն մը ունէր , եթէ ոչ՝ յընդհանուր ժողով մ՝ ելլելու հարկ կրլլար ուրեմն , կըսեն , Հռովմ վարդապետական խնդրոց մէջ դերադոյն և անխօփոխելի հեղինակութիւն մ՝ ունէր :

Այս հետևութիւնները ճիշդ չեն . նախ՝ որ Օգոստինոս Հռովմի վճիռը անդառնալի չէր համարեր . Ապաքէն , կրկնակնքոց խնդրոյն վրայ խօսելու ատեն , կհաստատէ՝ թէ սուրբ կիպրիանոս իւր կարծիքը Ստեփանոս պապի կարծեաց դէմ հանելու իրաւունք ունէր , և կըսէ՝ թէ ինք ալ խնդրոյն վրայ այնչափ որոշակի իւր կարծիքը յառաջ չէր վարեր՝ եթէ ընդհանուր ժողով մը վճռած չըլլար* . կընդունի միանգամայն՝ թէ Ստեփանոս իւր հետ ունէր խիստ մեծ-փոք ինքնուրուի :

Պոնտեանց ուղղելով խօսքը կըսէ՝ թէ Հռովմի ժողովէն դատապարտուելէն յետոյ ուրիշ օգնութիւն մ՝ ալ ունին , ընդհանուր կամ տիեզերական ժողով , որուն կրնային դիմել** :

Երկրորդ պէտք է դիտել՝ որ Պեղադեանց խնդրոյն մէջ , մէկ-մէկ մեծ Հռովմի դատաստանին նշոյլ մը ցուցած է , ինչպէս որ տեսանք առաջին խօսքին մէջ . Երկրորդին մէջ և ուրիշ ամէն տեղ միայն բոլոր եպիսկոպոսաց և մասնաւորապէս արեւելեան եպիսկոպոսաց կողմէն եղած դատաստանը կ'ընդհատուի*** . Ահա առաջի սա է Օգոստինոսի ձեռնարկութիւնը . « Ամէն տեղ դատապարտուեցաք , թէ արևելք և թէ արևմուտք . ինչո՞ւ ուրեմն բոլոր եկեղեցին 'ի ժողով դումարել ու անոր բողոքել կուզէք տակաւին , մինչդեռ բոլոր եկեղեցին համաձայն է այս բանին՝ այն է՝ զձեզ հերքելու խնդրոյն մէջ , Պեղադեանք իննտիկենտիոսի յաջորդ Ռոմանոս պապին իրենց 'ի նպատատուած մէկ վճռոյն վրայ կ'ընտրուային . Օգոստինոս ինչ պատասխան կուտայ . « Երբոր համաձայնիմ ըսելու՝ (որ չէ) թէ Հռովմէական եկեղեցին այսպէս դատաստան ըրեր է կեղեցիտիտի և Պեղադիոսի համար , և թէ՛ հաստատէր է եղբոր վարդապետութիւննին , ասկէց սա պիտի հետևէր՝ թէ միայն Հռովմէական կղերը մեղապարտ դառնուեցաւ**** » :

* Օգոստ , Գերբ , Բ . 'ի Մկրտ . ընդ . Դոմատ . 1

** Նոյն , Թուղթ 4 .

*** Նոյն , Գերբ , Ա . ընդդ . Յուլիան , 1

**** Նոյն , Գերբ , Բ . ընդդ . Յուլիան . 1

Այս պատասխանը արդեօք բաւական չէ վեր 'ի վայր տապալելու այն ամեն ենթադրութիւն՝ զոր անդրախեռնակա նութիւնը կուզէ հիմնել Օգոստինոսէ առնուած ~~նշանն~~ և ~~խորհիւն~~ խօսքի մը վրայ . Հռովմն դուրս հանուած չէ Պեղազեանց դէմ վճիռ հանող ատեաներու մէջէն , անոր համար՝ որ անոր եկեղեցին ալ ~~առնուած է~~ , և մասն է ընդհանրակա նութեան : Օգոստինոսի բոլոր ձեռնարկութիւնն ահաւաստիկ է . « Ուր կերթաք , կրսէ Պեղազեանց , միթէ ուր որ կերթաք չէք տեսնէր Յիսուսի փրիստոսի բանակը , որ ընդամենայն տեղիս ձեղի դէմ կկուռի , 'ի կոստանդնուպոլիս , յԱլեքիկէ , և ամեն հեռաւոր աշխարհ » : « Մանաւանդ աս ալ ապացոյց մ' է՝ որ նոյն իսկ Հռովմի մէջ , ինչպէս միւս եկեղեցեաց մէջ , իննովկենտիոս Ա . պապին վճիռը ~~ի նշանն~~ վճռոյ կարդ չգրուեցաւ . պատճառն որ իննովկենտիոսի յաջորդ Ռսիմոսն ալ քննութեան առաւ , բազմամիւ անդամներէ բաղկացեալ ժողովներու մէջ մասնական եկեղեցիք ալ քննութեան առին , վերջապէս Եփեսոսի տիեզերական ժողովն ալ քննութեան առաւ , ~~որտեց~~ և ~~վնեց~~ այն բանը՝ որ 'ի Հռովմ և 'ի զանազան տեղեր հանուած և քննուած էր :

Հասկնալու համար՝ թէ հռովմէական աստուածաբանք Օգոստինոսի վկայութիւնը ծեքած են՝ բաւական է գիտնալ թէ ինչ առթով իննովկենտիոս՝ Ա . պապը Պեղազեանց խնդրոյն մէջ առնուեցաւ : Ափրիկէի եպիսկոպոսներն երկու ժողովներով Պեղազիոսի մոլորութիւնը դատապարտեր էին առանց Հռովմը և անոր վարդապետութիւնը մտքերնէն անդամ անցունելու : Պեղազեանք Ափրիկէի եպիսկոպոսաց դէմ կհանէին Հռովմի կարծիքը , սնդեւով՝ թէ ան ալ իրենց կարծիքին համաձայն է . Ուստի Ափրիկէէն գրուեցաւ իննովկենտիոսի հարցնելու համար՝ թէ Պեղազեանց այն առարկութիւնը ճիշդ է . այսպէս ընելու խիստ մեծ պատշաճութիւն կար . որովհետև Պեղազեանք Հռովմի մէջ ազդեցութիւն ունէին , Բայց հարցումը ոչ թէ վճիռ մ՝ առնելու եւ անոր համեմատ վարուելու համար էր , այլ Հռովմ ալ իրենց հերքիլն ~~նշանն~~ ունի ըսողները կարկեցնելու համար , իննովկենտիոս դատապարտեց հերետիկոսութիւնը , որուն համար ալ Օգոստինոս ըսաւ : « Դուք կպնդէիք թէ Հռովմ ալ ձեր կողմն է , Հռովմ ձեզ դատապարտեց . բոլոր , ուրիշ եկեղե

ցիք ալ դատապարտեցին , ինդիրը լմնցած է * : Հռովմէն որոշում մ' առնելու տեղ նորա պապին ցուցնել ուղեցին Ափրեկեցի եպիսկոպոսք՝ թէ ինչ գիրք բռնելու էր այս գործին մէջ :

Ըսել է ուրեմն՝ թէ Հռովմէականք Օգոստինոսի խօսքը չարաչար ծռած են , կամ իրենց բանին որչափ որ կյարմարի *—* *—* *—* *—* *—* :

Մէկ վկայութիւն մը միայն կայ , Սպտատիոս միլեվացւոյ վկայութիւնը , որ առաջին հայեցումով նպաստաւոր կերևի Հռովմի պահանջումներուն , և զոր Հռովմի աստուածաբանք ամէն անգամ մէջ կրերեն . բայց ողջամիտ մեկնութեամբ եկեղեցւոյ միւս հարց վկայութենէն տարբերութիւն բնաւ չունի . Սպտատիոս կկռուէր Դոնատեանց դէմ , որոնք Հռովմի մէջ եպիսկոպոսութիւն մը հաստատեցին , կուղէր անոնց ցուցնել՝ թէ այս եպիսկոպոսութիւնը օրինական չէր . այս վախճանիս համար ՚ի հարկէ պիտի ըսէր՝ թէ այն եպիսկոպոսութիւնը միայն օրինական է՝ որ ուղղակի գծով առաքելներէն կիջնէ , զի մի միայն է առաքելութիւնը՝ որուն *—* *—* *—* *—* *—* կերեցունէր Պետրոս , և այն՝ որ *—* *—* *—* *—* *—* կամ առաքելութենէ դուրս է , չկրնար օրինական եմ ըսել . Սպտատիոս ահա այսպէս կխօսի իւր հակառակորդին .

« **Ձեռ** կրնար ուրանալ . գիտես՝ որ եպիսկոպոսական աթոռը առաջին անգամ Պետրոսի տրուեցաւ Հռովմ քաղաքի մէջ . գիտես՝ որ այս աթոռոյն վրայ Պետրոս նստած է , գլուխն համօրէն առաքելոց . գիտես՝ ինչո՞ւ համար վէմ անուանեցաւ , գիտես՝ որ այս *—* *—* *—* *—* *—* աթոռին վրայ միութիւնը ամենուն կողմէն պահպանուելու համար այնպէս կոչեցաւ . և որպէս զի հերձուածող և մեղաւոր համարուի՝ ով որ այս մի աթոռոյն դէմ ուրիշ աթոռ մը դնէ * » :

* **Յազադս** բարոյ միութեան , կըսէ դարձեալ ** , երանելին Պետրոս՝ որուն համար , տէրը ուրանալէն ետքը հերիք էր՝ որ թողութիւն առնէր , արժանի եղաւ նախաձեռար ըլլալու քան զամէն առաքելներն , և ընդունելու *—* *—* *—* *—* *—* երկնից արքայութեան բանալին , և ուրիշներու ալ տալու . » :

Սպտատիոս կիատարանէր այնպիսի մեկուն դէմ՝ որ

* Ոգտ . գիրք Բ . ընդդ . Բարժ :

** Ոգտ . գիրք Ա . ընդդ . Բարժ :

պաշտաման միութիւնը և նորա առաքելական ծագումը կու-
րանար , իւր հակառակորդն յաղթահարելու համար մէջ կը-
բերէ Հռովմ , միայն առաքելական ավտոն արեւմտից մէջ ,
որուն ծագումը ոչ ոք կրնար ուրանալ , կցուցնէ անոր ` թէ
Պետրոս ` որ Նաբոնիսի Գրեգորիոսի Եր , հաստատեց չը-
սուովնայ ավտուր . թէ՛ հետեւաբար պէտք է ` որ ինքն ալ այս
ավտուոյն հետ ըլլար ` թէ՛ որ կուզէր միութեան և պաշտաման
առաքելականութեան մէջ ըլլալ , Բայց այս խօսքէն մինչև
բովանդակ եկեղեցւոյ իրաւասութիւնը երթալը ո՛րչափ հեռու
բան է :

Ոպտատիոսի փաստարանութեան բովանդակութիւնը կա-
պացուցանէ՝ թէ մեր ըսած վախճանը միայն ունին վերի
խօսքերը :

« Մեր հրեշտակը , կրսէ , կհասնի մինչև Պետրոս ` իսկ
ձերը մինչև վիկտոր* , Դիմեցէք , եթէ կուզէք , Աստիոյ եօթն
հրեշտակներուն , մեր միաբանակիցներուն , այն եկեղեցեաց՝
որոնց իւր թուղթը գրեց սուրբն Յովհաննէս , և հետեւին
բնաւ հազորդակցութիւն չունիք , Արդ , ով որ այս եօթն ե-
կեղեցիներէն դուրս է՝ Երեւոյն է , եթէ այս եօթն եկեղեց-
եաց հրեշտակներէն մէկն ունենայիք և հետը Գի ըլլալիք ,
ասով ՚ի կապակցութեան կըլլալիք միւս հրեշտակներուն հետ ,
անոնցմով բովանդակ եկեղեցիին հետ , և անոնցմով ալ մեզի
հետ . Գանի որ ասանկ չէք , Կրեւոյն է եկեղեցւոյ յասկու-
թիւնները չունիք , հետևապէս ճշմարիտ Կրեւոյն չէք :

Այս է ահա Ոպտատիոսի ձեռնարկութեան անխարդախ
համառօտութիւնը . Ոչ թէ կջանայ ասպացուցանելու թէ Հ-
սուովի օրինաւոր եպիսկոպոսը տիեղերական հեղինակութիւն
ունի , այլ ուղղակի դժով յառաքելոց իջած է , և թէ նորա հա-
կառակորդք ապօրինաւոր են . կասպացուցանէ՝ թէ բոլոր արեւե-
լից առաքելական եկեղեցիք Հռովմի առաքելական եպիս-
կոպոսի հետ մէկ էին , և թէ Դոնատեանք , հետևաբար , Կրե-
ւոյն կամ տիեղերական միաբանութեան մէջ չեն , չենք կրնար
մտածել թէ ինչպէս այսպիսի վարդապետութենէ մը արդի
պապութեան պահանջումներուն նպաստող իմաստ կ'ոյանայ .
ձեզիք խօսելով՝ աւելի մենք իրաւունք ունինք զանոնք մէջ
բերելու քան թէ իրենք :

* Հրեշտակ բակով , ըստ մտաց Յայտնութեան , Եպիսկոպոսները կհասկնայ
Պիկտորն ալ՝ Դոնատեանց Հսուովի մէջ գրած եպիսկոպոսն է :

Անդրալեւոնեայց և արդի կալիփքանաց պատու թեան մասին ձեռք առած և բոլոր ուժով վրան կաթ ընած ամենէն հզօր վկայութիւններն ալ աչքէ անցուցած եմք : Անդրալեւոնեայք անոնց մէջ պատական արհաւիրքն կատարեալն , կալիփքանք շահութեւն մեծագոյնն , որուն դուրսն է պապ , ոչ բացարձակ և ոչ անսխալ , այլ ընդ օրինօք և վճռովք ժողովոց : Երկու կողմերն ալ չարաչար մեկնած են վկայութիւնները և սխալ հեանցուցած , բաւական է իրար բերել այն վկայութիւնները , մէկէն զիրար կլուծեն : Անոնցմէ ահաւասիկ ասոնք կհետեան . 1° Սուրբն Պետրոս արքայն էր առաքելոց մէջ , բայց այս ախղոսը իրեն առաւելութիւն մը չէր տուած . 2° Սուրբն Պետրոս Հռովմի եկեղեցին հիմնարկելու գործին մէջ սրբոյն Պօղոսի մրցակիցն եղած է . 3° Այս եկեղեցին , հետևապէս , առաքելական աթոռ մ' է :

Պատական գերիշխանութեան շատագոյնք այս եղելութիւններէն ուղած են հետեցունել՝ թէ Հռովմի եպիսկոպոսները սրբոյն Պետրոսի յաջորդի անունով նորա առաւելութիւններն ալ ժառանգած են , բայց վկայութիւնները չեն ապացուցանել՝ ո՛չ Պետրոսի ընծայուած առաւելութիւն մը եւ ո՛չ Հռովմայ եպիսկոպոսին անցած նոյն օրինակ ժառանգութիւն մը . Հռովմի եպիսկոպոսը ոչ Պետրոսի եւ ոչ Պօղոսի ժառանգ չէ , այլ ասոնց առաքելութիւնը գործադրուած եկեղեցւոյն միայն եպիսկոպոսն է : Պետրոս և Պօղոս Հռովմ մեռանով տեղոյն եկեղեցին փառասրբեցին , բայց իրենց առաքելութեան ժառանգութիւնը հոն չժողին , ինչպէս որ միւս առաքեալներն ալ իրենցը մէջը մեռած եկեղեցւոյն ժառանգութիւն չեն ըրած : Եկեղեցւոյն մէջ շարունակելի առաւելութիւնները օրինաւոր կսեպուին ոչ թէ առաքելոց մահուամբը այլ Խեղճութեան , և ահա ասոր համար Խեղճութեան և կարգած են եպիսկոպոսներն իրենց հիմնած բոլոր եկեղեցիներուն մէջ , ինչպէս ուրիշ տեղուանք , անանկ ալ ՚ի Հռովմ . Այս կերպով , ըստ առաջին դարուց վաւերական յիշատակագրոց , Հռովմայ արքայն էր Լինոն եղած է , եւ ոչ թէ սուրբ Պետրոս . Հռովմի եպիսկոպոսութիւնն այս կերպով ուրեմն միայն ՚ի Լինոս կհասնի , և իւր ծագումն ալ յառաքելութեան , առաջ Պօղոսէն է՝ որ առաջին երկու եպիսկոպոսները ձեռնադրեց , և ապա Պետրոսէն՝ որ կղերմէսը Խեղճութեան , որն որ Անակլետոսի և սուրբ Պետրոսի մահուան

նէն երկայն ատեն վերջը Հռովմի աթոռոյն եպիսկոպոս կարգեցաւ . Անտիոքայ եպիսկոպոսներն ալ նոյն և մի կերպով Պետրոսի և Պօղոսի առաքելութեան կհասնին . Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսներն ալ այսպէս սուրբ Մարկոսի միջոցով , որ Պետրոսի աշակերտը և դեսպանն էր , կհասնի Պետրոսի . Առաքելական միւս աթոռներն ալ , ինչպէս Երուսաղեմի , Ամիւսիոյ և Բիւզանդիոնի և այլն , Հռովմի Եպիսկոպոսներուն պէս այս կամ այն առաքելոյն կհասնին . Բարդին եպիսկոպոսութիւն ալ այս կերպով

Չորրորդ և հինգերորդ դարու Հայրապետաց վարդապետութեանց վրայ մեր քննութիւնը շարտաճ , Հերոնիմոսի խօսքերն ալ որ պապական գերիշխանութեան նպատարու որ կրկարծուին , առարկութեան ձեռով կարտաւորիմք մէջ բերել :

Առաջ կուզենք ակնարկել տալ թէ Հերոնիմոսի խօսքերը , եթէ ըստ գրոյն ալ պէտք ըլլայ աւնուլ , նշանակութիւն բնաւ չունին , քանի որ հիւսիսի մնան բոլորին դէմ . և թէ հիւսիս վարդապետի մը կարծիքը կաթուղիկէ վարդապետութեան մէջ բացարձակապէս նշանակութիւն կամ արժէք չունի . երկրորդ՝ Հերոնիմոսի խօսքերն , եթէ ըստ գրոյն աւնուիմք , զինքը հակասութեան մէջ ձգելու կըլլանք :

Հերոնիմոս ի՞նչ քննութիւն և դատարարութիւն պատկին թուղթ գրելու ատեն այսպէս կխօսի* . « Թէպէտ և Չեր մեծութիւնը դիւ կդողացունէ , բայց բարութիւնը կանդորէ . Գահանայէ վրկութեան զոհ կինդրեմ , հովուէ ոչխարին յատուկ եղած խնամքը . Չկտրոսի յաջորդին , խաչի աշակերտին կխօսիմ . ոչ ուրիշ ոչ ուրիշ , բայց միայն Յիսուսի Քրիստոսի հետեւելով՝ միացեալ եմ հաղորդութեամբ ընդ Չերն Երջանկութեան , այսինքն է ընդ աթոռոյն Պետրոսի . դիտեմ՝ որ այս վիժին վրայ է՝ որ եկեղեցին շինուեցաւ . Ով որ դառն այս տանը մէջ չուտեր՝ պիղծ է . ով որ նոյն ասպանին մէջ չըտնուիր՝ ջրհեղեղի ժամանակ պիտի կորսուի . . . . Չեմ ճանչնար յիտաղէս , կուրանամ Մեղեկոս , չեմ ընդունիր Պօղինոս* . Ով որ ընդ ձեզ չժողովէր , կցրուէ , այսինքն՝ ով որ Քրիստոսի չէ , նեւին է . » Յետոյ Գամասոսին կհարցունէ թէ աստուածային ոչ ուրիշ վրայ խօսի թէ լուէ :

Հերոնիմոս Գամասոսի կամ Հռովմի աշուտական տիկնայց

* Հերոն . թուղթ 57 առ Գամաս :

** Անտիոքի եկեղեցւոյ երկրորդականութիւնը կա՞նք ալ (է .)

գրած թղթերուն և 'ի մասնաւորի եւստորեայ թղթոյն մէջ , գրեթէ այս իմաստով կ'ստօխի Հռովմայ Բժողոջն վրայ .

Այս խօսքերը ըստ ճառի^ն առնելու ենք , թէ ըսելու ենք՝ որ Գամատս պապին շողմութիւն կընէ Հերոնիմոս : Աւելի պատշաճ կ'ընի կարծել՝ թէ շողմութիւն կընէ , որովհետեւ Գամատս իրեն ոչ միայն պաշտպանութեան այլ և բարեկամութեան վկայութիւններ տուած էր . ինչ որ ալ ըլլայ, սա ստոյգ է՝ որ կարելի չէ Հերոնիմոսն ինք իւր հակասութեանէն վրկել եթէ ըստ ճառին հասկնալու ըլնք այս խօսքերը . Նախ սա դիտենք՝ որ Եկեղեցւոյ մէջ մի միայն շողմութեան կ'անհար , և այն ալ Յիսուս Քրիստոսը . և միւս՝ Պետրոս առաքեալը կանուանէ այն վէճ՝ որուն վրայ եկեղեցին շինուած է , միանգամայն կըսէ՝ թէ վէճն Յիսուս Քրիստոս է այս վէճ , և թէ երբեք մէկն ապատեանունը հաստատուի՝ կ'ընենք իւր քաղաքներէ բոլոր առաքելոց և մարգարէից , « վէճ մերը , կըսէ , պէտք է թարգմանուին մարգարէներ և առաքեալներ , եկեղեցին հաստատուի վէճ վրայ հիմնեալ վէճ է » :

Հերոնիմոսի վարդապետութիւնն է՝ թէ Եկեղեցւոյ երևեցուցիչը մարգարէներն և առաքեալներն են , այն իմաստով որ իրենց վրայ շինուած է եկեղեցին , ինչպէս թէ յայտնուի ինչպէս Քրիստոսը , Բայց սա Գամատոսն գրած թղթոյն մէջ՝ ըսել կերեցունէ՝ թէ Պետրոս միայն , և ոչ այլ ոք , հիմն է եկեղեցւոյ .

Բայց չ'կրնար զօրութեամբ կամ լուեւրայն իմաստ մ'ունեցած ըլլալ Պետրոսի առաւելութեան վրայ , իբրև հիմն եկեղեցւոյ . Ոչ , որովհետեւ դրականաբար ընդդէմ խօսած կըլլայ ինք իրեն . « Եկեղեցւոյ հաստատութիւնը կըսէ , յեցեալ է անոնց (մարգարէից և առաքելոց) վրայ հաստատուի » : Պետրոս առաքեալը չ'ուի խօսելու կանուանէ , բայց կըսէ նաև . « նա (Քրիստոս) կցուցնէ մեզ Պետրոսն և Աշտիշիտն , առաքելոց գլուխները՝ որոնք 'ի վարդապետութիւն աւետարանին կարգեալ են » :

Արդոյն Պետրոսի գլխաւորութիւնը հեղինակութիւն կընշանակէ , Գամատոսի գրած թղթէն կրնայ այսպիսի հետեւութիւն մը ձեռք բերուիլ .

* Հերոն . ընդդ . Յովնիմոսեանց .

** Նոյն »

Հերոնիմոս սա խօսքը ըսած է* . և ինչ ստորագիւիք կրնայ ըլլալ Արիստոտելի վրայ՝ զոր Պօղոս չունենայ , Պղատօնի վրայ՝ զոր Պետրոս չունենայ . եթէ Պղատօն փիլիսոփայից քիչ եղաւ , Պետրոսն ալ առաքելոց , որուն վրայ տիրոջ եկեղեցին իրբն ՚ի վերայ հաստատուն վիմի գրուած է ո , Աբիշ տեղ մ՝ ալ** , որպէս թէ ՚ի բերանոյ Պօղոսի , կրտէ . և Անի-ստորին եմ քան զՊետրոս , որովհետև նոյն և մի Աստուծմէ նոյն և մի պաշտօնով ձեռնադրուած եմք ո . Յայտնի բան է որ Անի-ստորին ըլլալը յանձնելու ընտրուած ըլլալ կնշանակէ .

Հռովմէական աստուածարանք չեն կրնար ուրանալ թէ սուրբ հայրապետք բոլորն ալ ընդհանրապէս առաքելոց ընդհանրական են . այս բանին վրայ աւանդութիւնն ընդհանրական է . Չենք կրնար գտնել եկեղեցւոյ վարդապետ մը՝ որ այս ընդհանուր աւանդութեան հակառակ վարդապետութիւն մ՝ ունենայ . բայց Հռովմի աստուածարանք կարևորութիւն չեն տար այսպիսի ծանր եղելութեան մը , վարդապետաց վկայութիւններուն իրենց առջև հանած ծանր կնճիւղը լուծել կկարծեն սա տեսակ տարբերութեամբ . առաքելային հաւասար էին , կրտեն , յանձնուած չէին , այլ ոչ յանձնուած . բայց այս հանձնուած , ինչպէս կու գեն՝ թող հասկնան հռովմէականք , կրնայ որ և է հանձնուած հետ միասնաբար ըլլալ . անտարակոյս , ո՛չ . հայրապետները առաքելոց մէջ հաւասարութիւն կայ ըսելու հետ՝ անոնց մէջ ո՛րք որ գերազուանութիւն մ՝ ունենար՝ ան ալ կրտէին . անպատրուակ ամենուն հաւասարութիւնը ուսուցած են . ուրիշն հռովմէականք տարբերութիւն գնելով առաքելոց հաւատարմութեան իմաստին մէջ , անբնական ըրած են հայրապետաց վկայութիւնները .

Իսկ Հերոնիմոս Հռովմի աթոռոյն բացառիկ առաւելութիւններ տուած է՝ թէ ոչ , ինչպէս կկարծուի , նայելով նորա առ Դամասոս և առ Եւստոքիա գրած թղթերուն , ահա հաւաստիկ՝ թէ ինչ կրտէ գարձեալ Հերոնիմոս ուրիշ թղթոյ մը մէջ*** .

« Կարծելու չենք՝ թէ Հռովմ քաղաքն համբո՞ղն տիեղերքի միւս եկեղեցիներէն տարբեր եկեղեցի մ՝ է . կեղտք ,

* Հերոն , ըջգգ . Յովնիստոսեանց :

** Նոյն ընդդ . Պղատ . գիրք Ա . ԳԼ . Գ .

*** Նոյն թուղթ 446 առ Ա . . .

Բրիտանիա , Ալբրիկէ , Պարսկաստան , Արևելք , Հնդիկք և ամենայն ազգք բարբարոսաց երկրպագանեն Յիսուսի Գրիտտոսի , և Վ Վ-յն կանոն ճշմարտութեն կը պահեն . Ամէն կողմ , ուր որ եպիսկոպոս մը կայ , թէ՛ ՚ի Հռովմ և թէ՛ յիւզուր իոն (քաղաք յիտալիա) , թէ՛ ՚ի կոստանդնուպոլիս և թէ՛ ՚ի Հռագաւ (քաղաք ՚ի մարս) , թէ՛ Աղեքսանդրիա և թէ՛ ՚ի Տանայիս (ըստ Աստուածաշնչի Տայեան , քաղաք ՚ի ստորին եգիպտոս) և Վ հեղինակութիւն կայ , նոյն և մի արժանիք , նոյն և մի նուիրապետութիւն . Հարատուութենէ գոյացած զօրութիւնը եւ աղքատութեան պատճառած տկարութիւնը մէկ եպիսկոպոսը միւսէն ո՛չ աւելի կրնէ և ո՛չ պակաս * :

Ասկէ աւելի պարզ ու բացայայտ խօսք կրնայ ըլլալ հասկցնելու թէ ճշմարտութեան կանոնը մի միայն եպիսկոպոսական մարմնոյն մէջ է ամբողջապէս , և ոչ ՚ի Հռովմ . թէ Հռովմի եպիսկոպոսը , իբրև եպիսկոպոս եկեղեցւոյ ամենախնարհ եպիսկոպոսէն աւելի բան մը չունի . թէ ունեցած կարողութիւնը , որ իւր հարատուութիւններէն է , զինքը միւսներէն գերազոյն չկացուցանէր :

Զ՝ կրնար ըսուիլ՝ թէ Հերոնիմոս իւր միւս բոլոր գրուածոց մէջ առ Դամասոս պապը գրած թղթերուն խմատը հերքեր է :

Սակայն , կրտսն , հռովմէական աստուածաբանք , պապական գերիշխանութիւնը այնչափ ծանուցեալ էր , մինչև Յովինիանոս հերետիկոսն ալ կիկայէ . Յիրաւի , այս հերետիկոսը ուզելով ապացուցանել ընդդէմ Հերոնիմոսի՝ թէ ամուսնական վիճակը նախածար է քան զկուսականը , ըսաւ . « Սուրբն Յովհաննէս կոյս էր , իսկ Պետրոս ամուսնացեալ . ինչո՞ւ Գրիտտոս , վոխանակ Յովհաննեսի , Պետրոսի վրայ ուղեց ՚իւնէ եւ ՚ի Եգիպտոս » . Հռովմէականք հոս կանգ կառնուն , Հերոնիմոսի պատասխանը չեն մէջ բերեր . Այս հնարքը իրենց բարեմաութեան պատիւ չբերեր , ինչպէս պիտի տեսնենք . Ահաւասիկ Հերոնիմոսի պատասխանը* . « Եթէ այս պատուոյն համար Պետրոսն ընտրեց և ոչ Յովհաննէսը , անոր համար է՝ որ չէր վայլեր պատանիի մը , կամ աւելի ճիշդը տղայի մը , յանձնել և ուրիշներուն նախանձը գրգռել . սակայն եթէ Պետրոս սուսքեալ էր , Յովհաննէսն ալ էր , մէկը ամուսնացեալ՝ միւսը կոյս .

* Հերոն , գիրք Ա . Ընդդ . Յով . .

եթէ Պետրոս Բայն առաջին էր, Յոհաննէսն առաքելայ, աւետարանիչ և մարդարէ միանգամայն էր ո՛ր :

Անկեղծութեամբ խօսելով, Հերոնիմոս, եթէ Պետրոսն առաջնութեան վրայ հռովմէական աստուածաբաններուն Հըռուովմի առաջնութեան վրայ ունեցած գաղափարովն ըլլար, այսպէ՞ս պիտի խօսէր, Հերոնիմոսի ընդդէմ՝ Յովինիատոսի բերած ապացոյցը օրինաւոր չէր ըլլար, թէ որ Յովինիանոս Պետրոսի վրայ առաջնութիւնն ոչ իբրև այնպիսի առաջնութիւն մը նկատէր՝ որուն ուժովը առաքելական հաւաքումի երեւեցուցիչը կամ միութեան գործը կը ըլլար. որովհետև իւր ձեռնարկութիւնը սա առաջինն էր կետին վրայ կոթնած էր՝ թէ Պետրոս ալ ուրիշներուն պէս լոկ առաջինն էր. եթէ Յովինիանոսի մտքին մէջ Պետրոսը ասկէց ուրիշ բան մը կարծել կար, Հերոնիմոսի պատասխանը խիստ ծաղու արժանի է ուրեմն. Արդ, Հերոնիմոս իւր ձեռնարկութեան առաջին կամ բուն սկզբունքը ինչո՞ւ չդրաւ. Յովհաննէսը առաջինն և մարտնչն անուանելով Պետրոսէն վեր կդասէ՞ր՝ թէ որ Պետրոսը առաքելոց էլեւն եւ Գլո՛ւի ճանչնար հռովմէականներուն հասկցա՞ իմաստով :

Եկեղեցւոյ առաջին հինգ դարերու հասարակութիւնն և ընդհանուր աւանդութիւնը մանրամասն մէջ բերելէ ետև՝ անհնարին զարմանացարժանի չէ՞ տեսնել որ Օրսի* կարդինալը կպնդէ՝ թէ պապական պահանջմանց հերքումը միայն կաթոլիկէ աւանդութեան իմաստը չկրող մէկ քանի խօսքերով կարելի է և պապութեան ջատագովք կպնդեն՝ թէ կաթոլիկէ աւանդութիւնը, մանաւանդ առաջնոց դարուց աւանդութիւնը, իրենց դրութեանը նպաստաւոր է :

* Օրսի, Ամբուլակ. Հատ. Քահանայ . . .

Վ Ե Ր Զ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐՈՅ

